

ARHIVSKA STRUKA U NOVOM NORMATIVNOM OKRUŽENJU

Šibenik, 21. – 23. 10. 2020.

52. savjetovanje
hrvatskih arhivista

DRŽAVNI ARHIV U ŠIBENIKU

R a d o v i

52. SAVJETOVANJE HRVATSKIH ARHIVISTA

ARHIVSKA STRUKA U NOVOM NORMATIVNOM OKRUŽENJU

21. – 23. listopada 2020.

Zagreb/Šibenik

R A D O V I

Nakladnik

Hrvatsko arhivističko društvo

Za nakladnika

Silvija Babić

Urednik

Radoslav Zaradić

Lektura

Martina Kramarić

Prijevod/lektura sažetaka na engleskom jeziku

Marijan Bosnar

Grafičko oblikovanje, prijelom i tisak

Tiskarski obrt Zebra, Vinkovci

Naklada

400 komada

Objavljeno potporom Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske

ISBN 978-953-58736-5-5

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001077741.

Radovi 52. savjetovanja hrvatskih arhivista

ARHIVSKA STRUKA U NOVOM NORMATIVNOM OKRUŽENJU

Hrvatsko arhivističko društvo (HAD)
Državni arhiv u Šibeniku (DAŠI)

Mjesto i vrijeme održavanja:

Zagreb/Šibenik/online, 21.-23. listopada 2020.

Organizacijski odbor:

Silvija Babić (predsjednica HAD-a, Hrvatski državni arhiv), Nataša Mučalo (ravnateljica Državnoga arhiva u Šibeniku), Ana Holjevac Tuković (podpredsjednica HAD-a, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata), Melina Lučić (članica predsjedništva HAD-a, Hrvatski državni arhiv), Hrvoje Stančić (član predsjedništva HAD-a, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Radoslav Zaradić (član predsjedništva HAD-a, Splitsko-dalmatinska županija), Vedran Muić (tajnik HAD-a, Hrvatski državni arhiv), Draženka Požar Perković (Državni arhiv u Šibeniku).

Programski odbor:

Silvija Babić (HAD), Nataša Mučalo (DAŠI), Melina Lučić (HAD), Hrvoje Stančić (HAD), Ana Holjevac Tuković (HAD), Radoslav Zaradić (HAD), Andrijana Rados Šupe (DAŠI).

SADRŽAJ

Prikaz arhivskoga normativnog uređenja u Hrvatskoj s naglaskom na razdoblje 1997. – 2018. (Karmen Markezić)	7
Osnivanje arhiva jedinice lokalne samouprave – mogućnosti za Grad Slavonski Brod (Domagoj Zovak).....	41
Mogućnosti stjecanja vlastitih prihoda arhiva – <i>conditio sine qua non</i> razvoja (Zoran Stanković)	67
Korištenje arhivskoga gradiva u središnjoj čitaonici Hrvatskoga državnog arhiva prema novome arhivskom zakonu (Boris Suljagić)	87
Obrazovna uloga arhiva i arhivskoga gradiva u kontekstu novoga kurikula za nastavni predmet povijest: stavovi i mišljenja nastavnika povijesti na području Osječko-baranjske županije (Petra Kolesarić, Dragutin Šimić, Danijel Jelaš)	113
Kulturno-prosvjetna djelatnost Državnog arhiva u Slavonskom Brodu (Gordana Slanček).....	137
Arhivi u Noći muzeja (Ivona Fabris)	161
Popularizacija arhivske struke kroz praksu – Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine (Adamir Jerković)	179

Mogućnosti razvoja konverzijskih softverskih robota u arhivima (Katarina Pavelić, Hrvoje Stančić).....	193
Mogućnosti implementacije sustava za optičko prepoznavanje znakova tijekom prihvata gradiva u arhivske informacijske sustave (Željko Trbušić).....	215
Jesmo li mi arhivisti povjesničari – znanstvenici potrebni suvremenim arhivima? (Ivo Orešković)	237

PRIKAZ ARHIVSKOGA NORMATIVNOG UREĐENJA U HRVATSKOJ S NAGLASKOM NA RAZDOBLJE 1997. – 2018.

Stručni rad

UDK: 940.25(497.5)997/2018“(094)

U radu autorica daje usporedbu odredaba članaka Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. godine¹ kao prvoga takvog zakona donesenoga u suvremenoj Republici Hrvatskoj sa Zakonom iz 2018. godine², kojim je postignuta kompletna sustavna zaštita. Autorica se radom osvrće i na nedostatke i nedorečenosti Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018. te daje moguća poboljšanja.

Ključne riječi: *zakon, arhiv, javno i privatno gradivo/stvaratelj, obveze, korištenje gradiva, digitalno/elektroničko gradivo, arhivska služba, prekršajne odredbe*

Uvod

O povijesti razvoja hrvatske arhivske službe i zakonodavstva prije promatranoga razdoblja nema potrebe posebno govoriti s obzirom na to da je tematika obrađena u radovima drugih autora, primjerice u radovima Josipa Kolanovića *Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja*³, *Arhivistika i povijest upravnih instituci-*

¹ NN 105/1997, izmjene iz 64/2000, 65/2009, 125/11 – Kazneni zakon, 46/2017. Napomena: U daljnjem tekstu pri pozivanju na Zakon iz 1997. neće se više navoditi brojevi *Narodnih novina*.

² NN 61/2018, izmjene 98/2019. Napomena: U daljnjem tekstu pri pozivanju na Zakon iz 2018. neće se više navoditi brojevi *Narodnih novina*.

³ Kolanović, J. Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja. *Arhivski vjesnik*. 44 (2001), str. 11–32.

ja⁴, Osnovna načela i smjernice novoga arhivskog zakona⁵, Marijana Rastića Bernard Stulli i arhivsko zakonodavstvo⁶, Marinka Vukovića Prilog tumačenju Zakona o arhivskome gradivu i arhivima te njegovih provedbenih propisa⁷, Stjepana Bačića Prilog provedbi novog Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima⁸ i dr., a posebno se tom tematikom ističe rad Joze Ivanovića *Arhivsko zakonodavstvo u Hrvatskoj: normativni optimizam*, u kojemu se cijelo poglavlje odnosi na pregled povijesti arhivskoga zakonodavstva u Hrvatskoj od druge polovice devetnaestoga stoljeća do danas.⁹

Usporedba Zakona iz 1997. i Zakona iz 2018.

Godine 1997. stupio je na Zakon o arhivskom gradivu i arhivima kao prvi zakon donesen u suvremenoj Republici Hrvatskoj, kojim su zaštita, čuvanje i korištenje arhivskim gradivom bili uređeni sukladno odredbama Ustava Republike Hrvatske, političkim, pravnim i gospodarskim sustavom i usvojenim demokratskim promjenama.¹⁰

Temeljem toga Zakona doneseno je nekoliko podzakonskih propisa¹¹ kojima su pobliže definirani pitanja korištenja i dostupnosti arhivskoga gradiva, evidencija

⁴ Kolanović, J. Arhivistika i povijest upravnih institucija. *Arhivski vjesnik*. 34–35 (1991–1992), 35–36., str. 9–20

⁵ Kolanović, J. Osnovna načela i smjernice novoga arhivskog zakona. *Arhivski vjesnik*. 37 (1994), str. 49–61

⁶ Rastić, M. Bernard Stulli i arhivsko zakonodavstvo. *Arhivski vjesnik*. 30 (1987), str. 23–29.

⁷ Vuković M., Prilog tumačenju Zakona o arhivskome gradivu i arhivima te njegovih provedbenih propisa. *Arhivski vjesnik*. 45 (2002), str. 191–197.

⁸ Bačić; S. Prilog provedbi novog Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima. *Arhivski vjesnik*. 21–22, 1 (1979), str. 331–338.

⁹ Ivanović, J. Arhivsko zakonodavstvo u Hrvatskoj: normativni optimizam. *5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017. Zadar, 2017.*, str. 9–22.

¹⁰ Usp. Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

¹¹ Pravilnik o korištenju arhivskoga gradiva, NN 67/1999; Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva, NN 90/2002; Pravilnik o evidencijama u arhivima, NN 90/2002 i 106/2007; Pravilnik o predaji arhivskoga gradiva arhivima, NN 90/2002; Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva, NN 63/2004 i 106/2007; Pravilnik o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva, NN 65/2004; Pravilnik o polaganju stručnih ispita u arhivskoj struci, NN 93/2004/; Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama, NN 93/2004; Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u arhivskoj struci, NN 107/2010

u arhivima, postupci vrednovanja, odabiranja i izlučivanja gradiva, zaštite gradiva izvan arhiva, predaje arhivskoga gradiva arhivima, stručnoga osposobljavanja i stjecanja stručnih zvanja u arhivskoj struci te uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskoga gradiva, broju i strukturi stručnoga osoblja arhiva.¹²

Njegove su odredbe zahvaćale sve stvaratelje i posjednike arhivskoga gradiva u Republici Hrvatskoj bez izuzetaka, što nije bio slučaj s prijašnjim propisima, koji su važne stvaratelje gradiva iz područja unutarnjih poslova i obrane te Saveza komunista Hrvatske i njegovih sastavnica ostavili izvan dosega javne arhivske službe.¹³

Kako ne bi bilo dvojbe glede arhivskoga gradiva, koje je u prijašnjemu sustavu spadalo u društveno vlasništvo, u prijelaznim i završnim odredbama Zakona iz 1997. određeno je da sve arhivsko gradivo, koje se čuva u državnim arhivima u smislu Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima iz 1978.¹⁴ i arhivsko gradivo nastalo do 31. prosinca 1990. godine za koje je po tome Zakonu postojala obveza predaje arhivima (čl. 15. – 17.) kao i arhivsko gradivo bivših društvenopolitičkih organizacija, državno vlasništvo i smatra se javnim gradivom. Na isti se način državnim proglašava i arhivsko gradivo institucija prijašnjega sustava (kao što je gradivo SKH-a, SSRNH-a i drugih bivših društvenopolitičkih organizacija), kao i privatiziranih i drugih poduzeća i ustanova, uz mogućnost da to gradivo smiju zadržati najdulje deset godina nakon isteka kalendarske godine u kojoj je izvršena pretvorba vlasništva, ako im je potrebno u obavljanju njihove osnovne zadaće.¹⁵

Kada govorimo o zaštiti gradiva u elektroničkome obliku, kao sveprisutnom i iznimno važnom, u Zakonu iz 1997., a i provedbenim propisima¹⁶, ne možemo reći da određene odredbe nisu postojale, ali protokom vremena i prelaženjem u

¹² Usp. Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

¹³ Isto.

¹⁴ NN 25/1978 i 48/1986.

¹⁵ Usp. Kolanović, Josip. Osnovna načela i smjernice novoga arhivskog zakona. *Arhivski vjesnik*. 37 (1994), str. 4961

¹⁶ Primjerice u čl. 3. Zakona iz 1997. postavljen je režim zaštite arhivskoga gradiva neovisno o obliku i tvarnom nosaču na kojem je sačuvano, te se kao vrste arhivskih zapisa ili dokumenata navode i strojno čitljivi zapisi, datoteke, uključujući i programe i pomagala za njihovo korištenje. Nešto detaljnije odredbe o tome sadržane su u čl. 10. Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva (NN 63/2004) i čl. 6. Pravilnika o predaji arhivskoga gradiva arhivima (NN 90/2002).

širemu opsegu na digitalno poslovanje te su se odredbe pokazale nedostatne, odnosno pojavili su se novi aspekti koje je bilo potrebno bolje regulirati.

Potaknuti važnim promjenama u okruženju u kojemu nastaje arhivsko gradivo, Hrvatski je sabor na prijedlog Vlade Republike Hrvatske krajem lipnja 2018. donio novi, cjeloviti Zakon o arhivskom gradivu i arhivima radi unapređenja i osuvremenjivanja sustava zaštite arhivskoga gradiva kroz tri važna područja: transformaciju službe, dostupnost i korištenje gradivom te zaštitu gradiva u elektroničkome obliku.¹⁷

Citiranim Zakonom uređuje se:

- zaštita javnoga arhivskog i dokumentarnog gradiva (obveze, pretvorba, uporabivost, popis javnoga dokumentarnoga gradiva s rokovima čuvanja, predaja popisa cjelokupnoga gradiva, izlučivanje i uništavanje javnoga dokumentarnoga gradiva, prestanak rada stvaratelja ili posjednika gradiva) bez obzira na vrstu, oblik ili nosač zapisa odnosno medij (čl. 6. – 13. Zakona)
- odabiranje i predaja arhivskoga gradiva u fizičkome ili analognome obliku i elektroničkome obliku, uključujući pravne učinke navedenih oblika pohrane (čl. 14. – 17. Zakona)
- uvjete njegova korištenja i dostupnosti (čl. 18. – 22. Zakona)
- zaštita privatnog arhivskoga gradiva kao kulturnoga dobra, bez obzira na vrstu, oblik ili nosač zapisa odnosno medij (čl. 23. – 29. Zakona)
- organizacija arhivske službe u Republici Hrvatskoj (čl. 30. – 48. Zakona) te
- nadzor nad provedbom Zakona i prekršajne odredbe (čl. 49. – 57. Zakona).

Moramo naglasiti da se Zakonom iz 2018. ne mijenja osnovna zadaća, odnosno i dalje je ostala kao primarna zadaća sačuvati vrijednu dokumentacijsku baštinu bez obzira na mjesto i vrijeme njezina nastanka te neovisno o obliku i nosaču na kojemu je sačuvana, učiniti je dostupnom svim zainteresiranim stranama te poticati njezino korištenje.

¹⁷ Usp. Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 139

Arhivska služba

Osim u arhivskome zakonodavstvu, promjene nakon devedesetih godina 20. st. očituju se i u organizaciji, odnosno širenju mreže suvremenih arhivskih ustanova. Donošenjem Zakona iz 1997. godine, osnovano je šest novih područnih arhiva: 1999. u Gospiću¹⁸, 2007. u Šibeniku¹⁹, 2007. u Vukovaru²⁰ i Štrigovi²¹, 2008. u Križevcima²² i Virovitici²³ te 2004. Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskoga rata²⁴. Time je utvrđena mreža arhiva koja danas čini osnovu arhivske službe u Republici Hrvatskoj i čiji je ona osnivač, kojima se sredstva za rad osiguravaju u državnome proračunu te teritorijalno pokriva svih 20 županija i Grad Zagreb.²⁵

Premda je predviđeno da arhivsku službu kao javne ustanove obavljaju i arhivi jedinica lokalne samouprave i uprave (čiji osnivač može biti jedna i više jedinica lokalne samouprave i uprave i sredstva za rad osiguravaju se iz njihova proračuna) te da njezine pojedine poslove mogu kao ustanove obavljati i specijalizirani i privatni arhivi (sveučilišni arhivi, gospodarski arhivi, arhivi vjerskih zajednica, arhivi banaka i dr.), čiji bi osnivači bile domaće pravne i fizičke osobe koje i osiguravaju sredstva za njihov rad, te odredbe u praksi nisu zaživjele. To potvrđuje činjenica da je za važenja Zakona iz 1997. sa statusom posebne ustanove osnovan samo jedan specijalizirani arhiv – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskoga rata.²⁶

U takvim okolnostima obavljanje ukupnih zadaća javne arhivske službe bilo je stavljeno pred Hrvatski državni arhiv i područne državne arhive, koji su u okviru svoje djelatnosti provodili poslove sukladno čl. 43. Zakona iz 1997.

¹⁸ Uredba o osnivanju Državnog arhiva u Gospiću, NN 101/1999.

¹⁹ Uredba o osnivanju Državnog arhiva u Šibeniku, NN 7/2007, 78/2017.

²⁰ Uredba o osnivanju Državnog arhiva u Vukovaru, NN 7/2007.

²¹ Uredba o osnivanju Državnog arhiva za Međimurje, NN 14/2007.

²² Uredba o osnivanju Državnog arhiva u Križevcima, NN 77/2008.

²³ Uredba o osnivanju Državnog arhiva u Virovitici, NN 121/2008.

²⁴ Zakon o Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata, NN 178/2004.

²⁵ Usp. Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39

²⁶ Usp. Bukvić, N. Arhivska služba i arhivsko zakonodavstvo u funkciji zaštite gradiva muzejskih ustanova. *Arhivski vjesnik*. 57 (2014), str. 71–111.

Ti poslovi odnosili su se ponajprije na osiguranje i provođenje mjera zaštite, dugoročnoga očuvanja i dostupnosti arhivskoga gradiva u arhivima, ali jednako tako i arhivskoga gradiva izvan arhiva, tj. kod njegovih stvaratelja i posjednika. U odnosu na arhivsko gradivo izvan arhiva, funkcije javnih arhiva odnosile su se na obavljanje stručnih nadzora nad njegovim čuvanjem i odabiranjem, određivanjem mjera zaštite, preuzimanjem javnoga arhivskoga gradiva te prikupljanjem privatnoga arhivskoga gradiva otkupom, poklonom ili pohranom.²⁷

Zakonom iz 1997. određeno je da arhivima upravljaju ravnatelji koji se biraju na četiri godine; upravni nadzor nad radom državnih arhiva obavlja Ministarstvo kulture, dok stručni nadzor nad radom područnih državnih arhiva obavlja Hrvatski državni arhiv, a stručni nadzor nad njim obavlja Ministarstvo kulture svojom upravom za arhive; upravni nadzor nad radom ostalih arhiva obavlja nadležni županijski ured na čijemu području arhiv ima sjedište, odnosno gradski ured, a stručni nadzor nad njima obavlja državni arhiv na čijemu području arhiv djeluje; savjetodavno je tijelo ministra kulture Hrvatsko arhivsko vijeće, koje obavlja savjetodavne i određene stručne poslove u arhivskoj djelatnosti.

Upravne i druge stručne poslove iz svojega djelokruga, u odnosu na arhivsku djelatnost, Ministarstvo kulture obavlja putem arhivske uprave²⁸ kao upravne organizacije u svojem sastavu.

Zakonom iz 2018. uvedena je novina koja, uz Hrvatski državni arhiv, područne državne arhive, arhive jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te privatne i specijalizirane arhive omogućuje osnivanje i *arhiva u sastavu* koji osniva pravna osoba kao svoju podružnicu, odnosno kao svoju ustrojstvenu jedinicu te na čijemu je čelu voditelj. Voditelj arhiva u sastavu pravne osobe kojoj je osnivač Republika Hrvatska mora ispunjavati iste uvjete kao i ravnatelj državnoga arhiva, a voditelj arhiva u sastavu pravne osobe kojoj je osnivač jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave mora imati obrazovanje propisano člankom 41. stavkom 2. Zakona. Voditelja arhiva u sastavu imenuje i razrješuje tijelo upravljanja pravne osobe u sastavu koje je arhiv.

U vezi s mogućnošću osnivanja arhiva jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave Zakonom iz 2018. određeno je da više jedinica lokalne i područne

²⁷ Isto.

²⁸ Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva kulture, NN 17/2017.

(regionalne) samouprave mogu osnovati zajednički arhiv, a međusobne odnose urediti ugovorom, a ako ne osnuju svoj arhiv, nadležni područni državni arhiv obavlja te poslove o njihovu trošku.

Širenjem mreže arhivskih ustanova ustrojavanjem arhiva jedinica lokalne uprave i samouprave kao i specijaliziranih i privatnih arhiva, postigla bi se kvalitetnija zaštita arhivskoga gradiva, njegova bolja dostupnost i, dugoročno gledano, olakšalo njegovo korištenje. To nikako ne bi trebalo značiti slabljenje arhivske mreže i nadzora nad cjelinom arhivskoga gradiva u nastajanju. Štoviše, državnim bi se arhivima tako omogućilo razvijanje nadzorne, edukativne i informacijske funkcije. Integrirana mreža različitih vrsta arhiva omogućila bi korisnicima brze i kvalitetne informacije o gradivu te bi stoga trebalo poticati njihovo osnivanje.²⁹

Kada govorimo u upravljanju arhivima, Zakonom iz 2018. uvedena je novina da državni arhivi s više od dvadeset zaposlenika uz ravnatelja imaju i upravno vijeće koje čini pet članova, od kojih četiri imenuje osnivač državnog arhiva, a jednoga biraju zaposlenici sukladno zakonu kojim se uređuju radni odnosi. Upravno vijeće obavlja sljedeće poslove: *donose program rada arhiva i nadziru njegovo izvršavanje, usvajaju financijski plan, donose izvješće o izvršenju programa rada arhiva, donose izvješće o izvršavanju godišnjega financijskog plana, donose statut arhiva uz suglasnost osnivača, daju osnivaču i ravnatelju arhiva prijedloge i mišljenja o pojedinim pitanjima te obavljaju druge poslove određene zakonom ili statutom arhiva.*

Kompetencije, zadaće i organizacija, kako Hrvatskoga državnog arhiva kao nacionalnog arhiva tako i područnih državnih arhiva ostale su manje-više iste kao i u Zakonu iz 1997. Poslovi državnih arhiva taksativno su određeni čl. 34., dok su poslovi Hrvatskoga državnog arhiva određeni čl. 33. Zakona iz 2018.

Hrvatski državni arhiv nadležan je za gradivo stvaratelja koji su djelovali ili djeluju na čitavome području Republike Hrvatske, odnosno koje za nju ima značnije u cjelini.

Uz njega, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskoga rata kao specijalizirani arhiv svoju djelatnost također obavlja na području cijele Republike Hrvatske te je nadležan za prikupljanje, sređivanje, čuvanje, zaštitu te stručno

²⁹ Markežić, K. Gradivo kategoriziranih stvaratelja i imatelja kod privatnih pravnih osoba. *Radovi s 48. Savjetovanja hrvatskih arhivista Zaštita arhivskoga gradiva u nastajanju* (21. – 23. listopada 2015. Topusko), str. 111–124.

i znanstveno istraživanje dokumentacije i svih podataka povezanih s Domovinskim ratom.

Područni državni arhivi nadležni su za gradivo stvaratelja koji su djelovali ili djeluju na području jedne ili više jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i čija je djelatnost važna ponajprije za to područje.

Stručni poslovi arhiva povezani sa zaštitom i obradom gradiva izvan arhiva, u novije se vrijeme dopunjuju i različitim oblicima suradnje, koja se odnosi na pomoć u upravljanju dokumentacijom, savjetovanje nad obradom gradiva, sređivanju i popisivanju dokumentacije, te vrednovanju i izlučivanju gradiva. U skladu s time arhivskoj se službi na terenu nameću ozbiljna pitanja u pogledu izgrađivanja dodatne svijesti o važnosti zaštite arhivskoga gradiva izvan arhiva.³⁰

Javne usluge povezuju arhive s javnošću te utječu i na povjerenje koje javnost ima u njih kao čuvare pisane baštine.

Konačno, dobro uređena arhivska služba i sustav upravljanja dokumentima temeljna su pretpostavka transparentnosti uprave i osiguranju prava na punu informaciju, na čemu se zasniva suvremeno demokratsko društvo.³¹

Poboljšanje rada arhivske službe

U promatranom razdoblju i Ministarstvo kulture i arhivi stalno su radili na poboljšanju rada arhivske službe. Jedan od pokušaja poboljšanja rada arhivske službe nastojao se postići sudjelovanjem u europskome projektu MATRA (Administrativna i upravna reforma hrvatske arhivske službe) pokrenutome u okviru pretpriputnoga programa pomoći Vlade Kraljevine Nizozemske. U projektu, koji je trajao od 2007. do 2009., su uz Ministarstvo kulture, Hrvatski državni arhiv i Nacionalni arhiv Kraljevine Nizozemske kao nositelji projekta sudjelovali i svi područni državni arhivi.

³⁰ Karajić, K. Recentni problemi i izazovi rada sa stvarateljima pod nadležnošću Hrvatskoga državnog arhiva. *Radovi s 5. kongresa hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017., str. 137–145.

³¹ Kolanović, J. Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja. *Arhivski vjesnik.* 44 (2001), str. 11–32.

Svrha projekta bilo je optimiziranje ustroja i djelatnosti arhivske službe, usvajanje i primjena europskih politika i preporuka iz područja arhivske djelatnosti te podizanje institucionalne i stručne osposobljenosti za njihovu primjenu. Izrađena je cjelovita analiza hrvatskoga arhivskog i srodnoga zakonodavstva, analiza organizacije, resursa i načina rada arhivske službe u Hrvatskoj kao i konteksta u kojemu djeluje te su predloženi poželjni strateški ciljevi i konkretne aktivnosti. Kao završni dokument projekta izrađen je prijedlog Strategije razvoja arhivske službe u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2009. – 2013.³², čiji su pravci njezina budućega razvoja, usklađeni s europskim pravnim i stručnim normama kao i globalnim informacijskim i društvenim trendovima. Prijedlog strategije razvoja arhivske službe u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2009. – 2013., prvi je izrađeni strateški dokument za arhivsku službu u cjelini, ali nije nikada službeno usvojen, te je ostao na razini prijedloga.³³

I Zakonom iz 2018. donesene su odredbe radi daljnjega razvitka arhivske djelatnosti. Čl. 48. Zakona definirano je donošenje Nacionalnoga plana razvoja arhivske djelatnosti, koji na prijedlog ministarstva nadležnoga za poslove kulture donosi Vlada Republike Hrvatske, kojim će se osigurati uvjeti za daljnji razvoj arhivske djelatnosti u skladu s ciljevima i odredbama Zakona.

Vlada je Republike Hrvatske na sjednici održanoj 14. studenoga 2019. godine donijela Odluku o donošenju Nacionalnoga plana razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine³⁴ u tekstu koji je dostavilo Ministarstvo kulture³⁵, a kojim su se definirale bitne potrebe arhivske djelatnosti: infrastrukturne pretpostavke i dovoljni kapaciteti, dostupnost gradiva i uspostava digitalnog arhiva, razvijenost i kvaliteta usluga koje se pružaju korisnicima te slijedom njih postavili strateški ciljevi koje je u srednjoročnom razdoblju potrebno ostvariti, kao i priprema i provedba projekata Europske unije.

³² Prgin, I. Strateško planiranje i arhivska služba – pozicija i utjecaji. 5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017. Zadar, 2017., str. 23–35.

³³ Isto.

³⁴ NN 110/2019

³⁵ Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine.

Obveze stvaratelja i posjednika (imatelja)

Stvaratelji i posjednici arhivskoga gradiva izvan arhiva bitan su segment hrvatske arhivske službe te je pred državne arhive stavljena obveza sveobuhvatne nadzorne i akvizicijske politike. To znači da je, uz državna tijela ili druge organizacije u državnome vlasništvu, obuhvaćala i širok krug javnih i privatnih stvaratelja i posjednika, radi cjelovita dokumentiranja različitih segmenata političke, društvene, gospodarske i kulturne povijesti određenoga područja.³⁶

Zakonom je iz 1997., u okviru zadaća javne arhivske službe, uspostavljen sveobuhvatni režim zaštite javnoga gradiva. On proizlazi iz obveze državnih arhiva da utvrde popis svih stvaratelja i imatelja javnoga gradiva na području svojega djelovanja, vode evidenciju o njima te nadziru njihove postupke u rukovanju s gradivom. U tome smislu, svi stvaratelji i posjednici javnoga gradiva bili su u sustavu nadzora državnih arhiva i imali su jednake obveze, neovisno o tome jesu li formalno na popisu kategoriziranih stvaratelja i u koju su kategoriju pritom razvrstani. Što će od arhivskoga gradiva u njihovu posjedu, u kojemu opsegu i kojom dinamikom biti preuzimano u arhive, moglo se projicirati internim kratkoročnim i dugoročnim planovima preuzimanja, na kojima zajednički surađuju odjeli/službe nadzora gradiva na terenu i odjeli/službe za obradu gradiva u arhivu.³⁷

Obveze stvaratelja i posjednika javnoga arhivskog i dokumentarnoga gradiva bile su određene čl. 7. i 8. Zakona iz 1997., a Zakonom iz 2018. određene su čl. 6. Zakona.

Kada govorimo o stvarateljima privatnog arhivskog gradiva, Zakonom iz 1997. određeno je kako se na privatne posjednike na odgovarajući način primjenjuju one odredbe koje se odnose na javno gradivo, ali je u praksi ipak uspostavljen selektivni oblik zaštite, odnosno javna arhivska služba bila je usmjerena samo na one privatne stvaratelje za čije je arhivsko gradivo ocijenila da su od interesa za državu te da se mjere zaštite koje su njime predviđene za javne stvaratelje, mogu primijeniti samo na one stvaratelje i posjednike privatnoga arhivskoga gradiva koji su upisani u Upisnik vlasnika i imatelja privatnoga arhivskoga gradiva u Republici Hrvatskoj.

³⁶ Usp. Bukvić, N. Arhivska služba i arhivsko zakonodavstvo u funkciji zaštite gradiva muzejskih ustanova. *Arhivski vjesnik*. 57 (2014), str. 71–111.

³⁷ Isto.

I privatni i javni stvaratelji imali su obvezu zaštite i čuvanja gradiva nastala njihovim radom ili su ga držali po bilo kojoj osnovi s bitnom razlikom da su obveze posjednika privatnoga gradiva bile znatno umanjene u odnosu na javne, a i različita su bila postupanja arhiva u slučaju nestručna ili nemarna postupanja ili postojanja opasnosti od oštećenja ili uništenja gradiva. Ako se radilo o javnim stvarateljima, nadležni je državni arhiv rješenjem naložio da u ostavljenome roku provedu mjere njegova sređivanja, popisivanja ili tvarne zaštite, a ako istekom ostavljenoga roka nisu provedene naložene mjere, bilo je određeno rješenjem da će to izvršiti nadležni državni arhiv na njihov trošak, dok je posjednik privatnoga arhivskog gradiva bio dužan, ako nije u mogućnosti srediti gradivo i izraditi popis, dopustiti nadležnomu državnom arhivu da to učini o svojem trošku.

Zakon iz 2018. naizgled postavlja jasniju razliku o tome koje su obveze i koja su ograničenja javne arhivske službe u odnosu na privatno arhivsko gradivo. Štoviše, sama ograničenja u ovlastima javne arhivske službe u odnosu na privatno arhivsko gradivo nikako ne znače zatvaranje vrata arhiva pred onim privatnim stvarateljima i posjednicima kojima je stručna pomoć javne arhivske službe potrebna i koji je od nje traže. Budući da veliki dio arhivskoga gradiva kod privatnih posjednika, a koji po svojoj naravi i vrijednosti zaslužuje status hrvatske kulturne baštine, još uvijek nije registriran i upisan u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva, a pogotovo nije sređen i popisano sukladno zakonskoj odredbi, upravo se od državnih arhiva očekuje znatno zauzimanje oko savjetovanja i stručne pomoći privatnim posjednicima takvoga gradiva.³⁸

Nadalje, kada govorimo o nadzoru nad radom stvaratelja, vlasnika ili posjednika gradiva, čl. 35. st. 7 Zakona iz 2018. određeno je da se *odredbe toga članka primjenjuju na vlasnike i posjednike privatnoga dokumentarnog i arhivskoga gradiva*. Zakonom iz 2018. za razliku od Zakona iz 1997. u zasebnome članku, odnosno čl. 35. Zakona, izričito se propisuje postupak nadzora nad radom stvaratelja, vlasnika ili posjednika gradiva. Definirano je da stručni nadzor nad upravljanjem javnim dokumentarnim i javnim arhivskim gradivom tijela javne vlasti obavlja nadležni državni arhiv koji utvrđuje udovoljava li način upravljanja gradivom odredbama Zakona i stručnim normama te daje preporuke za unapređenje sustava upravljanja gradivom, odnosno

³⁸ Kušen, D. Javna briga za privatno gradivo u kontekstu hrvatskoga sveobuhvatnog arhiva. *Radovi s 50. Savjetovanja hrvatskih arhivista Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva*. 2018., str. 7–16.

za uklanjanje nedostataka u određenome roku te izdaje rješenje o otklanjanju nedostataka ako uočeni nedostaci nisu otklonjeni u određenome roku i/ili je gradivo izloženo opasnosti od oštećenja, gubitka ili nestanka. U slučaju neprovođenja mjera nadležni državni arhiv provest će ih na trošak tijela javne vlasti.

Neovisno o činjenici da je arhivska služba u Republici Hrvatskoj, sukladno čl. 30. i 32. Zakona iz 2018., jedinstvena, jedinstvenoga zakonodavstva te da se kao javna služba putem mreže arhiva provodi na cijelome području Republike Hrvatske, to se jedinstvo u nekim segmentima ne prepoznaje. Poglavitito se ne prepoznaje u strategiji jedinstvenoga djelovanja odjela/službe zaštite i nadzora nad gradivom izvan arhiva spram stvaratelja, vlasnika ili posjednika gradiva, iako je samim čl. 35. Zakona iz 2018. propisano predmetno postupanje. Naime, ne postoji jednoobrazan način organiziranja rada toga odjela/službe kao ni utvrđen sustav zaštite gradiva u nastajanju. Najveći su problem neujednačeni postupci nadzora, različita tumačenja zakona u njegovoj implementaciji, kao i nejednakost u provođenju naloženih mjera.³⁹ Takva različitost u postupanju utječe na loš dojam društva kako o samome odjelu/službi tako i o samome arhivu. Neujednačenost postupanja dovodi do toga da stvaratelji i posjednici ne shvaćaju odjel/službu, a samim time i državne arhive kao autoritet, što rezultira nemarnim ili nesustavnim izvršavanjem naloženih mjera zaštite gradiva nastala njihovim radom i/ili gradiva koje se nalazi u njihovu posjedu.⁴⁰

Jedan od razloga nezainteresiranosti pojedinih stvaratelja leži u činjenici da je učinkovitost državne i javne uprave često pod utjecajem raznovrsnih otežavajućih čimbenika. To su najčešće: nedostatna sredstva, neprimjerena organizacija upravnih struktura i postupaka, tradicionalno upravljanje koje pokušava ograničiti i formalizirati rad pojedinih zaposlenika, sporost upravnoga mehanizma, birokratizacija te preopterećenje različitim brojem zadataka.⁴¹

³⁹ Usp. Markežić, K. Problematika provođenja mjera zaštite gradiva u nastajanju. *Radovi s 48. Savjetovanja hrvatskih arhivista Zaštita arhivskoga gradiva u nastajanju*, 21. – 23. listopada 2015. Topusko, str. 23–39.

⁴⁰ Isto

⁴¹ Karajić K. Recentni problemi i izazovi rada sa stvarateljima pod nadležnošću Hrvatskoga državnog arhiva. *5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017. Zadar*, 2017., str. 137–145.

Danas sve više uviđamo da nije dovoljno samo obaviti nadzor nad arhivskim gradivom u nastajanju. Moramo se aktivnije, čak „proaktivnije” uključiti u cjelokupni životni ciklus dokumenta, znači pratiti ga od njegova nastanka do korištenja.⁴²

Pristup upravljanju dokumentacijom od njezina nastanka i obrade dok se još nalazi izvan arhiva zahtijeva osiguravanje djelotvorne stručne podrške tijelima javne vlasti i drugim stvarateljima kako bi se osigurala razina intelektualne kontrole i središtenosti gradiva te njegova puna iskoristivost i dostupnost. Uključivanje stvaratelja gradiva u nacionalni arhivski informacijski sustav osigurat će mrežni pristup informacijama o njima kao i o gradivu koje posjeduju.⁴³

Vrednovanje, odabiranje i izlučivanje gradiva

Samim Zakonom iz 1997. nisu striktno uređeni postupci vrednovanja, kategorizacija i izrada popisa gradiva s rokovima čuvanja, nego je u odredbama *odabiranje* određeno da se postupak odabiranja arhivskoga gradiva, kao i potanji propisi o mjerilima, načinu vrednovanja, izradi popisa gradiva s rokovima čuvanja, redovnome provođenju i postupku odabiranja, utvrđuju *Pravilnikom o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva iz 2002 (NN 90/2002)*, a što se tiče kategorizacije u čl. 5. Zakona iz 1997. određeno je nadležni državni arhiv utvrđuje popis stvaratelja i imatelja javnoga arhivskog i registraturnog (današnji naziv: dokumentarnoga) gradiva na području svojega djelovanja.

Kategorizacija predstavlja postupak kojim se stvaratelji gradiva razvrstavaju u tri kategorije, ovisno o značenju cjeline gradiva nastala njihovim djelovanjem za dokumentiranje djelatnosti i funkcija koje obavljaju. Utvrđivalo ju je Hrvatsko

⁴² Usp. Rubčić, D. Stanje i prioriteta rada arhivske vanjske službe u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik*. 45 (2002), str. 11–17.

⁴³ Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

arhivsko vijeće na prijedlog državnih arhiva s njihova područja nadležnosti, a objavljene su u razdoblju od 2007. do 2010.⁴⁴

Naime, logično je da ako arhivi žele preuzimati, stručno obrađivati i čuvati reprezentativno i cjelovito arhivsko gradivo, moraju točno znati kojim će stvarateljima čijim radom nastaje gradivo kao potencijalni povijesni izvor, posvetiti najviše pozornosti i shodno tome utvrditi prioritete objekte nadzora.⁴⁵ Zakonom iz 2018. nije predviđena kategorizacija te je moguće da u provedbenome propisu, Pravilniku o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva⁴⁶, koji je u postupku donošenja, neće biti propisana obveza izrade kategorizacije stvaratelja. Neovisno o toj činjenici, čl. 36. Zakona iz 2018. normirano je da Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), kao zasebnu evidenciju vodi Popis stvaratelja dokumentarnoga i arhivskoga gradiva u nadležnosti arhiva te ga objavljuje u strojno čitljivome obliku. Taj integralni popis za cijelu arhivsku službu u Republici Hrvatskoj u biti zamjenjuje dosadašnje kategorizacije koje su pojedinačno izrađivali matični arhiv i područni državni arhivi. HDA ga zasigurno neće moći izraditi bez suradnje svih državnih arhiva i primjene stručnih postupaka koji su korišteni i prilikom izrade kategorizacija. Bez obzira na to utvrđuje li se kategorizacija ili se vodi Popis stvaratelja dokumentarnog i arhivskoga gradiva u nadležnosti arhiva, ni Zakon iz 1997. ni Zakon iz 2018. ne poznaju izuzeća od svojih odredaba da je arhivsko gradivo od interesa za Republiku Hrvatsku i ima njezinu osobitu zaštitu.

Zakon iz 2018. definira vrednovanje kao postupak kojim se utvrđuju rokovi čuvanja dokumentarnoga gradiva te odabire koje dokumentarno gradivo ima svojstvo arhivskoga gradiva, dok Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlu-

⁴⁴ Prva je objavljena kategorizacija stvaratelja na području nadležnosti Hrvatskoga državnog arhiva 2007. (NN 42/2007) s izmjenama i dopunama iz 2008 (NN 109/2008). Većina područnih državnih arhiva dosad je utvrdila i objavila jednu kategorizaciju stvaratelja. Za stvaratelje na području nadležnosti državnoga arhiva u Zagrebu, Sisku, Rijeci i Pazinu objavljena je 2008 (NN 126/2008), za stvaratelje na području nadležnosti Državnog arhiva za Međimurje te državnih arhiva u Varaždinu, Slavonskome Brodu, Osijeku, Karlovcu, Dubrovniku i Bjelovaru 2009. (NN 82/2009), a za stvaratelje na području nadležnosti državnih arhiva u Gospiću, Splitu, Zadru, Šibeniku i Virovitici 2010. (NN 68/2010). Jedino su za stvaratelje na području nadležnosti Državnog arhiva u Vukovaru objavljene dvije kategorizacije, prva 2009. (NN 82/2009) i iz 2010. (NN 68/2010).

⁴⁵ Usp. Markežić, K. i Žužić, P. Postupak i rezultat vrednovanja, normativno okruženje i praksa državnih arhiva u Hrvatskoj. 29. savjetovanje Arhivskog društva Slovenije „Vzpostavitev Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva” (3. do 4. listopada 2019. godine u Mariboru).

⁴⁶ Postoji mogućnost da je u trenutku održavanja ovoga izlaganja Pravilnik već donesen.

čuvanja arhivskog gradiva (NN 90/2002), donesen na temelju Zakona iz 1997., definira vrednovanje kao postupak kojim se procjenjuje vrijednost zapisa i utvrđuje rok do kojega će se čuvati određena vrsta gradiva ili jedinice gradiva, te se određuje postupak sa svakom vrstom, odnosno jedinicom gradiva po isteku roka čuvanja. Iz obaju definicije proizlazi da vrednovanje podrazumijeva procjenu vrijednosti zapisa i određivanja rokova čuvanja, odnosno postupak kojim se procjenjuje koji segment dokumentarnoga gradiva ima trajnu vrijednost kao arhivsko gradivo i dio kulturne baštine.

Kad vrednovanje kao pojam prevedemo u praksi, tada zapravo govorimo o izradi određenih vrsta popisa gradiva u kojima se pojedinoj stavci pridružuje rok čuvanja, a nakon njegova isteka pristupa se postupku izlučivanja i uništenja gradiva.

U svrhu provedbe postupaka odabiranja i izlučivanja zapisa, Pravilnik iz 2002.⁴⁷ predviđa izradu triju vrsta popisa s rokovima čuvanja: općega, granskih i posebnih popisa. Donošenje *općega popisa* (za vrste zapisa nastalih ili zaprimljenih obavljanjem administrativnih poslova) i *granskih popisa* (za vrste zapisa nastale ili zaprimljene obavljanjem pojedine vrste djelatnosti) dano je u zadaću Hrvatskomu arhivskom vijeću, a na prijedlog Hrvatskoga državnog arhiva. Izrada *posebnoga popisa s rokovima čuvanja* utvrđena je kao obveza svih stvaratelja gradiva.⁴⁸

Člankom 10. Zakona iz 2018. propisano je donošenje Popisa javnoga dokumentarnoga gradiva s rokovima čuvanja (umjesto Posebnih popisa), dok je člankom 33. st. 1 al. 8. utvrđeno da Hrvatski državni arhiv donosi ogledne popise s rokovima čuvanja dokumentarnoga gradiva za pojedina područja djelatnosti ili pojedine vrste poslova, nakon provedenoga savjetovanja s javnošću (umjesto granskih popisa).

Naime, Zakon iz 2018. utvrđuje da je *tijelo javne vlasti dužno za sve vrste gradiva koje nastaje njegovim radom odrediti rok čuvanja te takav popis javnog dokumentarnoga gradiva s rokovima čuvanja dostaviti nadležnomu državnom arhivu na odobrenje*.

Ako tijelo javne vlasti ima u posjedu i drugo javno dokumentarno gradivo, koje nije nastalo njegovim radom, dužno je izraditi i nadležnomu državnom arhivu dostaviti na odobrenje i popis s rokovima čuvanja toga gradiva. Podatci u Popisima trebaju omogućiti identifikaciju jedinica gradiva, razumijevanje sadržaja i konteksta

⁴⁷ NN 90/2002.

⁴⁸ Nenad Bukvić, Vrednovanje u hrvatskoj suvremenoj arhivskoj praksi. 5. kongres hrvatskih arhivista *Arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017, str. 103–135.

njihova nastanka, podržati postupke u upravljanju gradivom, uključujući i upravljanje dostupnošću gradiva i zaštitom podataka, te doprinijeti očuvanju integriteta gradiva. Odabiranjem arhivskoga gradiva prema odobrenome Popisu od nadležnoga arhiva, i njegovim trajnim čuvanjem stvaratelj ostavlja svoj trag budućim naraštajima. Pritom se nužno javlja potreba za postupkom izlučivanja, čime se postiže veća učinkovitost uslijed brža i jednostavnija dohvata gradiva, a što rezultira poboljšanjem i ubrzanjem svakodnevnoga poslovanja, uštedom materijalnih i ljudskih resursa. Temeljem Zakona iz 1997. postupak odabiranja i izlučivanja reguliran je Pravilnikom o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva (NN 90/2002), dok je Zakonom iz 1997. postupak izlučivanja reguliran čl. 12., a pobliže će biti utvrđeno postupanje Pravilnikom o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, kojim će se uz taj postupak utvrditi i uvjeti i način stvaranja, čuvanja, obrade, vrednovanja, pretvorbe u digitalni oblik te uvjeti predaje gradiva.

Iako je Zakonom iz 2018. utvrđeno da će se prije citiranim Pravilnikom utvrditi i način provjere stručne osposobljenosti za obavljanje poslova u upravljanju dokumentarnim gradivom, u praksi je došlo do promjene, te je to područje regulirano Pravilnikom o stručnim arhivskim zvanjima i drugim zvanjima u arhivskoj struci te uvjetima i načinu njihova stjecanja (čl. 46. – 58.).⁴⁹

Predaja gradiva nadležnomu arhivu i promet arhivskim gradivom

Budući da je zadaća cjelokupne arhivske službe preuzeti sređeno i popisano arhivsko gradivo⁵⁰, na preuzimanje arhivskoga gradiva, uz spremišne kapacitete, negativno utječe stanje gradiva izvan arhiva koje zahtijeva kontinuirani stručni nadzor i uključivanje arhivske službe u definiranje i razvoj koncepata i prakse upravljanja dokumentacijom. Isporuka popisa gradiva arhivima u elektroničkome obliku, utvrđena važećim provedbenim propisima kao obveza stvaratelja gradiva, imala je za cilj povezati uredsko poslovanje i arhivističku obradu kako bi se ublažili zaostaci u obradi gradiva kod stvaratelja gradiva, a samim time i predaja nadležnomu arhivu. Postojeći zajednički informacijski sustav za arhivistički opis i normativnu kontrolu

⁴⁹ NN 104/2019.

⁵⁰ Rubčić, D. Obrazovanje djelatnika u pismohranama – regulativa i praksa. *Arhivski vjesnik*. 40 (1997), str. 57–62.

trebao je, uz ujednačivanje postupaka sređivanja i opisa gradiva u arhivima te povećanje dostupnosti, doprinijeti i zaštiti gradiva izvan arhiva.⁵¹

Zakonom je iz 1997. određeno da se javno arhivsko gradivo predaje po službenoj dužnosti nadležnomu arhivu u roku koji u pravilu ne može biti dulji od 30 godina od njegova nastanka. Obveza se odnosila i na gradivo koje sadržava osobne podatke, kao i gradivo za koje je utvrđen stupanj tajnosti određen zakonom ili općim propisima o čuvanju tajnosti. Prigodom predaje arhivu, takvo se gradivo obvezno posebno označuje u popisu i navodi se rok dostupnosti javnosti. Određena je i mogućnost predaje i prije isteka toga roka ako su se o tome sporazumjeli posjednik i nadležni arhiv ili ako je to bilo nužno radi zaštite gradiva.

Zakonom iz 2018. također je određeno da se javno arhivsko gradivo predaje po službenoj dužnosti nadležnomu državnom arhivu u roku koji u pravilu nije dulji od 30 godina od njegova nastanka, dok se promjena odnosi na javno arhivsko gradivo u digitalnome obliku za koje je određen rok koji nije dulji od 10 godina od njegova nastanka, osim ako drugim zakonom, odnosno podzakonskim aktom nisu propisani dodatni uvjeti za čuvanje klasificiranih podataka. Promjena se odnosi i na obvezu da, uz to što gradivo prilikom predaje treba biti sređeno, u zaokruženim cjelinama, tehnički opremljeno, predaje se i *u digitalnome obliku koji je primjeren za trajno čuvanje*. Moguće je i preuzimanje bez ispunjenja prethodnih uvjeta kada je to nužno radi zaštite i spašavanja gradiva. Zakonom je propisana i iznimka od oslobođanja predaje u propisanome roku ako je predmetno gradivo nužno za obavljanje poslova iz nadležnosti, pod uvjetom da su osigurani uvjeti za primjereno čuvanje i korištenje gradiva. Ujedno je Zakonom iz 2018. regulirano da tijelo javne vlasti može svoje javno dokumentarno i javno arhivsko gradivo predati drugomu tijelu javne vlasti radi obavljanja djelatnosti tijela kojemu se gradivo predaje, a u iznimnim slučajevima može predati privatnoj pravnoj ili fizičkoj osobi kada je to nužno radi obavljanja djelatnosti koja je povjerena ili prenesena na tu osobu. U važećemu zakonodavnom okviru prema čl. 3. st. 1. al. g) i i) Zakona iz 2018. javnim arhivskim gradivom smatra se gradivo nastalo ili prikupljeno djelatnošću tijela javne vlasti, a u tu kategoriju ne ubrajaju se samo tijela s javnim ovlastima, nego i ona koja se npr. u cijelosti ili pretežito financiraju iz državnoga proračuna ili proračuna jedinica lokalne samouprave, te trgovačka društva u kojima Republika Hrvatska i jedinice lo-

⁵¹ Usp. Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

kalne i područne (regionalne) samouprave imaju zasebno ili zajedno većinsko vlasništvo, dok privatno gradivo stvara široka skupina stvaratelja: udruge, zaklade, fundacije, fizičke osobe, socijalne, političke, obrazovne, zdravstvene, kulturne i vjerske institucije, poslovne i profesionalne asocijacije, sindikati, strana predstavništva, odnosno gradivo privatnopravnih i fizičkih osoba koje djeluju bez javnih ovlasti.

Zaštita privatnog arhivskog gradiva kao krajnji cilj ima prikupljanje privatnog arhivskog gradiva otkupom, poklonom ili pohranom, što je i jedna od zadaća državnih arhiva, te se tim gradivom može koristiti pod uvjetima i na način koji vrijede za javno arhivsko gradivo, osim ako nije drukčije određeno u ugovoru, odnosno u ispravi o predaji gradiva državnomu arhivu. Prikupljanje privatnoga gradiva prilično zaostaje za preuzimanjem javnog arhivskog gradiva po službenoj dužnosti, odnosno u državne je arhive preuzeto puno više javnog arhivskoga gradiva nego privatnoga.⁵² U prikupljanju gradiva jasno je da se privatno i javno gradivo međusobno nadopunjuju.

Privatno je gradivo neiscrpan izvor za dokumentiranje vremena i prostora gdje je nastalo te potpuno ravnopravno s javnim gradivom sudjeluje u dokumentiranju svih područja života jedne sredine, upotpunjavanju područja djelatnosti za koje ne postoje podatci u javnome gradivu, tj. u kreiranju sveobuhvatnoga arhiva koji se brine za prikupljanje gradiva različite provenijencije.⁵³

Zakonom iz 1997. regulirano je da vlasnik privatnoga arhivskog gradiva može ga pohraniti, darovati ili prodati državnomu arhivu te da državni arhivi imaju pravo prvokupa arhivskoga gradiva u privatnome vlasništvu te su prodavatelji oslobođeni plaćanja svih vrsta poreza na promet.

Zakonom iz 2018. predviđena je samo prodaja privatnog arhivskog gradiva te su ga vlasnici dužni najprije ponuditi nadležnomu državnom arhivu s obzirom na to da arhiv ima pravo prvokupa. Zakonom iz 2018. nije predviđen način predaje privatnog arhivskog gradiva darovanjem ili pohranom (depozitom), što međutim ne znači da arhivi i dalje ne mogu pribavljati gradivo darovanjem ili ga preuzimati na privremenu pohranu što potvrđuje i čl. 36. Zakona, koji predviđa da arhivi kao jednu od evidencija vode i Knjigu pohranjenoga gradiva. U slučajevima kada vlas-

⁵² Kuk, E. Prikaz suvremenog pravnog uređenja zaštite privatnog arhivskog gradiva izvan arhiva. 5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017. Zadar, 2017., str. 147–161.

⁵³ Gulić, B. Prepoznatljivost arhiva – uvjet za predaju privatnoga gradiva. *Radovi s 50. Sanjetožanjanja hrvatskih arhivista Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva*. 2018., str. 17–26.

nici ili posjednici privatnoga arhivskog gradiva namjeravaju svoje gradivo iznijeti iz Republike Hrvatske i Zakon iz 2019. i Zakon iz 2018., dužni, bez obzira na upis u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnog arhivskoga gradiva, definira obvezu traženja odobrenje ministarstva nadležnoga za poslove kulture.

Poticanje osnivanja specijaliziranih i privatnih arhiva, uključenih u mrežu arhiva u RH i koji bi djelovali u skladu sa standardima i zahtjevima struke, osiguralo bi novu razinu zaštite privatnog arhivskog gradiva.⁵⁴

Korištenje i dostupnost

Svi arhivski postupci – prikupljanje gradiva, obrađivanje, sređivanje i opisivanje gradiva, poduzimanje mjera očuvanja i zaštite gradiva usmjereni su na što veću dostupnost i korištenje arhivskoga gradiva, čime se ostvaruje svrha arhiva i opravdava njegova djelatnost.

Zakonom iz 1997. određeno je da pravo korištenja javnog arhivskog gradiva (u službene svrhe, za znanstveno istraživanje i u publicističke svrhe, za potrebe nastave, za izložbe i objavljivanje, radi ostvarenja ili zaštite osobnih prava i u druge opravdane svrhe) imaju svi korisnici pod jednakim uvjetima, te je u pravilu dostupno za korištenje 30 godina nakon nastanka, za razliku od Zakona iz 2018. kojim je određeno da je gradivo dostupno od njegova nastanka ako nije određeno drukčije. Izmjenom i dopunom Zakona⁵⁵ iz 2017. godine mijenjaju se odredbe povezane s predajom, korištenjem i dostupnosti gradiva te obvezom izrade popisa javnog arhivskog gradiva.

Citiranom izmjenom i dopunom određeno da je javno arhivsko gradivo dostupno bez ograničenja, i to nastalo prije 22. prosinca 1990. djelovanjem bivših društvenopolitičkih organizacija, organa unutarnjih poslova, pravosudnih organa i obavještajno-sigurnosnih služba i dr.⁵⁶ Ujedno je određeno da su posjednici predmetnoga gradiva obvezni izraditi popis toga gradiva i dostaviti ga nadležnomu držav-

⁵⁴ Kuk, E. *Prikaž suvremenog pravnog uređenja zaštite privatnog arhivskog gradiva izvan arhiva 5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017., str. 147–161.

⁵⁵ Zakon o izmjenama i dopunama zakona o arhivskom gradivu i arhivima, NN 46/2017.

⁵⁶ U čl. 6. Zakona o izmjenama i dopunama zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 46/2017) taksativno su određeni svi stvaratelji predmetnoga gradiva.

nom arhivu (u roku od šest mjeseci od stupanja na snagu Zakona), koji je dužan učiniti popise dostupnima javnosti i korisnicima arhiva te ih dostaviti Ministarstvu kulture i Državnomu odvjetništvu Republike Hrvatske.

Navedeni zakonski propis iz svibnja 2017. predvidio je relativno kratak rok za preuzimanje toga gradiva s obzirom na to da odredba nije uzimala u obzir realne prostorne i kadrovske (ne)mogućnosti javnih arhiva. Osim što je riječ o količinama gradiva koje bi tek poneki državni arhiv mogao preuzeti, pitanje je i stanja predmetnoga gradiva, odnosno njegova (ne)sređenost.⁵⁷

Čl. 1. st. 1. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 46/2017) izričito je naloženo da rok predaje ne može biti dulji od 30 godina te da u međuvremenu Hrvatski sabor nije donio Zakon iz 2018., arhivi bi, uz problem s nedostatkom prostora, bili suočeni i s već dosad prilično raznolikim pravnim tumačenjem toga članka.

U pogledu dostupnosti arhivskoga gradivu, Zakon iz 2018. u skladu s preporukama Vijeća Europe⁵⁸ i Međunarodnog arhivskog vijeća, napušta okvirni tridesetogodišnji rok nedostupnosti gradiva u javnim arhivima i uređuje dostupnost gradivu na demokratski način, uz istovremeni sustav zaštite svih vrsta tajnosti i osobnih podataka, kako je to uvriježeno u državama Europske unije.

Zakonom iz 2018. utvrđeno je da je javno arhivsko gradivo dostupno od njegova nastanka ako zakonom nisu utvrđena određena ograničenja, odnosno ako ono ne sadržava *nedostupne, klasificirane ili druge tajne podatke*. Sve pravne i fizičke osobe imaju pravo korištenja javnog arhivskog gradiva i obavijesnih pomagala u arhivima bez naknade i pod jednakim uvjetima.⁵⁹

Javno arhivsko gradivo koje sadržava *klasificirane i druge tajne podatke, odnosno podatke koji se odnose na državnu i javnu sigurnost, obranu, vanjske poslove, obavještajno sigurnosnu djelatnost te gradivo koje nije označeno određenim stupnjem tajnosti* sukladno propisima

⁵⁷ Usp. Babić, S. Akvizicijska politika – postoji li u hrvatskoj arhivskoj službi? *Arhivski vjesnik*. 61 (2018), str. 43–68.

⁵⁸ Preporuka Odbora ministara Vijeća Europe, br. R (2000)13 s danom 13. 7. 2000., državama članicama o europskoj politici dostupnosti arhivskoga gradiva / Recommendation No. R(2000)13 of the Committee of Ministers to member States on a European policy on access to archives.

⁵⁹ Usp. Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

kojima se uređuje tajnost podataka, a sadržava *projektnu i tehničku dokumentaciju štitećih i vojnih objekata, industrijskih postrojenja, infrastrukturnih objekata i sl., te podatke o prirodnim i strateškim bogatstvima od značenja za nacionalnu sigurnost Republike Hrvatske* prema Zakonu postaje dostupno za javnost najkasnije 40 godina nakon njegova nastanka, za razliku od Zakona iz 1997. koji je predvidio rok od 50 godina od njegova nastanka.

Čl. 5. Zakona iz 1997. utvrđeno je da se javno arhivsko gradivo može dati na korištenje i prije isteka roka od 40 godina ako je na temelju zakona kojima se uređuje pravo na pristup informacijama i zaštita tajnosti podataka utvrđeno da javni interes, koji se ostvaruje dostupnošću podataka, preteže nad interesima koji ih štite ili ako su prethodno poduzete mjere koje osiguravaju zaštitu javnih i privatnih interesa zbog kojih je utvrđeno ograničenje dostupnosti, odnosno koje onemogućuju uvid u klasificirane podatke.

Javno arhivsko gradivo koje sadržava *osobne podatke* prema Zakonu iz 1997. postalo je dostupno za korištenje 70 godina nakon svojega nastanka, odnosno 100 godina od rođenja osobe na koju se odnosi, dok je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 46/2017) gradivo postalo dostupno za korištenje 100 godina od rođenja osobe na koju se osobni podatak odnosi ili deset godina od smrti osobe na koju se osobni podatak odnosi, pri čemu se rokom dostupnosti smatra onaj rok koji prvi istekne, s time da, ako datum rođenja i datum smrti osobe nisu poznati ili je njihovo utvrđivanje povezano s nerazmjernim teškoćama i troškovima, osobni podatci u javnome arhivskom gradivu postaju dostupni za korištenje 70 godina od nastanka toga gradiva. Zakonom iz 2018. izmijenjene su odredbe na način da javno arhivsko gradivo koje sadržava osobne podatke postaje dostupno javnosti 100 godina od rođenja osobe na koju se osobni podatak odnosi ili nakon smrti osobe na koju se ono odnosi, odnosno ako nisu poznati ili je njihovo utvrđivanje povezano s nerazmjernim teškoćama i troškovima, postaju dostupni za korištenje 70 godina od nastanka toga gradiva.

Ako se takvo gradivo daje na korištenje prije isteka roka, nadležni državni arhiv poduzet će potrebne tehničke mjere radi prikrivanja identiteta osobe na koju se osobni podatci odnose (anonimizacija), a korisnik će potpisati izjavu kojom se obvezuje da neće otkriti identitet osobe na koju se osobni podatci odnose.

Osobni podatci u javnome arhivskom gradivu dostupni su za korištenje i prije isteka roka ako su ispunjeni uvjeti iz čl. 19. st. 4. Zakona iz 2018.

Arhivsko gradivo nastalo prije 30. svibnja 1990. kada je konstituiran prvi demokratski izabrani višestranački sabor, a odnosi se na bivše društvenopolitičke organizacije, organe unutarnjih poslova, pravosudne organe, obavještajno-sigurnosne službe i dr., prema Zakonu iz 2018. dostupno je bez ograničenja, pa i osobni podaci osobe koja je do 30. svibnja 1990. obnašala javne dužnosti ili bila pripadnik ili suradnik službe sigurnosti, osim arhivskoga gradiva koje sadržava osobne podatke, a odnose se na osobe koje nisu bile nositelji javnih funkcija, te ako se radi o klasificiranim i drugim tajnim podacima kao i podacima o prirodnim i strateškim bogatstvima od značenja za nacionalnu sigurnost Republike Hrvatske.

Svaka osoba čiji se osobni podaci nalaze u predmetnome javnom arhivskom gradivu ima pravo o gradivu koje se na nju odnosi dati pisanu izjavu kojom osporava istinitost ili potpunost svojih osobnih podataka uz navođenje arhivskoga fonda i arhivskoga gradiva na koje se izjava odnosi, te je nadležni arhiv obavezan dati tu izjavu svakomu korisniku javnog arhivskoga gradiva na koje se izjava odnosi.

U Hrvatskoj dostupnost arhivskoga gradiva uređuju i drugi zakoni: Zakon o pravu na pristup informacijama, Zakon o provedbi Opće uredbe o zaštiti podataka, Zakon o zaštiti tajnosti podataka i Zakon o autorskom i srodnim pravima, koji nisu u potpunosti u skladu s arhivskom zakonskom regulativom, što se može nepovoljno odraziti na dostupnost samog arhivskoga gradiva.⁶⁰

Dostupnost arhivskoga gradiva i obavijesti o njemu pravo je svake pravne i fizičke osobe, no ono ne podrazumijeva samo jednako postupanje, nego uključuje i jednako pravo na korist od gradiva. U tome smislu potrebno je djelovati na operativna ograničenja uklaňanjem fizičkih prepreka u arhivskim zgradama, poboljšanjem dostupnosti arhivskoga gradiva svim zainteresiranim korisnicima, uključujući sve ranjive skupine, bez obzira na njihove mogućnosti, uz pomoć različitih prilagođenih tehnika i na način koji je za njih prikladan.⁶¹

⁶⁰ Usp. Mihaljević, M., Garić, A. i Stančić, H. Usklađenost hrvatske arhivske prakse s Načelima pristupa arhivskome gradivu Međunarodnog arhivskog vijeća. *Arhivska praksa*. 18 (2015). str. 407–423.

⁶¹ Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

Zaštita gradiva u elektroničkome obliku

Zakon iz 2018. je, uz postojeću pravnu zaštitu arhivskoga gradiva u fizičkome i analognome obliku, pridao i veliku važnost zaštiti stvaranja, čuvanja i pretvorbe arhivskoga i dokumentarnog gradiva u digitalnome obliku.

Kada govorimo o zaštiti dokumentarnoga i arhivskoga gradiva bitno je usmjeriti se na očuvanje autentičnosti, pouzdanosti i uporabivosti gradiva, cjelovitost, dostupnosti gradiva te zaštiti arhivskoga gradiva kao kulturnoga dobra te upotrebljivosti njegova sadržaja za potrebe različitih korisnika.

Ono što je bitno i čime se zakonodavac povodio jest činjenica da ćemo se konvencionalnim gradivom, kojim upravljamo sukladno načelima uredskoga poslovanja, moći koristiti i nakon trideset godina te ga neoštećenoga predati nadležnomu arhivu, dok gradivo u elektroničkome obliku (nastalo u izvornome obliku, specifični elektronički zapisi: baze podataka, 3D modeli ili gradivo pretvoreno u digitalni oblik) vjerojatno u istome tom razdoblju neće biti čitljivo, ako ga već od nastanka (a i prije) pa nadalje ne tretiramo kao dokumentarno i arhivsko gradivo u elektroničkome obliku.

Elektroničke zapise jednostavno nije moguće trajno čuvati u izvornome obliku, kao što to vrijedi za konvencionalno gradivo, nego ih je, s pomoću informacijske tehnologije, moguće očuvati jedino pretvorbom iz jednoga oblika ili sustava u drugi.

Informacijskim ustanovama i ustanovama specijaliziranim za čuvanje dokumenata poput arhiva, knjižnica, muzeja i informacijsko-dokumentacijskih centara, kao i tvrtkama koje svoje poslovanje obavljaju koristeći se informacijskom tehnologijom poseban problem čini arhiviranje gradiva u elektroničkome obliku na dulji vremenski rok.⁶²

Naime, informacijska tehnologija korištena za stvaranje gradiva vrlo brzo zastarijeva, pa mogućnost pretraživanja i pregleda gradiva postaje upitna već nakon kratkoga vremena čuvanja. Dapače, javlja se opasnost da gradivo postane nepouzdana, tj. da za korisnike postane nevjerodostojno, odnosno da izgubi autentičnost u potpunosti ili na pojedinim svojim razinama.⁶³

⁶² Stančić, H. Arhivsko gradivo u elektroničkom obliku: mogućnosti zaštite i očuvanja na dulji vremenski rok. *Arhivski vjesnik*. 49 (2006), str. 107–121, str. 109.

⁶³ Isto

Zbog toga, Zakon iz 2018. određuje postupke i uvjete zaštite digitalnoga gradiva, tako da pri prijemu, prikupljanju pretvorbi, pohrani i ponovne upotrebe bude osigurana njegova uporabivost, dostupnost, nepromjenjivost, cjelovitost, autentičnost i vjerodostojnost.

Nadalje, citirani Zakon nadogradio je sadašnju razinu zaštite gradiva jednom cjelovitom i učinkovitom zaštitom digitalnoga dokumentarnog i arhivskog gradiva. Ujedno je utvrđen pravni okvir za zaštitu gradiva u elektroničkome obliku, uz trajno očuvanje pouzdanosti i svih njegovih bitnih svojstava te uporabivosti toga gradiva.

Temeljem čl. 8. Zakona iz 2018. pretvorba gradiva mora biti obavljena u obliku koji pruža jamstvo glede pouzdanosti i uporabivosti gradiva, odnosno:

- *očuvanje cjelovitosti gradiva, odnosno da su sačuvana sva bitna svojstva, sastavnice, učinci i uporabivost izvornoga gradiva*
- *da je izvršena na način koji pruža razumno jamstvo da nije obavljeno neovlašteno i nedokumentirano dodavanje, mijenjanje ili uklanjanje svojstava gradiva odnosno pojedinih podataka*
- *da je postupak obavljen u skladu s utvrđenim pravilima i da je primjereno dokumentiran radi osiguranja i provjere ispravnosti i kakvoće pretvorbe*
- *da je pretvorba gradiva, koje je predmetom zaštite autorskoga prava, izvršena uz poštivanje propisa kojima se uređuje autorsko pravo i*
- *da je postupak pretvorbe obavljen u skladu s drugim propisima kojima se uređuju uvjeti i postupci pretvorbe određenih vrsta dokumentarnoga gradiva.*

Ako je pretvorba u drugi oblik obavljena prema gore navedenome, takvo je pretvoreno gradivo istovrijedno izvornomu gradivu.

Očuvanje određenih kategorija metapodataka u strukturiranome obliku zajedno s gradivom važno je radi očuvanja vjerodostojnosti i iskoristivosti samoga gradiva, osobito ako je riječ o gradivu u elektroničkome obliku.

Zakonom iz 2018. definirano je i pravilo prema kojemu je gradivo u obliku u koji je pretvoreno istovrijedno izvornomu gradivu pod uvjetima da je pretvorba provedena u skladu sa zahtjevima utvrđenim Zakonom i predviđenim provedbenim propisom⁶⁴ umjesto dosadašnje usmjerenosti isključivo na izvorno gradivo. Zaštita

⁶⁴ Čl. 8. st. 3. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/2019, 98/2019): *Dokumentarno je gradivo u obliku u koji je pretvoreno istovrijedno izvornome gradivu ako je pretvorba u drugi oblik obavljena u skladu s odredbama stavka 2. ovoga članka i pravilnikom iz članka 6. stavka 2. ovoga Zakona.*

izvornoga dokumentarnoga gradiva tako je istovjetna zaštiti zatečenoga i pretvaranoga digitalnoga gradiva koje sadržajem i oblikom može dokazati izvornost, pod uvjetima što ih zahtijeva Zakon i budući provedbeni propis. Predviđena je i mogućnost uništenja izvornika dokumentarnoga gradiva nakon pretvorbe i prije isteka rokova čuvanja, osim ako Zakonom ili drugim propisom nije drukčije određeno. Na taj će se način uz povećanje dostupnosti gradiva kao dijela kulturne baštine Republike Hrvatske doprinijeti i unapređenju poslovnih procesa i usluga u tijelima javne vlasti.

Pretvorba arhivskoga gradiva u digitalni oblik jedan je od načina njegove zaštite, ali i snažan doprinos povećanju njegove dostupnosti, omogućavanju ponovna korištenja te stvaranju novih usluga.

Pravilnikom o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva utvrđenim čl. 6. Zakona iz 2018. pobliže će se urediti način pretvorbe gradiva u drugi oblik, način izvođenja uvjeta i tehnoloških zahtjeva, odnosno standarda prijema, pretvorbe, čuvanja, dostupnosti, stvaranja, odnosno očuvanje digitalnih zapisa, karakteristike tehnologije i postupaka koji pružaju razumno jamstvo da nije bilo neovlaštenoga i nedokumentiranoga dodavanja, mijenjanja ili uklanjanja svojstava gradiva, odnosno pojedinih podataka i drugih zahtjeva za očuvanje uporabivosti dokumentarnoga gradiva.⁶⁵

Svaka pravna ili fizička osoba koja zaprima ili će tek zaprimati, pretvara ili čuva gradivo u digitalnome obliku obvezna je pridržavati se precizno definiranih faza pripreme, odnosno organizacije prijama i čuvanja te je dužna usvojiti pravila, tehnologije i postupke pretvorbe i čuvanja gradiva koja moraju biti u skladu sa zakonom i podzakonskim propisom. Unutarnja pravila potvrđuje i registrira Hrvatski državni arhiv koji usto provjerava njihovu usklađenost sa zahtjevima zakona, na temelju njega donesenih podzakonskih propisa, jedinstvenih tehnoloških zahtjeva i pravila struke.

Nastavno na prije navedeno, potrebno je što prije dodatno osposobiti državne arhive za nadzor, vrednovanje, preuzimanje, pohranu i uporabu javnoga digitalnog gradiva s obzirom na obveze koje je pred njih postavio Zakon iz 2018.

Digitalizacija arhivskoga gradiva uz daljnji razvoj nacionalnog arhivskog informacijskog sustava omogućit će mrežni pristup i pretraživanje samoga gradiva,

⁶⁵ Postoji mogućnost je da u trenutku održavanja ovoga izlaganja citirani Pravilnik već donesen.

odnosno povećati dostupnost, osigurati dugoročno očuvanje, omogućiti ponovno korištenje te stvaranje novih usluga i proizvoda. Uključivanje državnih arhiva u projekte Digitalizacija kulturne baštine i Centar dijeljenih usluga velik je korak u intenziviranju i ujednačavanju procesa digitalizacije arhivskoga gradiva te njihovoj funkcionalnoj integraciji.⁶⁶

Nedostatci Zakona iz 2018. te moguća poboljšanja

Zakon iz 2018. kao i Zakon iz 1997. izjednačio je sustav zaštite javnoga i privatnoga arhivskoga gradiva, no time se u praksi otvara niz pitanja: može li arhivska služba pratiti cjelokupno arhivsko gradivo u nastajanju, treba li pritom posvetiti jednaku pozornost ili je možda uputnije odrediti prioritete, ne samo u praksi, nego i na normativnoj razini. U svijetu su rijetka arhivska zakonodavstva koja gotovo da izjednačuju sustav zaštite javnoga i privatnoga arhivskoga gradiva, kao što je to slučaj kod nas.⁶⁷ Zakon iz 2018. propisuje mehanizam zaštite privatnoga gradiva po uzoru na propise o zaštiti kulturne baštine. Usto, postoji općenita odredba da se odredbe zakona o zaštiti javnoga arhivskoga gradiva na odgovarajući način primjenjuju i na privatno gradivo, i to bez obzira na to je li ono registrirano i evidentirano. Te odredbe svrstavaju RH među rijetke zemlje u kojima se odredbama arhivskoga zakona tako intenzivno zadire u sferu privatnih arhiva te u autonomiju vlasništva gradiva.

U Zakonu iz 2018. u odredbama koje se odnose na poglavlje III. *Odabiranje i predaja arhivskoga gradiva arhivima* nije naveden ni jedan članak o samome postupku odabiranja gradiva neovisno o činjenici što je odabiranje postupak kojim se iz neke cjeline gradiva, na temelju utvrđenih propisa, odabire arhivsko gradivo za trajno čuvanje i ostavlja trag budućim naraštajima. Sam nedostatak umanjen je time što se u spomenutim odredbama govori o postupku sređivanja, a koje podrazumijeva i odabiranje. Nadalje, u čl. 6. Zakona iz 2018. navodi se da će postupci obrade, vrednovanja, izlučivanja (a uz to je također povezano i odabiranje) biti utvrđeni pravilnikom o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva.

⁶⁶ Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.

⁶⁷ Usp. Ivanović, J. Arhivski i drugi propisi o upravljanju dokumentacijom, Upravljanje dokumentacijom. 2009., str. 3–7.

Kod odredaba predaje gradiva nadležnomu arhivu nedostaju odredbe o deklasifikaciji tajnosti podataka prije predaje gradiva u arhiv s obzirom na to da je to pitanje usko povezano s dostupnošću takva gradiva i njegova korištenja. Čl. 4. Zakona iz 2018. određeno je samo da se na pitanja u vezi sa zaštitom tajnosti podataka koja nisu uređena Zakonom, primjenjuju zakoni i drugi propisi kojima se uređuje zaštita tajnosti podataka. U praksi se pojavljuju poteškoće oko deklasifikacije dokumenata kada stvaratelj samoga gradiva više *de iure* ne postoji.

U Zakonu, u odredbama *Postupak za odobravanje pristupa gradivu u državnim arhivima i arhivima jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave* navedeno je da *državni arhiv i arhiv jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave odlučuju rješenjem o svakome zahtjevu za korištenje gradiva*, što izrazito otežava i usporava korištenje gradiva, a ista je takva odredba ponovljena i u čl. 8. Pravilnika o korištenju javnog arhivskog gradiva⁶⁸, neovisno o činjenici da je na tu odredbu u javnoj raspravi o Pravilniku bilo nekoliko primjedaba, no sve su odbijene s obrazloženjem da je tako propisano Zakonom.⁶⁹ Navedenu bi odredbu u Zakonu, a samim time i u citiranome Pravilniku trebalo izmijeniti na način da odredba glasi da će *državni arhiv i arhiv jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave odlučivati rješenjem kada se traži gradivo ili podatci koji nisu u smislu Zakona javno dostupni, uz obvezu da korisnik navede razloge koji su nužni za utvrđivanje njegova prava na pristup gradivu*.

Nadalje, kada govorimo o dostupnosti gradiva, dolazimo u koliziju s odredbom da pravo na korištenje javnoga arhivskog gradiva pripada svima pod jednakim uvjetima. Ono je pravo, a ne povlastica o kojoj netko može odlučivati. U praksi pojavljuju se dvojbe oko procedure i kriterija koje treba primijeniti pri odlučivanju o dostupnosti s obzirom na različito tumačenje Zakona i drugih propisa koje rješavaju predmetno pitanje (Zakona o tajnosti podataka, Zakona o zaštiti osobnih podataka i Zakona o pravu na pristup informacijama).

Ujedno, u Zakonu iz 2018. za čitav niz odredaba kojima je svrha zaštita dokumentarnoga i arhivskoga gradiva ne postoje izričito navedene prekršajne odredbe na temelju kojih bi u slučaju njegovih nepoštivanja mogli pokrenuti prekršajni postupci. Navedeni nedostaci glede prekršajnih odredbi odnose se slučajevima kada:

⁶⁸ NN 121/2019

⁶⁹ Vidi <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=11655>.

- stvaratelj i posjednik ne osigura da zaposlenici koji obavljaju poslove upravljanja dokumentarnim gradivom prođu provjeru stručne osposobljenosti, sukladno čl. 6. Zakona
- stvaratelj i posjednik javnoga dokumentarnoga i arhivskoga gradiva donese odluku o podjeli ili spajanju gradiva protivno odredbama čl. 7. st. 2. Zakona
- stvaratelj i posjednik koji ne izradi Popis javnoga dokumentarnog gradiva s rokovima čuvanja sukladno čl. 10. Zakona
- stvaratelj i posjednik ne dostavi popise cjelokupnoga javnog dokumentarnog i arhivskoga gradiva sukladno čl. 11. Zakona
- tijelo koje donese odluku o prestanku rada stvaratelja ili posjednika javnoga arhivskoga ili dokumentarnoga gradiva ili gradiva kojemu je utvrđeno svojstvo kulturnoga dobra ne provede mjere propisane člankom 13. Zakona
- stvaratelj i posjednik kod predaje gradiva nadležnomu arhivu ne postupi prema odredbama članka 14. stavka 4. Zakona
- posjednik iz članka 16. stavka 2. i 3. ovoga Zakona ne preda gradivo nadležnomu državnom arhivu sukladno čl. 14. Zakona
- vlasnik ili posjednik privatnoga arhivskoga gradiva iz čl. 23. ovoga Zakona, po upozorenju državnog arhiva ne izvrši obveze iz članka 25. st. 1. Zakona ili zbog neizvršenja tih obveza nastane trajna šteta na gradivu
- vlasnik ili posjednik privatnoga arhivskoga gradiva prilikom iznošenja gradiva iz RH postupi protivno odredbama članka 26. Zakona
- vlasnik ili posjednik privatnoga arhivskoga gradiva prilikom prodaje gradiva ne postupi prema odredbama članka 27. Zakona
- stvaratelj i posjednik javno dokumentarno gradivo kojemu su protekli rokovi čuvanja i nema značenja za tekuće poslovanje niti svojstvo arhivskoga gradiva ili kulturnog dobra, ne uništi prema odredbama članka 12. ovoga Zakona.

Nadalje važećim Zakonom nije predviđeno postupanje s gradivom u stečaju kao ni usluge čuvanja gradiva izvan arhiva (fizičkome ili analognome obliku i digitalnome obliku) te pružanje stručne pomoći i usluga u upravljanju njihovim gradivom od strane privatnih pravnih osoba kao komercijalna djelatnost (predviđeno samo kao mogućnost koju pružaju arhivi), a nije ni predviđeno da će to biti regulirano podzakonskim propisom.

Umjesto zaključka

Uz osnovna i trajna pitanja povezana sa zaštitom gradiva, arhivsku su službu u protekla tri desetljeća znatno oblikovali ubrzani razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija i uspostava informacijskoga društva, koji su utjecali na širenje djelatnosti arhiva te su pred njih i čitavu službu postavili nove zahtjeve, ne samo u pogledu kompetencija nego i organizacije i načina rada, suradnje sa stvarateljima gradiva i suradnje unutar same službe.

Odredbe Zakona iz 2018. usmjerene su na tri relevantna područja unapređenja sustava zaštite arhivskoga gradiva, i to kroz transformaciju arhivske službe, jednostavniju dostupnost i korištenje gradiva te zaštitu gradiva u digitalnome i digitaliziranome obliku. Na taj način postignuta je cjelokupna zaštita u usporedbi sa Zakonom iz 1997., koji svojim sustavom zaštite *de facto* nije obuhvaćao elektroničko gradivo.

Evidentno je da nije dovoljno samo obaviti nadzor nad arhivskim gradivom u nastajanju. Moramo se aktivnije, čak agresivnije uključiti u cjelokupni životni ciklus dokumenta, znači pratiti ga od njegova nastanka (pa i prije) do uporabe, posebice kada se radi o gradivu u elektroničkome obliku kako ne bi ostalo izvan skrbi arhivske službe.

Pristup upravljanju dokumentacijom od njezina nastanka i obrade dok se još nalazi izvan arhiva zahtijeva osiguravanje djelotvorne stručne podrške tijelima javne vlasti i drugim stvarateljima i vlasnicima gradiva kako bi se osigurala razina intelektualne kontrole i središtenosti gradiva te njegova puna iskoristivost i dostupnost.

Stručni poslovi arhiva povezani sa zaštitom i obradom gradiva izvan arhiva, u novije se vrijeme dopunjuju i različitim oblicima suradnje, koja se odnosi na pomoć u upravljanju dokumentacijom, savjetovanje nad obradom gradiva, sređivanju i popisivanju dokumentacije, te vrednovanju i izlučivanju gradiva. U skladu s time arhivskoj se službi na terenu nameću ozbiljna pitanja u pogledu izgrađivanja dodatne svijesti o važnosti zaštite arhivskoga gradiva izvan arhiva

Konačno, dobro uređena arhivska služba i sustav upravljanja dokumentima temeljna su pretpostavka transparentnosti uprave i osiguranju prava na punu informaciju, na čemu se zasniva suvremeno demokratsko društvo, te utječu na povjerenje koje javnost ima u arhive kao čuvare pisane baštine.

Literatura

- Babić, Silvija. Akvizicijska politika – postoji li u hrvatskoj arhivskoj službi? *Arhivski vjesnik*. 61 (2018), str. 43–68.
- Bačić, Stjepan. Prilog provedbi novog Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima. *Arhivski vjesnik*. 21-22, 1 (1979), str. 331–338.
- Bukvić, Nenad. Arhivska služba i arhivsko zakonodavstvo u funkciji zaštite gradiva muzejskih ustanova. *Arhivski vjesnik*. 57 (2014), str. 71–111.
- Bukvić, Nenad. Vrednovanje u hrvatskoj suvremenoj arhivskoj praksi. *5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017., str. 103–135.
- Gulić, Borut. Prepoznatljivost arhiva– uvjet za predaju privatnoga gradiva. *Radovi s 50. Sa-
vjetovanja hrvatskih arhivista Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva*, 2018., str. 17–26.
- Ivanović, Jozo. Arhivsko zakonodavstvo u Hrvatskoj: normativni optimizam. *5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017., str. 9–22.
- Ivanović, Jozo. Arhivski i drugi propisi o upravljanju dokumentacijom, Upravljanje dokumentacijom. 2009., str. 3–7.
- Karajić, Kristijan. Recentni problemi i izazovi rada sa stvarateljima pod nadležnošću Hrvatskoga državnog arhiva. *5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017., str. 137–145.
- Kolanović, Josip. Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja. *Arhivski vjesnik*. 44 (2001), str. 11–32.
- Kolanović, Josip. Arhivistika i povijest upravnih institucija. *Arhivski vjesnik*, 34–35 (1991–1992), 35-36. str. 9–20.
- Kolanović, Josip. Osnovna načela i smjernice novoga arhivskog zakona. *Arhivski vjesnik* 37 (1994), str. 49–61.
- Kuk, Elizabet. Prikaz suvremenog pravnog uređenja zaštite privatnog arhivskog gradiva izvan arhiva. *5. kongresa hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017.* Zadar, 2017., str. 147–161.
- Kušen, Dražen. Javna briga za privatno gradivo u kontekstu hrvatskoga sveobuhvatnog arhiva. *Radovi s 50. Savjetovanja hrvatskih arhivista Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva*, 2018., str. 7–16.

- Markežić, Karmen. Gradivo kategoriziranih stvaratelja i imatelja kod privatnih pravnih osoba. *Radovi s 48. Savjetovanja hrvatskih arhivista Zaštita arhivskoga gradiva u nastajanju* (21. – 23. listopada 2015. Topusko), str. 111–124.
- Markežić, Karmen. Problematika provođenja mjera zaštite gradiva u nastajanju. *Radovi s 48. Savjetovanja hrvatskih arhivista Zaštita arhivskoga gradiva u nastajanju* (21. – 23. listopada 2015. Topusko), str. 23–39.
- Mihaljević, Marta, Garić, Ana i Stančić, Hrvoje. Usklađenost hrvatske arhivske prakse s Načelima pristupa arhivskome gradivu Međunarodnog arhivskog vijeća. *Arhivska praksa*. 18 (2015), str. 407–423.
- Prgin, Ivana. Strateško planiranje i arhivska služba – pozicija i utjecaji. *5. kongres hrvatskih arhivista arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva 24. – 27. listopada 2017. Zadar, 2017*, str. 23–35.
- Strategija razvoja arhivske službe u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2009. – 2013. – Prijedlog. Zagreb, 2009.
- Rastić, M. Bernard Stulli i arhivsko zakonodavstvo. *Arhivski vjesnik*. 30 (1987), str. 23–29.
- Rubčić, Darko. Obrazovanje djelatnika u pismohranama – regulativa i praksa. *Arhivski vjesnik*. 40 (1997), str. 57–62.
- Rubčić, Darko. Stanje i prioriteti rada arhivske vanjske službe u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik*. 45 (2002), str. 11–17.
- Stančić, Hrvoje. Arhivsko gradivo u elektroničkom obliku: mogućnosti zaštite i očuvanja na dulji vremenski rok. *Arhivski vjesnik*. 49 (2006), str. 107–121.
- Vuković, M. Prilog tumačenju Zakona o arhivskome gradivu i arhivima te njegovih provedbenih propisa. *Arhivski vjesnik*. 45 (2002), str. 191–197.
- Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine. KLASA: 612-06/19-01/0103, Ur. BROJ: 532-06-01-01/4-19-21 od 4. studenoga 2019. godine, str. 1–39.
- Preporuka Odbora ministara Vijeća Europe, br. R (2000)13 s danom 13. 7. 2000. državama članicama o europskoj politici dostupnosti arhivskoga gradiva / Recommendation No. R(2000)13 of the Committee of Ministers to member States on a European policy on acces to archives.
- Odluka o donošenju nacionalnoga plana razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine, NN 110/2019.
- Pravilnik o korištenju javnog arhivskoga gradiva, NN 121/19.

Pravilnik o stručnim arhivskim zvanjima i drugim zvanjima u arhivskoj struci te uvjetima i načinu njihova stjecanja, NN 104/19.

Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, NN 90/2002.

Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva kulture, NN 17/2017.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/1997, 64/2000, 65/2009, 46/2017.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, 98/2019.

Zakon o Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata, NN 178/2004.

<https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=11655>

Summary

OUTLINING THE ARCHIVAL NORMATIVE REGULATION IN CROATIA WITH THE EMPHASIS ON THE PERIOD FROM 1997 TO 2018

Along with primary and permanent issues related to the protection of archives the archival service has been significantly shaped for the past three decades by the accelerated development of information and communication technology and the establishment of the information society. All this influenced the expansion of the activities of archives and set new requirements not only in terms of competencies but also in terms of organization and manner of work, cooperation with creators of archival materials and cooperation within the archival service itself.

The new Archives and Archival Institutions Act is focused on three relevant areas for improving the systems of preservation of archival records through the transformation of the archival service, easier accessibility and use of archives and its preservation in digital and digitized form. So with this Act complete preservation was achieved in comparison with the 1997 Act, which de facto did not include electronic records in its preservation system.

Obviously, supervision itself of the archives in creation is simply not enough. We have to include ourselves more actively, even aggressively in the entire life cycle of the document. That means that we have to monitor it from its creation to its use (and even before), especially when it comes to archival records in electronic form to keep it under the care of archival service.

Accessibility to document management since its creation and processing outside the archives requires the provision of effective professional support to public authorities and other creators and owners of archival

records to ensure the high level of intellectual control and arrangement of the archival records and their full usability and accessibility.

Professional activities of archives related to the preservation and processing of archival records outside the archives have recently been supplemented by various forms of cooperation, which is related to assistance in document management, consulting on processing of archival records, arranging and listing of documents, and appraisal and disposal of archival records. Accordingly, the archival service outside the archives is faced with additional work on awareness of importance of the preservation of archival records.

Finally, well-organized archival service and document management system are fundamental assumptions for the administrative transparency and full information access that are the foundation of modern democratic society and also have an impact on the public's trust in the archives as custodians of written heritage.

Keywords: *law, archives, public and private archival records/creators, obligations, use of archival records, digital/electronic records, archival service, penalty provisions*

Domagoj Zovak

Državni arhiv u Slavonskom Brodu

OSNIVANJE ARHIVA JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE – MOGUĆNOSTI ZA GRAD SLAVONSKI BROD

Stručni rad

UDK: 930.25:004
930.25(497.542)
930.25(497.542)(094.5)

Iako je Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. omogućivao osnivanje arhiva jedinica lokalne samouprave, a novi je arhivski zakon iz 2018. tu mogućnost još više naglasio, do danas nije osnovana ni jedna nova samostalna arhivska ustanova izvan mreže državnih arhivskih ustanova. Ovaj rad postavlja pitanja i pokušava dati neke odgovore koji mogu pomoći jedinicama lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj ako odluče osnovati vlastiti arhiv radi održiva upravljanja svojim arhivskom i dokumentarnim gradivom.

Ključne riječi: *arhiv jedinice lokalne samouprave, Slavonski Brod, dostupnost gradiva, zaštita, digitalizacija, uvjeti osnivanja arhiva*

1. Uvod

Pojam *Arhiv*, prema Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19), označuje pravnu osobu ili ustrojstvenu jedinicu u pravnoj osobi (arhiv u sastavu), čija je temeljna zadaća čuvati, obrađivati i omogućiti korištenje dokumentarnoga i arhivskoga gradiva.¹

¹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/18, 98/19, članak 3.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018. godine u znatnijoj mjeri nego što je to bio slučaj u arhivskome zakonu iz 1997. godine propisuje mogućnosti rada arhiva jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave.² Tako je i starim zakonom o arhivskome gradivu i arhivima iz 1997. godine bilo omogućeno osnivanje arhiva jedinica lokalne samouprave i uprave, do danas u Republici Hrvatskoj nije osnovana ni jedna samostalna arhivska ustanova kojoj bi osnivač bila jedinica lokalne ili područne (regionalne) samouprave.

Mrežu arhiva u Republici Hrvatskoj danas čini 17 područnih državnih arhiva, nacionalni Hrvatski državni arhiv te jedan specijalizirani arhiv, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskoga rata, koji je osnovan 2004. godine.

Dr. sc. Josip Kolanović (ravnatelj Hrvatskoga državnog arhiva od 1991. – 2003.) u svojem radu *Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja* iz 2001. godine navodi kako tadašnja mreža državnih arhiva (14 ustanova) pokriva i djelatnosti lokalne samouprave i uprave, **pa ne postoje ni stručni ni financijski razlozi za osnivanje županijskih ili gradskih arhiva**, nego da je, uz osnivanje novih državnih arhiva u županijskim središtima, potrebno poticati osnivanje specijaliziranih arhiva (arhivi sveučilišta, gospodarski arhivi, arhivi političkih stranaka, arhivi znanstvenih ustanova itd.).³ U zaključku svojega rada autor navodi da je potrebno osigurati dovoljan broj profesionalnoga osoblja u pismohranama i arhivima, kao i osigurati prostor za zaštitu arhivskoga gradiva te razvijati informacijsku infrastrukturu za upravljanje i trajno čuvanje dokumenata.⁴ Unatoč prethodnom negativnome stavu o osnivanju „županijskih ili gradskih arhiva”, moglo bi se reći kako je sve navedeno u zaključku dr. Kolanovića kompatibilno s idejom osnivanja arhiva jedinica lokalne samouprave jer se 19 godina od objave navedenoga članka smještajni problemi državnih arhiva uglavnom povećavaju, pismohrane još uvijek nemaju dovoljno stručnoga osoblja, a informacijska je infrastruktura i dalje nedovoljno razvijena. Stoga osnivanje lokalnih arhiva može samo pomoći u povećavanju arhivskih spremišnih kapaciteta, zatim u koncentraciji kvalitetnih stručnih kadrova

² Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/97, 64/00, 65/09, 125/11, 46/17.

³ Kolanović, J. Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 44 (2001), str. 20–21.

⁴ Isto, str. 30.

na jednome mjestu, kao i rasterećenju profesionalnih obveza djelatnika u pismohranama.⁵

U dokumentu pod naslovom *Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka*, koji je usvojio Hrvatski sabor 2002. godine, navedeno je da je „arhivski zakon 1997. godine donesen u duhu europskih nastojanja za decentralizacijom javne arhivske službe i poticanjem osnivanja privatnih arhiva, jer se i privatno arhivsko gradivo smatra značajnim dijelom povijesne i kulturne baštine, ali da do sada nije bilo većeg interesa, niti su stvoreni povoljni uvjeti za osnivanje javnih arhiva izvan mreže državnih arhiva ili privatnih arhiva”. Zato se u navedenoj Strategiji, u pogledu organizacije arhivske službe, naglašava potreba za decentralizacijom arhivske službe kao i za poticanjem osnivanja privatnih i specijaliziranih arhiva, ali se ne spominje osnivanje arhiva jedinica lokalne samouprave.⁶

Sedamnaest godina nakon Strategije kulturnoga razvitka, u Nacionalnome planu razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025., koji je Vlada RH usvojila na sjednici održanoj 14. studenoga 2019. godine, navodi se kako je razvoj arhivske službe izvan mreže državnih arhiva, koji je bio predviđen Zakonom iz 1997., potpuno izostao iako je **uključivanje jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u javnu arhivsku službu važno ne samo zbog unaprjeđenja zaštite gradiva koje se kod njih nalazi nego i zbog omogućivanja dostupnosti gradiva u sredini u kojoj je i nastalo**. To se u jednakoj mjeri odnosi i na osnivanje specijaliziranih i privatnih arhiva koji bi bitno doprinijeli zaštiti pojedinih kategorija gradiva, kojima državni arhivi zbog obujma gradiva koje nastaje na terenu nisu u mogućnosti pružiti potpunu pozornost.⁷

Dakle, za razliku od Strategije kulturnoga razvitka iz 2002., u Nacionalnome planu razvoja arh. djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025. naglašava se potreba za

⁵ Usp. Pavliček, V. Arhivske zgrade u Hrvatskoj – stanje i problemi. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 43 (2000), str. 137–146.; Pavliček, V. Prostor kao prioritarno razvojno pitanje hrvatske arhivske službe, *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 44 (2001), str. 53–60.; Pavliček, V. Arhivski prostor u Hrvatskoj – postojeće odredbe i stvarna kretanja, *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 47 (2004), str. 91–105.

⁶ *Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka: dokument*. Ur. Cvjetičanin, B., Katunarić, V. Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2003., str. 95–98.

⁷ Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025. (studeni, 2019.), str. 5. URL: <https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/T%20H%20U%20M%20BO%20V%20I/Novi%20direktorij/KONA%20C4%20Prijedlog%20-%20Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202019%20-%202014.11.2019.pdf> (14. 4. 2020.).

osnivanjem arhiva jedinica lokalne samouprave, pa bi se moglo zaključiti kako županije i gradovi u RH zapravo neosnivanjem vlastitih arhiva doprinose smanjenju zaštite svojega gradiva, ali i pridonose nedostupnosti toga gradiva za korištenje.

Novi Zakon o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19) omogućio je i osnivanje arhiva u sastavu postojećih pravnih osoba, primjerice u sklopu jednog od postojećih županijskih ili gradskih upravnih odjela. Arhivskim zakonom (čl. 18.) iz 2018. godine naglašava se i povećavanje dostupnosti gradiva kod stvaratelja koje sada postaje dostupno korisnicima od nastanka, a ne istekom roka od 30 godina kako je bilo propisano arhivskim zakonom (čl. 20.) iz 1997. godine.

Također, arhivskim zakonom iz 2018. godine propisano je da su stvaratelji javnoga arhivskoga gradiva, nastaloga do 30. svibnja 1990., dužni osigurati njegovu dostupnost sukladno odredbama navedenoga zakona do predaje toga gradiva nadležnomu državnom arhivu.⁸ Ta je odredba posebno važna jer znatna količina gradiva nastala do 1990. godine, zbog nedostatka spremišnog arhivskog prostora, nije preuzeta u nadležne državne arhive, pa stvaratelji moraju u svojim prostorima osigurati uvjete za pristup gradivu korisnicima. Međutim, ispunjenje te zakonske odredbe stavlja stvaratelje u nezavidan položaj jer često dokumentacija na terenu nije adekvatno sređena i prilagođena za korištenje, a posebice se to odnosi na starije gradivo. Nekim stvarateljima i posjednicima arhivskoga gradiva osiguravanje dostupnosti gradiva korisnicima otežavaju i njihovi prostorni problemi.

Zakon iz 1997. godine spominje i mogućnost osnivanja međuarhiva (sabirnih centara), dok Zakon o arhivskome gradivu i arhivima iz 2018. godine ne spominje tu opciju, pa se u ovome radu nećemo baviti problematikom međuarhiva.⁹

U svjetlu navedenih okolnosti, sve više se pojavljuje potreba proširenja arhivske mreže i na arhive jedinica lokalnih i područnih (regionalnih) samouprava koji mogu dati važan doprinos kvalitetnomu čuvanju, zaštiti, obradi i korištenju arhivskoga i dokumentarnoga gradiva koje posjeduju javni stvaratelji čiji su osnivači županije, gradovi i općine u Republici Hrvatskoj.

⁸ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19), članak 57.

⁹ U čl. 46 Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09, 125/11, 46/17) stoji kako državni arhivi mogu osnovati sabirne centre (međuarhive) kao svoje podružnice, radi prikupljanja, odabiranja, čuvanja i sređivanja registraturnoga i arhivskoga gradiva. Usp. Duranti. L. *Arhivski zapisi – teorija i praksa*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2000., str. 137–148.

Važan iskorak napravljen je 2018. godine otvorenjem poslovnoga objekta u Dicmu za potrebe pismohrane Splitsko-dalmatinske županije.¹⁰ Taj objekt ima sve karakteristike arhivskoga spremišta, ali ima i adekvatne radne prostore te prostor za rad s korisnicima arhivskoga i dok. gradiva. Međutim, za sada taj objekt nema status arhiva, nego samo pismohrane u okviru Upravnoga odjela zajedničkih poslova SDŽ-a.

2. Ima li razlike u odredbama o osnivanju arhiva jedinica lokalne samouprave u arhivskome zakonu iz 1997. godine i novome Zakonu o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19)?

Dr. sc. Stjepan Ćosić i dr. sc. Vlatka Lemić objavili su u *Arhivskome vjesniku* 2008. članak *Problemi arhivske službe u Hrvatskoj*, u kojem su se dotakli i „lokalnih arhiva”. Autori navode da, iako arhivski zakon iz 1997. predviđa osnivanje arhiva jedinica lokalne samouprave te specijaliziranih i privatnih arhiva, oni formalno nisu zaživjeli. Napominju da se, s obzirom na relativno malen teritorij Hrvatske te preklapanje mreže državnih arhiva s djelovanjem lokalnih jedinica uprave, postavlja pitanje načina osnivanja takvih arhiva i njihova uklapanja u okvire arhivske službe, ali drže da je, temeljem okruženja i trenutačnih kapaciteta službe, svakako dobro da arhivski zakon omogućuje osnivanje takvih arhiva. Autori, međutim, naglašavaju da je u hrvatskim okolnostima osobito važno osmisliti zakonska rješenja i mehanizme kojima će se lokalne jedinice aktivnije uključiti u potporu postojećim državnim arhivima i sabirnim centrima jer, prema autorima, „državni arhivi praktično djeluju i kao arhivi jedinica lokalne i područne samouprave te preuzimaju gradivo nastalo radom njihovih tijela, ustanova i drugih organizacija.”¹¹

U kojoj je mjeri arhivski zakon iz 2018. godine donio dodatna rješenja i mogućnosti za osnivanje arhiva jedinica lokalne samouprave u odnosu na zakon iz 1997. godine, pokušat ćemo analizirati u ovome radu.

¹⁰ Splitsko-dalmatinska županija (dalje: SDŽ)

¹¹ Ćosić, S., Lemić, V. Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 51 (2008), str. 9–24.

Iako su skoro svi članci arhivskoga zakona iz 1997. koji govore o arhivima jedinica lokalne samouprave jednaki kao u arhivskome zakonu iz 2018. godine, postoje i određene, važne, razlike.

Naime, članak 32. stavak 3. Zakona o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19) kaže: „Arhivi jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave nadležni su za javno dokumentarno i arhivsko gradivo koje je **nastalo** djelovanjem ili je u posjedu tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te javnih ustanova i drugih pravnih osoba čije su one osnivači ili vlasnici.”

U članku 41. stavak 3. starog arhivskoga zakona iz 1997. godine stoji kako arhivi jedinica lokalne samouprave i uprave čuvaju, zaštićuju, obrađuju i koriste se javnim arhivskim gradivom tijela lokalne samouprave i uprave i njihovih javnih služba. Pitanje je odnosi li se ta odredba na gradivo koje su stvorile samo jedinice lokalne samouprave (gradovi i općine), a ne i na dokumentaciju koja je nastala radom javnih ustanova i poduzeća kojima su isti ti gradovi i općine osnivači?

S druge strane, upornim iščitavanjem članka 32. stavak 3. Zakona o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19) dolazimo do zaključka kako osnivanjem arhiva jedinice lokalne samouprave (npr. **Arhiva grada Slavnskoga Broda**), isti taj arhiv postaje nadležan za provođenje nadzora nad pismohranama stvaratelja kojima je osnivač Grad Slavonski Brod. Također postaje nadležan za odobravanje izlučivanja, izdavanje suglasnosti na Pravilnike o zaštiti i obradi arhivskoga i dokumentarnoga gradiva, izdavanje odobrenja na Posebne popise gradiva s rokovima čuvanja itd. To su sve poslovi koje sada obavlja Državni arhiv u Slavonskome Brodu, a osnivanjem Arhiva grada Slavnskoga Broda, ako dobro iščitavamo navedeni članak, sve pravne osobe kojima je osnivač Grad Slavonski Brod potpast će pod nadležnost toga „lokalnog arhiva”, kada je riječ o javnome dokumentarnom i arhivskom gradivu.¹²

U istom tom 32. članku, ali stavku 2., novoga zakona iz 2018. godine stoji: „Područni državni arhivi nadležni su za dokumentarno i arhivsko gradivo nastalo radom stvaratelja dokumentarnog i arhivskoga gradiva **koji su djelovali ili djeluju na području** jedne ili više jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i

¹² Državni arhiv u Slavonskom Brodu (dalje: DASB).

čija je djelatnost važna ponajprije za to područje.” Tom se odredbom daje na važnosti arhivima jedinica lokalne samouprave koji postaju nadležni za gradivo koje je nastalo radom stvaratelja kojima je ta lokalna samouprava osnivač, a područni državni arhivi bit će nadležni za stvaratelje koji djeluju na teritorijalnome području koji taj arhiv pokriva.

Nadalje, kao što smo to već spomenuli, članak 41. Zakona o arhivskome gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09, 125/11, 46/17) propisivao je da arhivi jedinica lokalne samouprave i uprave čuvaju, zaštićuju, obrađuju i koriste se javnim arhivskim gradivom tijela lokalne samouprave i uprave i njihovih javnih služba, dok je u članku 50. istoga zakona iz 1997. godine navedeno da u slučaju ako jedinica lokalne samouprave i uprave ne osnuje svoj arhiv, poslove iz članka 41. o njezinu trošku obavlja područni državni arhiv nadležan za područje te jedinice lokalne samouprave. U čl. 52. istog arhivskoga zakona iz 1997. godine stajalo je da jedinice lokalne samouprave i uprave ili druge pravne osobe koje nisu osnovale svoje arhive, pa svoje gradivo predaju na čuvanje državnomu arhivu, snose troškove preuzimanja, smještaja, čuvanja, obrade i zaštite svojeg arhivskoga gradiva. Međutim, ako nadležni državni arhiv, zbog nedostatka prostora, ne preuzme gradivo tijela lokalne samouprave i njihovih javni služba, onda državni arhiv ni ne može isto to gradivo čuvati, zaštititi, obraditi i koristiti, a niti naplatiti svoje usluge za to.¹³

Zakon o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19) u članku 37. stavak 4. kaže da ako jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave ne osnuje svoj arhiv, poslove iz članka 32. stavak 3. Zakona o njezinu trošku obavlja područni državni arhiv nadležan za područje te jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave. Dosad Državni arhiv u Slavonskome Brodu, a vjerojatno ni jedan drugi državni arhiv u Republici Hrvatskoj, nikada nije naplaćivao nadzorne preglede, odobravanje izlučivanja i slične poslove javnim stvarateljima jer se radilo o poslovima po službenoj dužnosti. Znači li to da će područni državni arhivi morati početi naplaćivati nadzorne preglede, odobravanje izlučivanja i sve ostale poslove koje i sada rade u suradnji s javnim stvarateljima? Odgovor na to pitanje treba tražiti

¹³ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09, 125/11, 46/17), članak 41., članak 50. i članak 52.

u pravilniku o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva koji tek treba biti donesen u Ministarstvu kulture RH.¹⁴

3. Nova zgrada pismohrane Splitsko-dalmatinske županije u Dicmu primjer je dobre prakse

Ministar uprave RH Lovro Kušćević te splitsko-dalmatinski župan Blaženko Boban 4. lipnja 2018. godine otvorili su novi objekt pismohrane SDŽ-a, zamišljen kao budući županijski arhiv. Projekt vrijedan 9 milijuna kuna, kojim je izgrađen objekt od oko 700 kvadratnih metara, u koji se može skladištiti preko pet kilometara gradiva, samostalno je financirala Splitsko-dalmatinska županija.¹⁵

Projekt je realiziran u fazama, kroz tri proračunske godine. SDŽ je za gradnju objekta u Dicmu 2016. godine izdvojila 2.766.484,41 kn, 2017. godine je plaćeno 3.934.142,94 kn, a 2018. godine županija je izdvojila 2.364.147,66 kn.¹⁶

Prilikom otvorenja objekta u Dicmu, 2018. godine, župan Boban kazao je: „Mislim da je danas velik dan za županiju. Ovo je prvi ovakav objekt u Hrvatskoj,

¹⁴ S obzirom na to da u trenutku predaje ovoga rada (svibanj 2020. godine) još uvijek nije donesen Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, niti je predstavljen javnosti kroz e-savjetovanje, prisiljeni smo nagađati i pomalo „lutati” u predviđanju što će navedene odredbe čl. 32. i čl. 37. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 68/18, 98/19) značiti u arhivskoj praksi. Možda će do savjetovanja HAD-a u listopadu 2020. navedeni pravilnik biti i donesen, pa će neka od postavljenih pitanja biti nepotrebna.

¹⁵ „U Dicmu otvoren prvi arhiv u Hrvatskoj nakon 38 godina”, 26. 6. 2018. Službena mrežna stranica Splitsko-dalmatinske županije. URL.:<https://www.dalmacija.hr/novosti/clanak/artmid/1766/articleid/10708/sastanak-zupana-i-suradnika-s-nacelnicima-i-gradonacelnicima-iz-cijele-zupanije> (31. 4. 2020.).

¹⁶ Godišnji izvještaj o izvršenju proračuna Splitsko-dalmatinske županije za 2016. godinu. 29. 3. 2017. URL.: https://www.dalmacija.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/Download.aspx?language=hr-HR&EntryId=2028&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=313 (26. 3. 2020.); Godišnji izvještaj o izvršenju proračuna Splitsko-dalmatinske županije za 2017. godinu. 24. 4. 2018. URL.: https://www.dalmacija.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/API/Entries/Download?language=hr-HR&EntryId=3701&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=1196 (25. 3. 2020.); Godišnji izvještaj o izvršenju proračuna Splitsko-dalmatinske županije za 2018. godinu, 26. 3. 2019. URL.: https://www.dalmacija.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/API/Entries/Download?language=hr-HR&EntryId=5041&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=1196 (25. 3. 2020.).

da jedna županija ima svoj samostalan arhiv. U proteklih mjesec dana arhiv su posjetili arhivari iz preko 26 zemalja i dobili smo pohvale sa svih strana. Naime, sve naše ispostave po županiji su pretrpane dokumentacijom i to onom koja se mora trajno čuvati, poput građevinskih dozvola. Zbog toga je ovaj objekt od posebnog značenja.”¹⁷

Ilustracija 1. Zgrada pismohrana Splitsko-dalmatinske županije u Dicmu, otvorena u lipnju 2018. godine¹⁸

Otvoreni objekt još nema pravni status arhiva jer se vodi kao pismohrana u sastavu Upravnoga odjela za zajedničke poslove Splitsko-dalmatinske županije, a

¹⁷ „U Dicmu otvoren prvi arhiv u Hrvatskoj nakon 38 godina”, 26. 6. 2018. Službena mrežna stranica Splitsko-dalmatinske županije. URL: <https://www.dalmacija.hr/novosti/clanak/artmid/1766/articleid/10708/sastanak-zupana-i-suradnika-s-nacelnicima-i-gradonacelnicima-iz-cijeje-zupanije> (31. 4. 2020.).

¹⁸ Fotografije su preuzete s mrežne stranice tvrtke Prolux d. o. o. iz Splita te s portala dalmacijadanas.hr. URL: <http://www.prolux.hr/project/arhiv-splitsko-dalmatinske-zupanije/> (15. 5. 2020.); URL: <https://www.dalmacijadanas.hr/u-dicmu-otvoren-prvi-arhiv-u-hrvatskoj-nakon-38-godina-lani-su-nam-mogli-izgoriti-svi-predmeti-u-dracevcu/> (15. 5. 2020.).

arhivist Radoslav Zaradić, u svojstvu voditelja županijske pismohrane, tada je naglasio kako je zgrada prvi višenamjenski arhiv koji je u Hrvatskoj izgrađen nakon Državnog arhiva u Karlovcu (izgrađen u osamdesetim godinama prošloga stoljeća): „Mi smo jedina županija koja ima ovakav objekt za našu veliku i vrijednu arhivsku građu. Ovo je najmodernije arhivsko spremište u Hrvatskoj i stvarno se ponosimo njime. Cilj je kroz iduće dvije godine prebaciti svu arhivsku građu, koja se sad nalazi na oko 20 raznih lokacija, u novu pismohranu. Druga faza je digitalizacija građe čime ćemo poboljšati učinkovitost i ubrzati postupak donošenja odluka.”¹⁹

Dana 26. lipnja 2018. godine u Domu za starije i nemoćne osobe na Zenti održan je radni sastanak s gradonačelnicima gradova i načelnicima općina SDŽ-a, koji je inicirao župan Blaženko Boban. Na tome je sastanku Boban istaknuo kako SDŽ namjerava u dogledno vrijeme napraviti arhivsku ustanovu za sve gradove i općine koji to žele. Voditelj pismohrane SDŽ-a Radoslav Zaradić izvijestio je o aktivnosti „arhiva SDŽ” kazavši kako je posljednji arhivski zakon donesen 1997. godine, a odtad se štošta promijenilo: „Ukupna površina zgrade je 700 četvornih metara, od čega je spremište na 350 četvornih metara. Prema novom zakonu, Arhiv SDŽ će biti nadležan za sve ustanove kojima je Županija vlasnik i osnivač (gotovo 150 institucija). Kapacitet Arhiva je 50 tisuća registratora. Županijske ustanove, kao i Županija imaju trenutno po 25 tisuća registratora.”²⁰ U lipnju 2019., godinu dana nakon otvorenja pismohrane SDŽ-a, pismohrana u Dicmu imala je oko 1000 dužnih metara preuzetog arhivskog gradiva.²¹

¹⁹ Isto.

²⁰ „Sastanak župana i suradnika s načelnicima i gradonačelnicima iz cijele županije”, 4. 6. 2018., Službena mrežna stranica Splitsko-dalmatinske županije. URL: <https://www.dalmacija.hr/natjecaji/artmid/1769/articleid/10346/u-dicmu-otvoren-prvi-arhiv-u-hrvatskoj-nakon-38-godina#1> (31. 4. 2020.).

²¹ „Moja županija – kronika Splitsko-dalmatinske županije”, broj 122, lipanj 2019. URL: https://issuu.com/nmsistemi/docs/kronika_122 (4. 4. 2020.).

4. Analiza stvaratelja arhivskoga gradiva kojima je osnivač Grad Slavonski Brod

Državni arhiv u Slavonskome Brodu nadzire na području grada Slavonskoga Broda ukupno 25 stvaratelja arhivskoga gradiva. Oni pripadaju skupini tijela javne vlasti kojima je osnivač Grad Slavonski Brod. Dakle, pored Grada, kao jedinice lokalne samouprave, DASB nadzire rad pismohrana još 19 javnih ustanova (među njima i devet osnovnih škola) te pet trgovačkih društava, kojima je osnivač Grad Slavonski Brod. Trend je takav da će Grad Slavonski Brod vrlo vjerojatno uskoro osnovati još nekoliko javnih ustanova ili poduzeća koja će stvarati novo gradivo (npr. Kuća tambure, Poduzetnički inkubator...), pa se potrebe za pohranom dokumentacije povećavaju.

Najviše trajnoga gradiva nalazi se u posjedu samoga Grada Slavonskoga Broda (oko 450 d/m) s tim da se više od polovice toga gradiva odnosi na ugašena trgovačka društva (pravne sljednike društvenih poduzeća iz SFRJ-a) iz Slavonskoga Broda, čiju dokumentaciju DASB nije mogao preuzeti zbog nedostatka spremišnoga prostora. Tomu treba pridodati još oko 50 d/m gradiva (dok. bivše općine Slavonski Brod od 1970. do 1992.) koje se trenutačno nalazi u prostoru Brodsko-posavske županije, a potražuje ga Grad Slavonski Brod. Dogovorom između DASB-a i Grada Slavonskoga Broda, od 2001. do 2009., gradivo 11 ugašenih tvrtki pohranjeno je u dva, međusobno odvojena, gradska prostora. Znatna količina arhivskoga gradiva, prema dostavljenim popisima gradiva, nalazi se i kod gradskih poduzeća (Komunalac d. o. o. – 120 d/m, Brod-plin d. o. o. – 100 d/m, Vodovod d. o. o. – 80 d/m).

Pet posjednika arhivskoga gradiva kojima je osnivač Grad Slavonski Brod nemaju osiguran poseban prostor za pohranu svojega arhivskog i dokumentarnog gradiva (pismohranu), nego svoju dokumentaciju čuvaju u ormarima. Dio dokumentacije čuvaju na uredskim policama, bez obzira na vrijeme nastanka.

Većina stvaratelja svoje arhivsko gradivo odlaže u zasebne prostorije (pismohranu) koje su u pravilu zaključane. Količina gradiva koje se nalazi kod stvaratelja

često nadilazi njihove spremišne kapacitete, pa je potrebno redovito izlučivati gradivo kojemu je istekao rok čuvanja.²²

Gradivo navedenih 25 stvaratelja iz Slavenskog Broda čuva se u 35 međusobno odvojenih prostora, koji zauzimaju oko 965 kvadratnih metara. Najviše prostora, s arhivskim gradivom, zauzima Grad Slavenski Brod (četiri prostora na tri adrese), Komunalac d. o. o. (6 prostora na dvije adrese) te Brod-plin d. o. o. (tri prostora na dvije adrese).

²² Člankom 7. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97) bilo je propisano da „stvaratelji i imatelji javnoga arhivskog i registraturnoga gradiva **dužni su** redovito odabirati arhivsko gradivo iz registraturnoga gradiva”, a članak 13. istoga Zakona propisao je da „stvaratelji i imatelji **dužni su**, nakon odabiranja, uništiti neodabrano (izlučeno) registraturno gradivo kojemu su protekli rokovi čuvanja”. Zakon iz 1997. prestao je važiti 2018. godine donošenjem novoga zakona.

Novi Zakon o arhivskome gradivu i arhivima (NN 68/18, 98/19) nije naložio obvezu odabiranja i izlučivanja gradiva, nego u čl. 12. stoji kako „javno dokumentarno gradivo u fizičkom obliku kojemu su protekli rokovi čuvanja i nema značenja za tekuće poslovanje stvaratelja gradiva niti svojstvo arhivskoga gradiva ili kulturnog dobra, prema odredbama ovoga Zakona, **može se** izlučiti i uništiti.”

Dakle, Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 68/2018, 98/19) nije naložio stvarateljima i posjednicima arh. i dok. gradiva obvezu redovitoga odabiranja arhivskoga gradiva iz dokumentarnoga te izlučivanje i uništavanje gradiva kojemu je istekao rok čuvanja.

To u praksi može dovesti stvaratelje u poziciju da izbjegavaju izlučivanje dok. gradiva te njegovo gomilanje u pismohranama, što otežava održivo upravljanje pismohranom.

Tablica br. 1: Tijela javne vlasti kojima je Grad Slavonski Brod osnivač, s podacima o arhivskome gradivu²³

Red. broj	Ime stvaratelja	Zadnji pregled obavljen (godina)	Količina gradiva u pismohrani		Opis pismohrane			Gradivo potječe od (godina)
			trajno	ukupna količina gradiva	veličina (m ²)	posebna prostorija za pismohranu	broj prostora pismohrane	
1.	Brod-plin d. o. o. za održavanje plinske mreže, prijenos i distribuciju zemnoga plina	2019.	100	500	100	da	3	1995.
2.	Brod-Turist d. o. o.	2016.	5	30	6	da	1	1995.
3.	Dječji vrtić Potjeh	2019.	1	6	15	da	1	2017.
4.	Dječji vrtić Ivana Brlić Mažuranić	2018.	30	120	32	da	1	1964.
5.	Galerija umjetnina grada Slavonskog Broda	2017.	5	30	0	ne	0	1997.
6.	Glazbena škola	2017.	5	25	0	ne	0	1953.
7.	Grad Slavonski Brod	2018.	450	1290	350	da	4	1907.
8.	Gradska knjižnica	2018.	10	50	0	ne	0	1948.
9.	Javna vatrogasna postrojba grada Slavonskog Broda	2018.	10	30	36	da	2	1970.
10.	Kazališno-koncertna dvorana Ivana Brlić Mažuranić	2018.	14	30	6	da	1	1991.
11.	Komunalac d. o. o.	2018.	120	550	100	da	6	1947.
12.	Osnovna škola Hugo Badalić	2017.	20	100	12	da	1	1971.
13.	Osnovna škola Ivana Brlić Mažuranić	2018.	15	52	20	da	2	1961.
14.	Osnovna škola Antun Mihanović	2018.	20	65	100	da	1	1963.
15.	Osnovna škola Đuro Pilar	2018.	10	60	20	da	1	1963.
16.	Osnovna škola Bogoslav Šulek	2018.	15	55	25	da	1	1950.
17.	Osnovna škola Dragutin Tadijanović	2018.	15	42	12	da	2	2003.
18.	Osnovna škola Blaž Tadijanović	2019.	12	55	17	da	2	1966.
19.	Osnovna škola Ivan Goran Kovačić	2017.	20	60	10	da	1	1948.

²³ Izvod iz Evidencije stvaratelja i posjednika arhivskoga gradiva na području nadležnosti Državnog arhiva u Slavonskome Brodu (Brodsko-posavska županija) za 2019. godinu. A je li baš sve trajno gradivo „trajno“, ovdje nećemo problematizirati, ali možemo spomenuti primjer isplatnih lista koje se prema Zakonu o računovodstvu trebaju čuvati trajno, a znamo da kada čovjek ostvari pravo na mirovinu (u pravilu nakon 40 godina staža) one postaju nepotrebne. Tako da je, u praksi, dovoljno čuvati isplatne liste 50 godina, a ne trajno.

20.	Osnovna škola Milan Amruš	2017.	20	60	4	da	1	1970.
21.	Osnovna škola Vladimir Nazor	2017.	15	48	20	da	1	1959.
22.	Razvojna agencija grada Slavanskog Broda d. o. o.	2017.	5	17	4	da	1	2008.
23.	Turistička zajednica grada Slavanskog Broda	2018.	10	37	0	ne	0	1961.
24.	Ustanova za gospodarenje sportskim objektima	2018.	3	15	0	ne	0	1999.
25.	Vodovod d. o. o.	2017.	80	400	76	da	2	1959.
UKUPNO:			-	1010	3727	965	-	35

Arhivsko gradivo koje se nalazi kod tih 25 stvaratelja iz Slavanskoga Broda staro je oko 50 godina i većina je te dokumentacije već trebala biti u slavanskobrodskome arhivu. Međutim, zbog nedostatka spremišnoga prostora DASB nije mogao postupiti sukladno čl. 14. Zakona o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19), u kojemu stoji da se javno arhivsko gradivo predaje nadležnomu državnom arhivu u roku koji u pravilu nije dulji od 30 godina od njegova nastanka.²⁴

Prema procjeni DASB-a, th 25 stvaratelja posjeduje oko 1010 d/m trajnoga gradiva, nastaloga u razdoblju od 1907. do 2018. godine, a u potencijalni Arhiv grada Slavanskoga Broda moglo bi, za početak, biti pohranjeno oko 800 d/m.

5. Uvjeti smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskoga gradiva te broju i strukturi stručnoga osoblja arhiva

Uvjeti za osnivanje arhiva definirani su Pravilnikom o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskoga gradiva te broju i strukturi stručnog osoblja arhiva (NN 121/2019).²⁵ Temeljem Zakona o arhivskome gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19), arhivi trebaju imati primjeren prostor za smještaj gradiva, radni

²⁴ Iako, prema čl. 39. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 68/18, 98/19), prostor za rad i spremišni prostor područnih državnih arhiva osiguravaju gradovi u kojima arhiv ima svoje sjedište, a opremu im osigurava Republika Hrvatska, jedinice lokalne samouprave (Grad Slavonski Brod i Grad Nova Gradiška) nisu poduzele sve što su mogle kako bi ispunile svoju zakonsku obvezu i riješile kroničan nedostatak spremišnoga prostora u Slavanskome Brodu, gdje je sjedište DASB-a te u Novoj Gradiški, gdje je smješten arhivski odjel DASB-a.

²⁵ Pravilnikom o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskoga gradiva te broju i strukturi stručnog osoblja arhiva (dalje: Pravilnik)

prostor i prostor za korištenje gradiva te trajan izvor sredstava za održavanje tih prostorija i opreme u njima.²⁶ Postojanje uvjeta za osnivanje arhiva jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te specijaliziranih i privatnih arhiva utvrđuje rješenjem Ministarstvo kulture RH.²⁷

Prema Pravilniku, primjerenim prostorom za smještaj gradiva smatraju se objekti koji su:

- čvrste konstrukcije i građeni od nezapaljivih ili teško zapaljivih materijala
- udaljeni od proizvodnih i energetske postrojenja, opreme i vodova, skladišta i objekata kod kojih postoji povećana opasnost od požara, urušavanja, eksplozija, ispuštanja povećanih koncentracija štetnih tvari ili koji mogu biti cilj djelovanja u ratu
- smješteni unutar izgrađenoga stambenog ili poslovnog područja
- prometno povezani i lako dostupni vatrogasnim vozilima
- zaštićeni od prodora podzemnih i nadzemnih voda
- opremljeni vatrodojavnim, protupožarnim i protuprovalnim sustavom i opremom
- zaštićeni od pristupa neovlaštenih osoba.

Prostori, sukladno Pravilniku, u kojima je smješteno gradivo (ili spremišta) trebaju biti:

- odvojeni od ostalih prostora u objektu i zaštićeni od pristupa neovlaštenih osoba
- suhi, zračni i zaštićeni od izravna prodiranja sunčeve svjetlosti
- udaljeni od mjesta otvorenog plamena, od prostora u kojima se čuvaju lako zapaljive tvari, od izvora prašenja i onečišćenja zraka.

Spremišta, po Pravilniku, trebaju biti opremljena:

- metalnim policama, ormarima ili drugim sustavima za odlaganje gradiva primjerenim vrsti i obliku gradiva

²⁶ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 68/18, 98/19), članak 38. stavak 1.

²⁷ Isto, članak 38. stavak 2.

- uređajima za mjerenje temperature i relativne vlage
- police i/ili ormari trebaju biti odmaknuti od zidova zbog cirkulacije zraka, čvrsti i stabilni za puno opterećenje građivom te međusobno razmaknuti za neometan prolaz i rukovanje građivom
- najdonja pregrada na polici treba biti odmaknuta najmanje 15 cm od poda
- čitavom širinom ili dužinom spremišta treba biti ostavljen prolaz širine od najmanje 100 cm
- u spremištu se ne smiju nalaziti instalacije, oprema ili druge stvari, osim opreme koja je namijenjena za smještaj i zaštitu građiva i pripadajućih instalacija
- arhivsko građivo na papiru čuva se u spremištima u kojima relativna vlažnost zraka ne odstupa bitno od 45 do 55 % pri temperaturi od 16 do 20 °C
- spremišta se trebaju održavati čistima, urednima i prohodnima; u njima se ne smije građivo držati na podu, stolovima ili drugim mjestima koja nisu namijenjena za njegovo odlaganje
- građivo se ne smije držati izvan kutija ili drugih tehničkih jedinica u koje pripada
- u spremištima ne smiju bez nadzora boraviti ili njima prolaziti osobe koje nisu ovlaštene za rukovanje građivom u njemu.
- ...

Prema Pravilniku, radni prostori arhiva trebaju biti:

- zaštićeni od pristupa neovlaštenih osoba, u radno vrijeme i izvan radnoga vremena
- opremljeni vatrodiojavnim sustavom i opremom za gašenje požara
- opremljeni radnim stolovima, ormarima i drugom uredskom opremom koja odgovara namjeni pojedinoga prostora
- opremljeni računalnom, komunikacijskom opremom nužnom za rad.

Čitaonica treba biti opremljena namještajem, tehničkim pomagalima, uređajima primjerenima korištenju svih vrsta građiva koje arhiv čuva. Čitaonica treba imati mjesta za istovremeni rad najmanje petero korisnika. U čitaonici i prostoru za prijam i registraciju korisnika treba osigurati stalno dežurstvo stručnoga djelatnika.

Radno mjesto za dežurnoga djelatnika u čitaonici treba osigurati tako da ima pregled nad prostorom i korisnicima, da je uočljiv i dostupan te da ne ometa korisnike. Čitaonica i prostor za prijam i registraciju korisnika trebaju biti otvorene svakoga radnog dana, u pravilu u radno vrijeme.

Ilustracija 2. Prema Pravilniku o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskoga gradiva te broju i strukturi stručnoga osoblja arhiva (NN 121/2019), arhiv treba raspolagati, najmanje, ovim prostorima.

Sukladno Pravilniku, arhivi jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave trebaju osigurati rad najmanje:

- 1 stručnoga djelatnika arhivista, za obavljanje poslova evidentiranja i zaštite gradiva u njihovoj nadležnosti
- 1 stručnoga djelatnika arhivista za obavljanje poslova sređivanja i obrade gradiva u arhivu, na svakih tisuću d/m gradiva u arhivu
- 1 stručnoga djelatnika za obavljanje poslova na zaštiti gradiva u arhivu, na svakih dvije tisuće d/m gradiva u arhivu
- 1 stručnoga djelatnika za zaštitu nekonvencionalnoga gradiva
- 1 stručnoga djelatnika za rad s korisnicima i dežurstvo u čitaonici
- 1 stručnoga djelatnika ili djelatnika informatičke struke za obavljanje poslova povezanih s upravljanjem informatičkom infrastrukturom i za informatičku podršku radnom procesu.

Arhiv koji samostalno obavlja zaštitno snimanje gradiva treba osigurati rad dvaju stručnih djelatnika za obavljanje odgovarajućih poslova.

6. Arhiv grada Slavanskoga Broda

Osnivanjem Arhiva grada Slavanskoga Broda ili arhiva u sastavu jednoga od upravnih gradskih odjela smanjuje se potreba za skoro 400 m² poslovnog prostora, u kojemu se trenutačno nalazi arhivsko gradivo 25 slavonskobrodskih stvaratelja.²⁸

Integriranjem arhivskoga gradiva na jednome mjestu te njegovim sređivanjem, obradom, zaštitom (uključujući i digitalizaciju) i davanjem na korištenje omogućuje se puno veća iskorištenost toga gradiva za potrebe samih stvaratelja i korisnika. Centraliziranim upravljanjem arhivskim gradivom stvaratelja u nadležnosti Grada Slavanskoga Broda i njegovom pohranom na jednoj lokaciji, znatno se povećava mogućnost digitalizacije i veće dostupnosti dokumenata.

S obzirom na to da čak i neki područni državni arhivi u RH ne ispunjavaju sve uvjete predviđene Pravilnikom o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade

²⁸ Usp. Ivanović, J. *Priručnik iz arhivistike, 1. dio*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2010., str. 107–114.

arhivskoga gradiva te broju i strukturi stručnoga osoblja arhiva (NN 121/2019), Grad Slavenski Brod ne bi trebao imati većih problema ispuniti većinu predviđenih uvjeta za osnivanje Arhiva grada Slavenskoga Broda, uključujući i prostor arhiva.

Ilustracija 3. Sportska dvorana Vijuš Slavenski Brod. Potencijalni prostor, u vlasništvu Grada Slavenskoga Broda, za adaptaciju u arhivsko spremište. Na fotografiji je označen mogući glavni ulaz u spremište koje se nalazi u podrumu sportske dvorane. U podrumu se nalaze tri velike prostorije koje zajedno imaju oko od 600 do 700 kvadratnih metara.²⁹

Naime, Grad Slavenski Brod može izgraditi na jednome od svojih građevinskih zemljišta potpuno novu zgradu za Arhiv grada Slavenskoga Broda ili može adaptirati neki od postojećih objekata u gradskome vlasništvu.³⁰ U gradskome pro-

²⁹ Fotografije je napravio 6. lipnja 2019. godine djelatnik DASB-a Domagoj Zovak.

³⁰ Usp. Mušnjak, T. Uloga zgrade u preventivnoj zaštiti pisane baštine. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 44 (2001), str. 183–193.

računu za 2020. godinu Grad Slavonski Brod predvidio je sredstva za uređenje podruma sportske dvorane Vijuš u Slavanskome Brodu (veličine 600 – 700 kvadratnih metara) za potrebe svoje pismohrane. Iako je dvorana 50-ak metara udaljena od rijeke Save, što nije idealna lokacija, navedeni podrumski prostor mogao bi zadovoljiti većinu uvjeta za pohranu arhivskoga gradiva i tako riješiti nagomilane probleme s nedostatkom spremišnog prostora stvaratelja kojima je osnivač Grad Slavonski Brod.³¹

Osim podrumskoga prostora, u dvorani Vijuš u Slavanskome Brodu postoji i pet ili šest neiskorištenih (praznih) ureda koji se mogu koristiti za radni prostor te kao čitaonica za korisnike budućeg Arhiva grada Slavanskoga Broda.

S obzirom na to da bi Arhiv grada Slavanskoga Broda preuzeo, za početak, oko 800 d/m gradiva, potrebno je osigurati i adekvatan broj djelatnika za rad. Sukladno Pravilniku o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskoga gradiva te broju i strukturi stručnog osoblja arhiva (NN 121/2019), gradski bi arhiv trebao imati najmanje **pet zaposlenih djelatnika**:

- **dva** arhivista za obavljanje poslova sređivanja i obrade gradiva u arhivu, zatim za obavljanje poslova evidentiranja i zaštite gradiva u njihovoj nadležnosti te za rad s korisnicima
- **jednog** arhivskog tehničara za obavljanje poslova na zaštiti gradiva u arhivu, koji bi ujedno i obavljao poslove zaštite nekonvencionalnoga gradiva
- **dva** stručna djelatnika ili djelatnika informatičke struke za obavljanje poslova povezanih s upravljanjem informatičkom infrastrukturom i za informatičku podršku radnom procesu te za obavljanje zaštitnoga snimanje gradiva.

Osnivanjem Arhiva grada Slavanskoga Broda došlo bi do znatnoga rasterećenja djelatnika u pismohranama 25 stvaratelja kojima je osnivač Grad Slavonski Brod. Naime, svaki stvaratelj mora imati osobu zaduženu za rad pismohrane, a u slučaju predaje arhivskoga gradiva starijega od 10 godina u novoosnovani Arhiv grada Slavanskog Broda, djelatnici koji su, često uz razne poslove (računovodstvo, tajništvo, pisarnica...), vodili i pismohranu, mogu raditi druge poslove jer više ne

³¹ Obrazloženje Prijedloga proračuna za 2020. godinu Grada Slavanskog Broda i projekcija za 2021. i 2022. godinu. URL: <https://www.slavonski-brod.hr/images/Proracun/2020/Obrazlo%C5%BEenja.pdf> (17. 5. 2020.).

bi imali toliko obaveza s arhivskim gradivom. Čak postoji mogućnost da se potrebe za zapošljavanjem u novoosnovanome Arhivu grada Slavonskoga Broda dijelom realiziraju i preusmjeravanjem postojećih ljudskih potencijala iz gradskih ustanova ili gradskih poduzeća, što bi zapravo dovelo do racionalnoga upravljanja i postojećim materijalnim sredstvima.

Ukoliko Grad Slavonski Brod neće ići u osnivanje samostalne arhivske ustanove, onda je osnivanje arhiva u sastavu nekoga od upravnih odjela ili već postojeće ustanove još jednostavnije te olakšava redovno poslovanje, utoliko što onda neće morati imati ravnatelja, računovodstvo i neka druga radna mjesta jer će te poslove obavljati službe unutar Grada.

Kako je pri realizaciji skoro svih projekata uvijek problem novac, potrebno je reći koliko bi koštao godišnji rad Arhiva grada Slavonskog Broda, ne računajući početna ulaganja. Naime, područni arhivi na zaposlene troše od 75 do 85 posto svojih prihoda, a ostatak odlazi na materijalne rashode. Dakle s pet zaposlenih (3 VSS i 2 SSS) djelatnika, te uz redovne materijalne rashode, godišnji proračun Arhiva grada Slavonskoga Broda mogao bi biti oko **700.000 – 800.000 kn**.

Zaključak

Vidljivi su određeni pomaci normativnoga okruženja u 2020. godini u odnosu na prethodno razdoblje (1997. – 2018.). Međutim, u određenim segmentima novih zakonskih i podzakonskih rješenja (2018. – 2019.) došlo je do pojedinih nejasnoća i nesnalaženja u postupanju na terenu, a koje će vjerojatno rezultirati izmjenama i dopunama istih tih akata.

Unatoč tomu, ovim radom se pokušava upozoriti na nasušnu potrebu širenja arhivske mreže osnivanjem županijskih i gradskih arhiva koji bi omogućili veću zaštitu i veću dostupnost arhivskoga gradiva građanima.

Potencijali za razvoj nove mreže javnih arhiva postoje i ovim se radom pokušalo potaknuti gradsku upravu Grada Slavonskoga Broda na djelovanje u smjeru osnivanja Arhiva grada Slavonskoga Broda, a realizacija toga projekta ne iziskuje prevelika ulaganja. Posebice ako se ne ide u izgradnju novoga objekta, nego adaptaciju postojećega.

Osnivanjem Arhiva grada Slavanskoga Broda pojavljuju se novi smjerovi korištenja gradiva kod stvaratelja/posjednika jer bi gradski arhiv omogućio, radom u čitaonici, ali i objavom digitalnoga gradiva na nekoj od mrežnih platforma (repositorija), puno veću dostupnost nego što je to sada slučaj. Posebice što veliki dio stvaratelja kojima je Grad Slavanski Brod osnivač nema adekvatno sređeno niti popisano svoje arhivsko gradivo.

Doprinosom Arhiva grada Slavanskoga Broda u procesu stvaranja novih digitalnih zapisa, na temelju sređenoga konvencionalnog gradiva, nepobitno će biti omogućen i brži razvoj samih gradskih ustanova i poduzeća, ali i povećanje kvalitete usluga prema građanima.

U nadležnosti Državnog arhiva u Slavanskom Brodu nalaze se i 54 stvaratelja kojima je osnivač Brodsko-posavska županija te oni imaju oko 2550 d/m gradiva arhivskoga gradiva, od čega samo Opća bolnica Dr. Josip Benčević čak 800 d/m trajnoga gradiva. Stoga, sve što je rečeno za Grad Slavanski Brod vrijedi i za Brodsko-posavsku županiju. Idealno bi bilo kada bi Grad Slavanski Brod i Brodsko-posavska županija osnovali zajedničku arhivsku ustanovu i uredili međusobne upravljačke odnose.

Ako bi Grad Slavanski Brod i Brodsko-posavska županija osnovali svoje zasebne arhivske ustanove, a one pod svoju nadležnost stavile ukupno 79 stvaratelja s područja Brodsko-posavske županije, onda bi DASB prestao nadzirati skoro pola sadašnjih aktivnih javnih stvaratelja (od njih ukupno 182), što bi vjerojatno rezultiralo i određenim kadrovskim preslagivanjima u samome DASB-u. Ali to ne bi trebao biti problem jer ni arhivi ni arhivisti nisu sami sebi svrha, nego su samo u službi Republike Hrvatske i kao takvi javni servis građana.

Izvori i literatura:

Pravni propisi

Pravilnik o stručnim arhivskim zvanjima i drugim zvanjima u arhivskoj struci te uvjetima i načinu njihova stjecanja (NN 104/2019).

Pravilnik o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva (NN 121/2019).

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09, 125/11, 46/17).

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/2018, 98/19).

Literatura

Ćosić, S., Lemić, V. Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 51 (2008), str. 9–24.

Duranti, L. *Arhivski zapisi – teorija i praksa*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2000., str. 137–148.

Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka: dokument. Ur. Cvjetičanin, B., Katunarić, V. Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2003., str. 95–98.

Ivanović, J. *Priručnik iz arhivistike, 1. dio*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2010., str. 107–114.

Kolanović, J. Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 44 (2001), str. 11–32.

Mušnjak, T. Uloga zgrade u preventivnoj zaštiti pisane baštine. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 44 (2001), str. 183–193.

Pavliček, V. Arhivske zgrade u Hrvatskoj – stanje i problemi. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 43 (2000), str. 137–146.

Pavliček, V. Prostor kao prioritetno razvojno pitanje hrvatske arhivske službe. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 44 (2001), str. 53–60.

Pavliček, V. Arhivski prostor u Hrvatskoj – postojeće odredbe i stvarna kretanja. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 47 (2004), str. 91–105.

WWW IZVORI

- Godišnji izvještaj o izvršenju proračuna Splitsko-dalmatinske županije za 2016. godinu. 29. 3. 2017. URL: https://www.dalmacija.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/Download.aspx?language=hr-HR&EntryId=2028&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=313 (26. 3. 2020.).
- Godišnji izvještaj o izvršenju proračuna Splitsko-dalmatinske županije za 2017. godinu. 24. 4. 2018. URL: https://www.dalmacija.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/API/Entries/Download?language=hr-HR&EntryId=3701&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=1196 (25. 3. 2020.).
- Godišnji izvještaj o izvršenju proračuna Splitsko-dalmatinske županije za 2018. godinu, 26. 3. 2019. URL: https://www.dalmacija.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/API/Entries/Download?language=hr-HR&EntryId=5041&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=1196 (25. 3. 2020.).
- „Moja županija – kronika Splitsko-dalmatinske županije”, broj 122, lipanj 2019. URL: https://issuu.com/nmsistemi/docs/kronika_122 (4. 4. 2020.).
- Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025. (studeni, 2019.), str. 5. URL: <https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/T%20H%20U%20M%20BO%20V%20I/Novi%20direktorij/KONA%C4%8CNO%20Prijedlog%20-%20Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202019%20-%2014.11.2019.pdf> (14. 4. 2020.).
- Obrazloženje Prijedloga proračuna za 2020. godinu Grada Slavonskog Broda i projekcija za 2021. i 2022. godinu. URL: <https://www.slavonski-brod.hr/images/Proracun/2020/Obrazlo%C5%BEenja.pdf> (17. 5. 2020.).
- „Sastanak župana i suradnika s načelnicima i gradonačelnicima iz cijele županije”, 4. 6. 2018., Službena mrežna stranica Splitsko-dalmatinske županije. URL: <https://www.dalmacija.hr/natjecaji/artmid/1769/articleid/10346/u-dicmu-otvoren-prvi-arhiv-u-hrvatskoj-nakon-38-godina#1> (31. 4. 2020.).
- „U Dicmu otvoren prvi arhiv u Hrvatskoj nakon 38 godina”, 26. 6. 2018. Službena mrežna stranica Splitsko-dalmatinske županije. URL: <https://www.dalmacija.hr/novosti/clanak/artmid/1766/articleid/10708/sastanak-zupana-i-suradnika-s-nacelnicima-i-gradonacelnicima-iz-cijeje-zupanije> (31. 4. 2020.).

Summary

ESTABLISHMENT OF LOCAL GOVERNMENT ARCHIVES - OPPORTUNITIES FOR THE CITY OF SLAVONSKI BROD

The paper tries to give some answers that can help local government in the Republic of Croatia if they decide to establish their own archives. Although the 1997 archival law enabled the establishment of local government archives, and the new archives law from 2018 emphasized this possibility even more, no new independent archival institution has been established yet outside the network of state archival institutions.

The paper is divided into six parts. After an introduction that provides basic information and some strategic documents that problematize the archival profession, the author analyses the differences between the archival law passed in 1997 and the archival law of 2018, when it comes to the establishment of local archives. As an example of good practice the author cites the construction of a new archives building of the Split-Dalmatia County in 2018, which is conceived as a future county archives. In the last three chapters, the author analyses how the City of Slavonski Brod could establish its own archives.

The paper tries to point out the need to expand the archival network by establishing county and city archives that would enable greater protection and greater accessibility of archival materials to citizens.

Potentials for the development of a new network of public archives exist and this work tried to encourage the city administration of the City of Slavonski Brod to act in the direction of establishing the Archives of the City of Slavonski Brod. The implementation of this project does not require too much investment, especially if they do not opt for the construction of a new facility, but the adaptation of the existing one.

Keywords: *archives of local government, Slavonski Brod, availability of materials,*

MOGUĆNOSTI STJECANJA VLASTITIH PRIHODA ARHIVA – CONDITIO SINE QUA NON RAZVOJA

Osvrt

UDK: 930.25:336
930.25(497.561):351.85
930

Financiranje područnih državnih arhiva isključivo iz proračuna matičnoga Ministarstva kulture RH ne postoji već određeno vrijeme. Zakon iz 1997. godine stvorio mogućnosti za stjecanje vlastitih prihoda arhiva, da bi posljednji Zakon iz 2018. još preciznije uredio te mogućnosti. Dobra je strana aktualizacije ove teme da se događa u vrijeme izvanrednih situacija u 2020. g. i da čekanje sredstava samo iz državnoga proračuna bitno usporava reakciju samih arhiva na izvanredne prilike, te da arhivi nisu u mogućnosti poduzeti određene mjere sukladno pravilima struke, zbog nedostatka sredstava. Pitanja razvoja, ulaganja u stručno osposobljavanje, podizanja kvalitete zaštite gradiva izvan arhiva u pismohranama, stimuliranja djelatnika, tek su dio otvorenih stavka u arhivima koje se mogu rješavati bez čekanja na sredstva iz državnoga proračuna, iz vlastitih sredstava. Mnogi arhivski stručnjaci nisu previše zagrijani za tu opciju i kao argument za to, opravdan ili ne, govore o svojevrsnoj komercijalizaciji arhiva i zapostavljanju temeljnih djelatnosti definiranih zakonom i provedbenim propisima. Unaprijed definirani kriteriji i optimizacija stručnih poslova, dobro i realno planiranje, poznavanje situacije na području nadležnosti područnih arhiva, omogućuju uravnoteženi odnos između programa koje financira Ministarstvo kulture i posebnih programa koje arhivi provode i stječu vlastite prihode. U najvećemu broju slučajeva riječ je o nadopuni programa kojom se podiže kvaliteta zaštite gradiva u pismohranama, usluga prema korisnicima, boljoj educiranosti stručnih djelatnika izvan arhiva, posebno se može govoriti o standardiziranim postupcima digitalizacije gradiva, bez obzira na to je li riječ o neposrednoj ulozi arhiva u samim postupcima ili o nadzoru nad tim postupcima. Praksa je područnih arhiva različita. Podatci koji se iznose u ovome radu nastali su radom Državnog arhiva u Rijeci. Arhivska služba u Hrvatskoj trebala bi donijeti određene smjernice i na tom području, te pokušati ujednačiti praksu postupanja.

Ključne riječi: *pribodi, suradnja s pismohranama, normativni okvir, razvoj, modeli stjecanja vlastitih prihoda*

I. Kontekst pružanja usluga arhiva

I.1. Normativni kontekst

Arhivska služba u Hrvatskoj definirana je u Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/2018) člankom 30., na način da javnu arhivsku službu obavljaju državni arhivi i arhivi jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. Cjelovit sustav arhiva čine Hrvatski državni arhiv, područni državni arhivi, arhivi jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te privatni i specijalizirani arhivi. Poznata je činjenica da ni prethodni Zakon o arhivskom gradivu i arhivima nije proizveo učinak koji bi rezultirao osnivanjem arhiva jedinica lokalne samouprave, a nakon dvije godine od donošenja sadašnjega zakona ne postoji veliki interes za osnivanjem tih arhiva. Istovremeno, sadašnji zakon otvara dvije mogućnosti područnim arhivima da kompenziraju pasivnost i inertnost jedinica lokalne samouprave kada je riječ o osnivanju vlastitih arhiva:

1. U članku 34. stavak 2. Zakona utvrđuje se da „državni arhivi mogu tijelima javne vlasti i drugim pravnim i fizičkim osobama pružati stručnu pomoć i usluge u upravljanju njihovim gradivom.”
2. U članku 37. stavak 4. utvrđuje se „ako jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave ne osnuje svoj arhiv, poslove iz članka 32. stavka 3. ovoga Zakona o njezinu trošku obavlja područni državni arhiv nadležan za područje jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave. U daljnjoj razradi te odredbe Zakon u članku 39. stavak 4. i 5. precizno određuje koje obveze imaju jedinice lokalne i područne samouprave koje nisu osnovalе svoje arhive. Te obveze su:
 - snošenje troškova preuzimanja, čuvanja, obrade i zaštite svojega arhivskoga gradiva
 - uzajamne obveze utvrđuju se ugovorom između državnog arhiva i jedinice lokalne samouprave i jedinice područne samouprave čije se gradivo čuva u državnom arhivu.

Normativni kontekst nije u cijelosti dovršen jer predstoji donošenje nekoliko provedbenih propisa koji će pobliže definirati i taj dio poslova arhiva i međusobne suradnje s pismohranama.

I.2. Kontekst unutar Nacionalnoga plana razvoja arhivske djelatnosti

Zakonom iz 2018. g. uređuje se obveza Vlade Republike Hrvatske da na prijedlog Ministarstva nadležnoga za poslove kulture donosi Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti. Ta obveza definirana je člankom 48. Zakona. Vlada Republike Hrvatske donosi Odluku o donošenju nacionalnoga plana razvoja arhivske djelatnosti 14. studenoga 2019. g., i ta odluka je objavljena u službenome glasilu Narodne novine, broj 110/2019.

Zakon prvi put „naređuje” Vladi Republike Hrvatske donošenje jednoga takvog strateškog dokumenta, čime se jasno definira stav države da u određenome roku, za razdoblje 2020. – 2025. poduzme čitav niz mjera i aktivnosti kako bi se ostvarili strateški ciljevi.

Jedan od strateških ciljeva određenih navedenim dokumentom jest **„osigurati dostupnost i brz pristup arhivskoj baštini”** prioritet 2.2. **„osigurati podršku u upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva kako bi se osiguralo očuvanje arhivskog gradiva i njegova dostupnost.”** Mjere koje bi trebali arhivi poduzeti za realizaciju ovoga prioriteta su stručna savjetovanja, potpora stvarateljima te vlasnicima ili posjednicima gradiva u upravljanju njihovom dokumentacijom radi dugoročna očuvanja i omogućivanja njegova korištenja. Tako se podiže učinkovitost i uspješnost rada tijela javne vlasti i raznolikost usluga koje pružaju. Pokazatelji ishoda primjene mjera su jasni: gradivo je bolje zaštićeno, preuzima se u arhive po definiranim procedurama, pismohrane imaju posebno educirane ljude za poslove upravljanja dokumentacijskim sustavima, korisnici ostvaruju puno pravo na pristup informacijama. Daljnjom provedbom predviđenih mjera osigurava se da veći broj pismohrana biva uključeno u nacionalni arhivski informacijski sustav, čime se osigurava mrežna dostupnost podataka o gradivu koje posjeduju tijela javne vlasti.

I.3. Kontekst postojeće prakse i načina promišljanja

Na drugoj strani, sasvim suprotnoj od one koju definira i nastoji je provesti, stoji praksa i promišljanja pismohrana i korisnika. Sve su iznesene činjenice u ovome radu rezultat sustavnoga boravka i rada na terenu u pismohranama i s korisnicima gradiva na području nadležnosti Državnog arhiva u Rijeci.

Primjer 1.

U posljednjih 10 godina Državni arhiv u Rijeci (dalje: DARI) imao je 28 intervencija u pismohranama tijela javne vlasti u kojima je gradivo bilo ugroženo iz različitih razloga. Najčešći su razlog loši prostorni uvjeti koji traže znatna sredstva i ulaganja kako bi se priveli svrsi – sigurnoj pohrani gradiva. Drugi je razlog nekvalitetno i nestručno rukovanje gradivom od strane radnika koji su bili zaduženi za rad u pismohrani. Treći je razlog neprimjereno postupanje odgovornih osoba i nepoštivanje naloženih mjera zaštite. Prethodni je zakon poznavao čitav niz prekršaja i jedno kazneno djelo povezano s arhivskim gradivom, sadašnji je zakon reducirao te prekršaje.

Primjer 2.

Radi podizanja kvalitete rada u pismohranama u organizaciji DARI-ja i u suradnji s arhivom u Pazinu i Gospiću, organizirani su stručni seminari koji su okupili više od 500 sudionika, najviše s područja nadležnosti tih arhiva. Nakon prakse organiziranja stručnih seminara unutar arhivskih ustanova, ti su seminari organizirani u dvama navratima u Opatiji, u kongresnome centru jednoga opatijskog hotela. Rezultat je bio odmah vidljiv i ogleda se u boljoj komunikaciji pismohrana i arhiva, većoj odgovornosti u poštivanju naloženih mjera pismohranama, aktivnijoj ulozi lokalne samouprave u rješavanju prostornih problema za pohranu gradiva.

Primjer 3.

Godine 2013. Vanjska arhivska služba DARI-ja provela je anketu među jedinicama lokalne i područne samouprave radi toga da se utvrdi hoće li osnivati svoje arhive kako je zakon predvidio. Riječ je o 14 gradova, 22 općine i županiji kao jedinici područne samouprave. Svi su odgovorili na način da žele zadržati postojeći sustav i da ne žele osnivati svoje arhive. U intervjuima koje smo vodili s odgovornim osobama – načelnicima, gradonačelnicima, zamjenikom župana – kao razlog za neosnivanje svojih arhiva isticano je da je riječ o bujanju javnoga sektora i opterećivanju proračuna te da pored postojećega područnog arhiva nemaju potrebe za

osnivanjem svojih arhiva. Istovremeno, kad su stvari bile kritične, nije bilo problema da se izdvoje sredstva i da se poduzmu mjere zaštite na teret pismohrana.

Promišljanje odgovornih najbolje ilustrira stav jednog gradonačelnika: „Ako uložim milijun kuna u osnivanje arhiva, to neće vidjeti puno ljudi, glasača, ako popločam rivu, iako nije neophodno, svi će znati, i to odlučuje izbore.” Praktično i očekivano.

Primjer 4.

Korisnici, istraživači i građani naviknuti su od arhiva da dio poslova rade arhivi umjesto njih i da je to opis poslova i obveza arhiva. Čitav niz dogovora i sastanaka bio je posvećen toj problematici. Kada je Hrvatski državni arhiv prvi put sustavno definirao svoj cjenik usluga, napravio je velik posao i područnim arhivima odredio i vrstu usluga i standarde i cijenu tih usluga. Financijska vrijednost tih usluga nije velika, ali mišljenje o važnosti i ulozi arhiva u određenoj sredini mijenja se, i to pozitivno.

Primjer 5.

DARI je 2003. g. donio stratešku odluku da formira Konzervatorsko-restauratorski odjel, koji će poslije u svojoj nadležnosti imati i digitalizaciju i audiovizualno gradivo. Južno od Zagreba taj je odjel prepoznat kao mjesto kvalitetne restauracije i konzervacije papirne građe. Popunjena je praznina koja je bila očigledna, a korisnici usluga (muzeji, galerije, knjižnice, ostala tijela javne vlasti) ne moraju čekati dugo vremena i sve slati u Zagreb. Zahvaljujući izuzetnoj kvaliteti rada dviju kolegica, dvaju specijalista za digitalizaciju, nabavljenoj opremi, taj je odjel prepoznat u županiji kao točka izvrsnosti u segmentu restauracije građe na papiru.

II. Dosadašnja praksa i modaliteti pružanja usluga

Pitanje usluga koje pružaju arhivi i različita praksa postupanja unutar arhivske službe u Hrvatskoj, traže standardiziranje postupaka i planiranje tih poslova. Prije donošenja Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018. u DARI-ju je utvrđena praksa suradnje s pismohranama javne vlasti u kojima je gradivo bilo ugroženo na bilo koji način. Nakon razdoblja kada se inzistiralo na prekršajnoj odgovornosti odgovornih osoba i samih pismohrana (tamo gdje je to utvrđeno da postoji osnova za takvo postupanje) i neefikasnosti prekršajnih sudova (zastare i odugovlačenja postupaka, neprepoznavanje „vrijednosti“ prekršaja i neuvažavanje prijedloga i mišljenja arhiva u najvećem broju slučajeva), intenzivna suradnja s pismohranama pokazala se kao metoda kojom su se rješavali problemi povezani s integritetom gradiva.

II.1. Metode i postupci pružanja usluga pismohranama

II.1.1. Metode i postupci kada su ispunjeni posebni zakonski uvjeti

Vanjska arhivska služba DARI-ja svojim planovima predviđa poduzimanje mjera zaštite gradiva izvan arhiva. Izrađen je katalog poslova¹ i prema navedenom katalogu izrađuje se plan rada. Godišnji su se planovi rada razrađivali u operativne tromjesečne planove, kojima se realiziraju planirani poslovi. Prije donošenja godišnjega plana rada za 2019., do 2018. g. i donošenja novoga zakona, analizirali su se podatci o gradivu u pismohranama, detektirale su se pismohrane u kojima je gradivo nesređeno, nepopisano i postoje svi elementi da se primjeni odredba članka 9. stavka 2. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00 i 65/09): „Ako istekom ostavljenog roka imatelj ne provede naložene mjere, to će rješenje izvršiti nadležni državni arhiv na trošak imatelja.” Nakon upozorenja odgovornima u pismohranama i najave da će se o svemu informirati nadzorna tijela i javnost, tražila bi se stručna pomoć nadležnog arhiva. Arhiv je planirao takve slučajeve i u četirima pismohranama prve kategorije poduzimao mjere neposredno u pismohrani. Ekipa koja je radila u pismohrani brojala je tri ili četiri arhivska stručnjaka, defi-

¹ Katalog poslova vanjske službe DARI-ja usvojen je 2010. godine i nalazi se u prilogu ovoga rada.

nirani su rokovi i učestalost rada u pismohrani na način da se ne ugrožavaju redovni programski poslovi. Poslovi koji su se obavljali u pismohranama su:

- sređivanje i obrada gradiva kronološki i po stvaratelju
- uvođenje i ažuriranje svih evidencija – knjiga pismohrane, zbirni popis gradiva
- provođenje primarnih tehničkih mjera zaštite na trajnome gradivu – čišćenje od uzročnika oštećenja, stavljanje u zaštitne omote, stavljanje u arhivske kutije
- izdvajanje dijela gradiva kojemu je protekao rok čuvanja za izlučivanje i provođenje postupka izlučivanja
- izrada metodoloških uputa i procedura za upravljanje dokumentarnim sustavom
- educiranje zaduženih radnika koji su preuzeli pismohranu sa svim evidencijama.

Člankom 35. novoga Zakona iz 2018. precizno je određen način postupanja nadležnoga područnog arhiva u obavljanju stručnog nadzora nad upravljanjem javnim dokumentarnim i arhivskim gradivom tijela javne vlasti. Nakon provedena nadzora i davanja preporuka predviđa se donošenje rješenja o otklanjanju nedostataka, i to u dvama slučajevima:

- ako uočeni nedostaci nisu otklonjeni u određenome roku
- ako je gradivo izloženo opasnosti od oštećenja, gubitka ili nestanka.

Ako se rješenje ne provede, arhivi provode mjere zaštite na trošak tijela javne vlasti. S obzirom na to da je novim zakonom definirana mogućnost pružanja stručne pomoći i usluga tijelima javne vlasti, kako smo prije naveli, pismohrane mogu zatražiti neposredno stručnu pomoć i usluge od nadležnoga područnog arhiva ne čekajući postupak definiran člankom 35. Zakona.

II.1.2. Metode i postupci kod zahtjeva samih pismohrana

Postoji zakonska podloga, strateško opredjeljenje Ministarstva kulture da se osigura dostupnost i brz pristup arhivskoj baštini“, kroz prioritet „osigurati podršku u upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva kako bi se osiguralo očuvanje arhivskog gradiva.” U planiranju poslova za 2019. i 2020. Vanjska služba DARI-ja prethodno je prikupila zahtjeve za uslugama provođenja mjera zaštite u pismohranama. Bilo je više zahtjeva, ali kriteriji za angažiranja stručnjaka DARI bili su:

- ugroženost gradiva i njegova vrijednost
- mogućnost rada u pismohrani uz obavljanje redovnih programskih zadataka
- dugotrajnost poslova
- troškovi i naknade troškova
- mogućnost preuzimanja gradiva i kompletiranje postojećih fondova.

Tako je prihvaćen zahtjev Ministarstva pomorstva i veza – Lučka kapetanija Rijeka, i izrađen projekt koji je vremenski traje godinu dana. Prednici sadašnje Lučke kapetanije i njihovo gradivo već je pohranjeno u DARI-ju, te je pretpostavka bila da ćemo pronaći i preostali dio gradiva i kompletirati preuzete fondove. Drugi razlog za prihvaćanje toga zahtjeva bilo je preseljenje gradiva iz trenutno loših prostornih uvjeta pohrane gradiva Lučke kapetanije u novi prostor adaptiran isključivo za arhiv, opremljen policama i sigurnosnim sustavima. Arhiv je podijelio posao u tri cjeline:

1. organizacija i nadzor nad gradivom tijekom selidbe, vremensko trajanje 60 dana
2. definiranje stvaratelja i osnovnih serija s izdvajanjem gradiva za izlučivanje
3. konačna obrada sređenoga gradiva, odlaganje na police i izrada evidencija.

Do kraja godine razmotrit će se mogućnosti angažiranja DARI-ja u dvjema pismohranama gradova i jednoj pismohrani komunalnoga poduzeća.

II.1.3. Metode i postupci u dugotrajnim postupcima i s pohranom gradiva u DARI-ju

Jedan dio tijela javne vlasti nije u mogućnosti da u određenoj vremenskoj razdoblju osigura sustavno obavljanje poslova upravljanja dokumentacijom, što podrazumijeva kvalitetna rješenja kadrova, opreme i prostora. Upiti koji su išli prema Arhivu bili su usmjereni prema sustavu „ključ u ruke”, što podrazumijeva rad u pismohrani i preuzimanje gradiva na pohranu u Arhiv, sve to na temelju ugovora.²

Ti su poslovi trajali duže vremensko razdoblje od 3 do 12 mjeseci, gradivo je sređeno, popisano, izlučeno, provedene su mjere zaštite. Na temelju zaključenoga ugovora Arhiv je preuzimao u pohranu arhivsko gradivo koje je starije od 30 godina, a za gradivo koje je mlađe od 30 godina, pohrana je bila ugovorena uz naknadu. Takve ugovore DARI ima s više općina i gradova na području svoje nadležnosti, fakulteta i javnih poduzeća. Ugovorima je utvrđeno da se gradivo pohranjuje prema standardima arhivske struke s mogućnošću korištenja prema nalogu imatelja/stvaratelja.

Posebna problematika je povezana s tvrtkama u stečaju i s rješavanjem problema njihova gradiva. Propisi koji uređuju rad trgovačkih društava i stečajeva su do prošle godine obvezivali nadležne sudove da u stečajnome postupku, prije likvidacije društva, svojom odlukom utvrde način i mjesto pohrane gradiva likvidiranoga društva. Kako to nije bilo moguće riješiti, takvo gradivo jest ili je bilo u posjedu stečajnoga upravitelja, ili, ako je bilo više sreće, bilo je deponirano u pismohrani suda. Ni jedno ni drugo rješenje nije bilo dobro. Stečajni upravitelji nisu imali kuda s gradivom, ili bi u najboljem slučaju platili depozit na neodređeno vreme, a sudovi nisu, uglavnom, imali prostora ni za svoje gradivo, kamoli za gradivo likvidiranih društava. O gradivu, u pravilu, nitko nije vodio računa na kvalitetan način, te imamo puno slučajeva oštećenja, nestanka i gubitka gradiva.

U posljednje dvije godine pokušavalo se taj problem gospodarskih subjekata riješiti, te je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o trgovačkim društvima (NN 20/2019 od 15. travnja 2019. g., člankom 64.), utvrđeno da se dosadašnji članak 382. stavak 4. mijenja i glasi: „Poslovne knjige i dokumentaciju društva likvidatori će predati na čuvanje Hrvatskoj gospodarskoj komori. Hrvatska gospodarska komora dužna je zaprimljene isprave čuvati i postupati s njima u skladu s pravilima

² Tipiski ugovor DARI-ja u prilogu ovoga rada.

kojima se uređuje postupanje s arhivskim gradivom i **arhivama**. Naknada za pohranu i čuvanje poslovnih knjiga i dokumentacije društva podmiruje se na teret društva prije njegova brisanja, u iznosu koji pravilnikom odredi ministar nadležan za poslove pravosuđa.” Je li ta odredba provediva i, ako jest, na koji način će se provesti? HGK nema ni prostora, ni opreme, ni kadrova, ni ostalih uvjeta za taj ozbiljan posao. Iako je postojala mogućnost osnivanja specijaliziranih arhiva i u prethodnome zakonu iz 1997. godine, ta se mogućnost nije iskoristila, ali se, brže-bolje, stavilo u poziciju jednu asocijaciju, kao što je HGK, da radi stručan i odgovoran posao. Da bi odredba koja je navedena bila do kraja neprecizna, istaknuto je masnim slovima da će HGK postupati s ispravama koje zaprimi i čuva u skladu s pravilima kojima se uređuje postupanje s arhivskim gradivom i **arhivama???** **Je li bilo kakav komentar potreban u tome slučaju?**

Još 2007. g. u Bjelovaru je aktualiziran problem gradiva gospodarskih subjekata, posebno gradiva subjekata nad kojima je proveden stečajni postupak. Nakon 13 godina i različitih inicijativa donosi se rješenje koje arhivska struka ne bi mogla prihvatiti, a to je da se gradivo predaje na čuvanje jednom društvu koja nema nikakve uvjete za taj zahtjevan posao. Arhivski stručnjaci davali su inicijative i prijedloge, nijedan nije uvažen, a ovo je sadašnje stanje neodrživo. Moj prijedlog bio je da se na području nadležnosti 4 velika trgovačka suda u Hrvatskoj (Split, Rijeka, Zagreb i Osijek) osnuju specijalizirani gospodarski arhivi (to je model koji se pokazao uspješnim u Mađarskoj) u prostorima likvidiranih tvrtka ili u prostorima kojima raspolaže država (samo u Rijeci postoji nekoliko takvih prostora koji se uz malo ulaganja mogu privesti svrsi – kompleks *ex* Torpeda, Tvornice papira Rijeka, Istravino-exporta (sada se rabi kao glavni prostor za EPK 2020), Rade Končar itd.). Poslove oko upravljanja tim gradivom mogli su obavljati područni arhivi ili više njih prema svojoj nadležnosti i za te poslove dobiti odgovarajuću naknadu.

II.1.4. Educiranje i stručno osposobljavanje

Sustavno educiranje i stručno osposobljavanje zaposlenih u pismohranama na području nadležnosti DARI-ja ima dugu tradiciju. Prve radionice i predavanja bile su organizirane još 1995. g., da bi 2010. i 2011. prvi put bili organizirani stručni seminari izvan arhivskih ustanova, u Opatiji u jednome od kongresnih hotelskih centara. Dobro izabrani tim predavača, mjesto održavanja, promocija u medijima i

potpora tvrtkama koje pružaju usluge iz područja upravljanja dokumentacijom, dovele su do toga da je bilo više od 500 sudionika iz cijele Hrvatske. Seminari su, pored predavanja, bili koncipirani na način da imaju praktične radionice, prezentacije i promocije e-rješenja za upravljanje dokumentarnim sustavima. Nakon tih velikih seminara, organizira se čitav niz manjih tečajeva prilagođenih posebnostima određenih djelatnosti, s 25 – 35 sudionika po tečaju, unutar prostora Arhiva. Za takve vidove educiranja DARI raspolaže prostorom od 50 mjesta, projektorom, platnom, informatičkom podrškom i stručnim predavačima. Tako su održani tečajevi i radionice za javne bilježnike, osnovno i srednje školstvo, turističke zajednice, organe uprave i pravosuđe, centre za socijalnu skrb, udruge. Po donošenju ostalih provedbenih propisa, planira se organiziranje većega seminara u jednome od kongresnih centara kojih ima dosta u Primorsko-goranskoj županiji.

II.2. Pružanje usluga zainteresiranim osobama

Posljednjih je desetak godina u DARI-ju pružanje usluga zainteresiranim osobama imalo sljedeće oblike:

1. Pružanje usluga istraživačima iznad standarda definiranih propisima
2. Pružanje usluga građanima i ustanovama
3. Pružanje usluga Odjela za restauraciju i konzervaciju.

II.2.1. Pružanje usluga istraživačima iznad standarda definiranih propisima

Taj oblik usluga poznaju svi arhivi u Hrvatskoj jer istraživači podrazumijevaju da im arhivi daju „gotove” proizvode unutar njihovih određenih tema. Standardi usluga koje daju arhivi definiran je Zakonom i Pravilnikom o korištenju arhivskog gradiva (NN 121/2019 od 3. prosinca 2019. g.), i te se usluge nenaplatne. „Za istraživanja javnog arhivskog gradiva koje obavlja arhiv na zahtjev korisnika arhivu se plaća naknada”, određuje članak 12. st. 3. navedenoga Pravilnika. Provedba u praksi te odredbe znači da stručni radnici arhiva, kada se od njih to izričito zahtijeva, a često je to u pitanju, jer istraživači za to nemaju vremena, mogućnosti ili se ne snalaze s informativnim pomagalima, istražuju određenu temu koja se nalazi u više razli-

čitih arhivskih fondova. U takvim se slučajevima svi pronađeni dokumenti kopiraju, daje se informacija iz kojih su fondova uzeti i istraživač dobiva kompletnu informaciju o temi koja se istražuje s pratećim znanstvenim aparatom. Te usluge se naplaćuju prema cjeniku po satu istraživanja. Nije rijedak slučaj da se izvan čitaonice i neposredna rada s građivom, naruči tema istraživanja. Najčešće je riječ o istraživačima ili zainteresiranim osobama iz inozemstva koji obrađuju određene teme iz povijesti ili jednostavno žele doznati nešto više o svojim pretcima i zavičaju iz kojega su potekli.

II.2.2. Pružanje usluga građanima i ustanovama

Arhivi su prepoznatljivi u svojim sredinama i kao „korisna mjesta” kada rješavaju konkretne potrebe građana i ustanova, pored onoga djelokruga poslova koje im Zakon nalaže. Riječki arhiv bio je prepoznat u široj javnosti, kod običnih ljudi i netipskih korisnika usluga arhiva (za razliku od stručne i znanstvene javnosti) kada je država definirala dva velika projekta koji su je odredili, pored ostaloga, kao državu demokracije i vladavine prava:

1. povrat imovine stvarnim vlasnicima koji su tu imovinu izgubili nekim od postupaka bivše socijalističke države (nacionalizacija, konfiskacija, ekspropriacija, sekvestarizacija itd.)
2. postupak legalizacije izgrađenih objekata koji u trenutku izgradnje nisu bili legalni.

Velik broj dokumenata bitnih za oba navedena projekta bili su u arhivu. Građani su tražili te dokumente ne bi li povratili svoju imovinu ili legalizirali objekt, bespravno izgrađen do 2011. godine. Veliki broj građana nije imao iskustva rada u i s arhivima, imali su određen rezervirani stav prema tim ustanovama koje su „sakrivala” tajne. Želeći doći što prije do traženih dokumenata, angažirani su odvjetnici i razne agencije. Oni su, da bi naplatili svoje usluge, tražili od arhiva najbrži mogući način rješavanja zahtjeva za potrebnim dokumentima i angažirali su arhiviste na istraživanju i pronalasku potrebnih dokumenata. Te su usluge naplatne prema vremenu utrošenome za taj posao i računi za izvršene usluge su ispostavljeni podnositeljima zahtjeva. I danas je potreba za građevinskim dozvolama i uporabnim dozvolama objekata izuzetno prisutna, a situaciju iskorištavaju posrednici koje angaži-

raju građani. Godišnje se riješi prosječno od 1300 do 1500 zahtjeva i taj trend ne prestaje. Treba istaći da je vrijeme rješavanja pojedinačnog zahtjeva unutar osam dana (pronalazak, izrada kopije ili e-dokumenta, ovjera i potpis, dostava podnosi-telju).

II.2.3. Pružanje usluga Odjela za restauraciju i konzervaciju

Kada je 2003. g. počeo s radom Odjel za restauriranje i konzervaciju papir-noga gradiva u DARI-ju, imao je samo jednu restauratoricu, povratnicu, s dobrim referencijama konzervatorskoga i restauratorskoga rada na gradivu u Nizozemskom nacionalnom kraljevskom arhivu. Zastarjelu je opremu donijela sa sobom kao donaciju i na njoj počela rad. Detektiravši potrebe za rad na gradivu u DARI-ju, izrađena je metodologija, uvela su se promatranje, mjerenja, mijenjali uvjeti pohra-ne, nabavili ovlaživači zraka, klimatizacijski uređaji i ostala oprema. Stalno usavrša-vanje i inzistiranje na kvaliteti i poštivanju standarda restauracije i konzervacije gra-diva na papiru, ubrzo dobivaju potvrdu i kod vanjskih korisnika – muzeja, galerija, knjižnica. Odjel se razvio, sada ima dvije visokospecijalizirane stručnjakinje, dva specijalista za rad na digitalizaciji i planira se daljnji razvoj. Najvažnije kulturne usta-nove u Primorsko-goranskoj županiji traže usluge Odjela, pojedinci dolaze i žele te usluge, ali se Odjel vodi sljedećim kriterijima:

1. gradivo koje se obrađuje za vanjske korisnike mora imati svojstvo kulturnoga dobra
2. gradivo mora biti javno
3. gradivo mora biti ugroženo ili mu prijeti oštećenje
4. obujam poslova za vanjske korisnike ne smije ugrožavati redovan rad na gradivu koje se nalazi u DARI-ju.

Temeljem navedenih kriterija Odjel je uspio harmonizirati rad na gradivu u samome arhivu, provoditi sve zaštitne postupke i definirati prioritete radova te izići ususret vanjskim korisnicima usluga. Za sve pružene usluge Odjel ima suglasnost nadležnoga Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture, a često daje svoja mišlje-nja i preporuke različitim posjednicima gradiva na papiru o načinima i postupcima zaštite takva gradiva. I tako se DARI profilira unutar kulturnoga prostora Primor-

sko-goranske županije, kao mjesto kompetencije i kvalitete, kada je riječ o dokumentu i papirnome gradivu.

U Odjelu se profilira segment poslova koji se odnosi na digitalizaciju koja se obavlja i za vanjske korisnike.

III. Pružanje usluga arhiva komercijalizacija ili nužnost?

Argumenti *pro et contra* stjecanja vlastitih prihoda, „komercijalizacije” poslova i pretvaranja ustanove u kompaniju, postoje, ali dileme nema. Stjecanje vlastitih prihoda pružanjem usluga korisnicima, na jedan od gore navedenih načina, ili na neki način koji nije opisan, a u skladu je s propisima ili strateškom opredijeljenošću države koja je osnivač arhiva, nužnost je od koje ne treba bježati i koju treba sustavno razvijati. Razvoj ne smije ići na štetu temeljne i obavezne djelatnosti koju moramo stalno poboljšavati. Kako to postići? Resursi su države limitirani, u slučajevima koji su sada aktualni (COVID 19, potres) ustanove nemaju sredstva za kvalitetnu i blagovremenu reakciju, čeka se država i njezina ograničena sredstva.

Pružanje usluga uz naplatu nije nikakva komercijalizacija arhiva, nego mogućnost kojom se osigurava bolji razvitak službe. Sam PRAVILNIK O NAČINU KORIŠTENJA VLASTITIH PRIHODA OSTVARENIH OD OBAVLJANJA OSNOVNE I OSTALE DJELATNOSTI USTANOVA U KULTURI (NN 42/18) definira da se čak 70 % vlastitih prihoda izdvaja za pokriće rashoda nastalih realizacijom programa i aktivnosti na temelju kojih su nastali vlastiti prihodi ili za pokriće materijalnih troškova, i nabavku, i održavanje nefinancijske imovine – sredstava za brži bolji razvoj ustanove. Dalje, 5 % izdvaja se za stručno usavršavanje radnika, 5 % za promotivne aktivnosti i 20 % za isplatu dodataka na redovnu plaću ili za uspješnost u radu. Dio koji se isplaćuje za plaću ne smije prelaziti 1/12 rashoda za zaposlene, što u naravi znači da se može dobiti maksimalno jedna plaća, odnosno 13. plaća u brutoiznosu. Ministarstvo usmjerava prihode na razvoj, usavršavanje i promidžbu ustanova u visini od 80 % prihoda. Tek 20 % prihoda ne može biti argument da se radi o komercijalizaciji poslova i namjeri stjecanja ekstra zarade zaposlenih u arhivima.

Čitav je niz razloga zašto sam za pružanje naplatnih usluga arhiva:

1. Postoji pozitivno zakonsko okruženje i temeljna opredijeljenost definirana u strategiji i planu razvoja arhivske službe za razdoblje 2020. – 2025., čime se ostvaruju neki od temeljnih ciljeva strategije.
2. Pružanjem usluga i osiguranjem sredstava osiguravaju se instrumenti za brži i kvalitetniji razvoj arhiva, što omogućuje arhivima da postaju centri izvrsnosti i referalna mjesta kada je riječ o upravljanju dokumentom.
3. Uloga i važnost arhiva bolje se prepoznaju u društvu, što se postiže ulaganjem vlastitih sredstava u promotivne aktivnosti, organizacije stručnih skupova i bolju izdavačku djelatnost.
4. Otvaraju se mogućnosti za zapošljavanje mlađih stručnjaka radom na projektima.
5. Angažira se intelektualni i stručni kapacitet arhivista na većim projektima kroz interdisciplinarnu suradnju.

Ako arhivi žele razvijati svoje kapacitete, prepoznatljivost i ulogu u društvu, nužno je osigurati sredstva za realizaciju tih prioriteta. Vlastita sredstva omogućuju ostvarivanje tih ciljeva, a alati za to su usluge koje arhivi trebaju pružati u sredini u kojoj djeluju. Zato govorimo o nužnosti, a ne o komercijalizaciji službe.

Prilog 1. Katalog poslova u Vanjskoj službi DARI-ja

DRŽAVNI ARHIV U RIJECI

Odjel vanjske arhivske službe

KATALOG POSLOVA U ODJELU VAS-a

- 1. Revizija i izrada novoga prijedlog kategorizacije imatelja/stvaratelja gradiva**
 - 1.1. Evidentiranje novih stvaratelja
 - 1.2. Ukidanje nekih starih stvaratelja za koje se utvrdi da nemaju važnosti
 - 1.3. Izrada prijedloga nove kategorizacije
- 2. Vođenje evidencija sukladno Zakonu i Pravilniku**
- 3. Ustrojavanje evidencija u digitalnome obliku – izrada softvera i unos podataka**
- 4. Stručno osposobljavanje djelatnika u pismohranama**
 - 4.1. Pojedinačne konzultacije
 - 4.2. Tematsko savjetovanje po djelatnostima
- 5. Provođenje postupaka u pismohranama**
 - 5.1. Nadzori u pismohranama
 - 5.2. Izlučivanja gradiva
 - 5.3. Davanje suglasnosti i odobrenja na pravilnike i popise
 - 5.4. Preuzimanje gradiva
 - 5.4.1. Depoziti
 - 5.4.2. Kupoprodaje
 - 5.4.3. Darovanja

5.4.4. Preuzimanje po službenoj dužnosti

5.5. Obrada popisa u ARHINET-u i XML obrazaca

6. Definiranje procedura i standardizirani postupci – dokumentiranje

7. Rješavanje zahtjeva iz deponitnoga gradiva

8. Rad na obradi deponitnoga gradiva

9. Zaštita gradiva izvan arhiva – rad na gradivu u pismohranama

9. Statistika

10. Ostali poslovi ustanove

Prilog 2. Tipski ugovor

Tipski ugovor s jedinicama lokalne samouprave

Na temelju članka 34. st. 2. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/2018),
sukladno članku 37. st. 4 članka 39. Zakona,

Državni arhiv u _____, zastupan po ravnatelju _____

i

Općina / Grad / Županija _____, zastupana po _____,
zaključuju dana _____, sljedeći

UGOVOR O OBAVLJANJU ARHIVSKIH POSLOVA

Članak 1.

Predmet ovoga ugovora jest obavljanje arhivskih poslova.

Općina / grad / županija ustupa obavljanje arhivskih poslova na arhivskome gradivu u
svojemu posjedu Državnom arhivu u _____.

Članak 2.

Strane su suglasne da usluga obavljanja arhivskih poslova obuhvaća sljedeće:

- Preuzimanje arhivskoga gradiva određenog vremenskog razdoblja u arhiv
- Poduzimanje mjera zaštite
- Sređivanje gradiva kronološki i prema tvorcu
- Odabiranje i izlučivanje gradiva
- Opremanje gradiva prema standardima iz Pravilnika o predaji arhivskoga gradiva arhivima /NN 90/2002/
- Izrada svih evidencija predviđenih propisima.

Posebno se ugovaraju konzervatorski i restauratorski radovi, zaštitno mikrofilmiranje ili skeniranje gradiva, educiranje djelatnika pismohrane, uredovanje po zahtjevu korisnika.

Članak 3.

Naknada za izvršeni posao iznosi _____ kuna i isplaćuje se Arhivu u jednakim mjesečnim obrocima tijekom kalendarske godine.

Arhiv je u obvezi dostavljati informacije o stanju gradiva redovito tijekom izvršavanja posla.

Članak 4.

Aneksom na ugovor uređuju se odnosi daljega preuzimanja gradiva iz pismohrane i obavljanje arhivskih poslova povezanih s novopridošlim gradivom i naknada za pohranu gradiva.

Članak 5.

U izvršenju ovoga ugovora strane međusobno surađuju imajući u vidu vrijednost arhivskoga gradiva.

Strane imenuju odgovorne osobe za izvršenje ovoga ugovora.

Članak 6.

Sve nesporazume u izvršenju ovoga ugovora strane rješavaju dogovorno, mirnim putem, a ako u tome ne uspiju nadležan je Sud u _____.

Državni arhiv:

Općina / Grad / Županija:

Summary

THE POSSIBILITIES OF THE ARCHIVES TO GENERATE THEIR OWN INCOME – A CONDITION SINE QUA NON OF THE DEVELOPMENT

Financing the state archives exclusively from the budget of the parent Ministry of Culture of the Republic of Croatia does not exist for some time. The 1997 Act on Archival Records and Archives created the possibility for archives to generate their own income, whereas the latest 2018 Act dealt with this issue with extra precision. The good side of actualising this subject matter is that it occurs during the extraordinary events of 2020 and that waiting for funds only from the state budget slows down to great extent the reaction of archives to extraordinary circumstances, as well as archives not being able to take any specific measures according to the rules of the profession, due to the lack of funds. The issues like development, investing into professional training, improving the quality of protection of records outside archives in registries or stimulating employees are just one part of open points in archives that can be solved without waiting for funds from the state budget i.e. by using their own income. Many archival experts are not too keen on this option and as their arguing point, justified or not, they use a certain commercialisation of archives and neglect of basic activities defined by law and implementing regulations. The criteria defined in advance and optimization of professional tasks, good and realistic planning, knowledge of the situation regarding state archives' jurisdiction all enable a balanced relationship between programmes financed by the Ministry of Culture and special programmes carried out by archives, thusly generating their own income. In most cases this concerns complementing the programmes that improve the quality of protecting records in registries, of services aimed towards users, better education for professional employees outside archives and especially the standardised procedures of digitalisation of records, regardless whether it concerns archives' indirect role in these procedures or monitoring them.

The state archives' practice varies. The data showcased in this paper was created by the activity of the State Archives in Rijeka. The archival service in Croatia should also supply certain guidelines for this area and try to unify the practice of procedures.

Keywords: *income, collaboration with registries, normative framework, development, models of generating one's own income*

Translated by Marijan Bosnar

KORIŠTENJE ARHIVSKOGA GRADIVA U SREDIŠNJOJ ČITAONICI HRVATSKOGA DRŽAVNOG ARHIVA PREMA NOVOME ARHIVSKOM ZAKONU

Stručni rad

UDK: 930.25(497.5)(094.5)
930.25(497.5):004

Korištenje arhivskoga gradiva u Središnjoj čitaonici Hrvatskoga državnog arhiva nakon stupanja na snagu novoga Zakona o arhivskom gradivu i arhivima u srpnju 2018. godine izrazito je liberalizirano. Približavanje skandinavskoga modela dostupnosti gradiva omogućilo je dostupnost znatnoga dijela gradiva za koje je prije bilo potrebno proći 30 godina od nastanka kako bi se moglo koristiti. Novi Zakon potvrdio je skupnu deklasifikaciju velikoga dijela fondova tijela javne vlasti nastalih u razdoblju do 1990. godine kao i korištenje velike količine osobnih podataka u fondovima za čije je korištenje prije trebalo prethodno odobrenje. Hrvatski državni arhiv izjavom koju potpisuju korisnici obvezuje korisnike na odgovorno i zakonito postupanje s osobnim podacima na koje nailaze u gradivu. Drugi vid korištenja je sve veća uporaba digitaliziranoga gradiva, što bi u budućnosti ostvarilo bolju zaštitu gradiva.

Ključne riječi: *Središnja čitaonica Hrvatskoga državnog arhiva, dostupnost arhivskoga gradiva, korištenje arhivskoga gradiva, deklasifikacija, osobni podatci, posebne kategorije osobnih podataka, zaštita arhivskoga gradiva, digitalizacija, Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018., pseudonimizacija*

1. Uvod

Korištenje arhivskoga gradiva u arhivima jedna je od djelatnosti državnih arhiva. U ovome članku tema su suvremeni smjerovi korištenja arhivskoga gradiva

koji su na korist korisnicima usluga Središnje čitaonice Hrvatskoga državnog arhiva (HDA), i to nakon stupanja na snagu novoga Zakona o arhivskom gradivu i arhivima u srpnju 2018. godine. HDA ima Središnju čitaonicu na Marulićevom trgu 21, te Čitaonicu Metropolitane na Marulićevom trgu 21, kao i čitaonicu za audiovizualno gradivo Hrvatske kinoteke i Čitaonicu za arhivsko gradivo Odjela Zagrebačke biskupije. Arhiva. Članak se bavi korištenjem arhivskog gradiva u Središnjoj čitaonici. Korisnička zajednica državnih arhiva izvire iz novijega koncepta arhiva kao ustanova. Taj koncept znači da su arhivi izvor za nešto, iz čega izvodimo stvari o nama i o našem početku. Čuvamo, prema tome, sadržaj za učenje o prošlosti.¹ Korištenje arhiva kao povijesnih izvora javlja se u zapadnoj Europi od kraja srednjega vijeka.² Sve do Francuske revolucije 1789. godine korištenje arhiva u svrhe pisanja kronika i raznih drugih djela odobravano je malomu broju provjerenih ljudi. S revolucijom se uvodi načelo slobodnoga pristupa svake osobe arhivskom gradivu.³ To je načelo postupno zaživjelo u propisima i praksi, što je omogućilo stvaranje najnovijega koncepta arhiva, društvenoga koncepta arhiva.⁴ Arhivske čitaonice postaju otvorene ne samo za znanstvene istraživače i stručnjake, nego i za hobiste i sve one koje zanimaju razne informacije. Preko arhivskih se čitaonica ostvaruje i korištenje gradiva za službene i poslovne potrebe raznih stručnjaka i službenika, koji najčešće obavljaju istraživanja u ime svojih ustanova i/ili poduzeća, kao i korištenje radi postavljanja, ostvarivanja ili obrane pravnih zahtjeva, najčešće imovinsko-pravnih zahtjeva. HDA odgovara na sve te potrebe za informacijama. Pritom je važno razlikovati dva vida korištenja gradiva. Prvi je dostupnost arhivskoga gradiva s obzirom na novi arhivski Zakon. Drugi obuhvaća modalitete korištenja gradiva u arhivima.

¹ Suljagić, B. 3. kongres hrvatskih arhivista *Arhivi, uprava i razvoj*, Osijek/Vukovar, 20. – 23. listopada 2009. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 53 (2010), str. 329.

² Stulli, B. O pravnom režimu korištenja arhivske građe. U: *Arhivistika i arhivska služba : studije i prilozi*. Kolanović, J. (prir.). Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 1997. Str. 177181.

³ Ražov. K. Pravo na pristup informacijama i dostupnost arhivskog gradiva : usporedba francuskog i hrvatskog modela. U: *Dostupnost arhivskog gradiva /47. Savjetovanje hrvatskih arhivista, Vinkovci, 22. – 24. listopada 2014.* Babić, S. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2014. Str. 157173.

⁴ Ivanović, J. *Priručnik iz arhivistike : I. dio*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2010. Str. 123127.

2. Dostupnost arhivskoga gradiva

Dostupnost arhivskoga gradiva definira se kao mogućnost dohvaćanja i korištenja informacije sadržane u gradivu.⁵ Pritom se dostupnost grana na mogućnost lociranja informacije s pomoću kataloga, inventara, baza podataka i drugih obavijesnih pomagala te na dohvaćanje same informacije. Informacije jesu dostupne javnosti ako je zakonom propisan rok stjecanja dostupnosti za javnost istekao. Prema članku 18. novoga Zakona primjenjuje se skandinavski model koji se sastoji od izuzetno liberalnoga pristupa korištenju dokumenata.⁶ U srži je takva pristupa načelo da je sve, što nije izričito zabranjeno, dopušteno. To znači da znatan dio dokumentacije nastale djelatnošću tijela javne vlasti postaje dostupan odmah nakon nastanka. Skandinavske zemlje imaju također tradiciju izvrsne povezanosti stvaratelja gradiva i državnih arhiva. U Švedskoj čak ne postoji razlika između dokumentarnoga i arhivskoga gradiva, što znači da se isti propisi odnose na dokumente kod stvaratelja i u arhivu.⁷ Razumljivo, u Švedskoj nisu svi dokumenti tijela javne vlasti dostupni odmah poslije nastanka. Ako se odnose na zaštitu interesa, kao što je sigurnost Švedske ili odnosi s drugom državom ili međunarodnom organizacijom, ako se odnose na središnju fiskalnu i monetarnu politiku, na inspekciju i druge nadzorne aktivnosti tijela javne vlasti, na sprečavanje i progon zločina, gospodarske interese javnih institucija, zaštitu osobnih podataka i očuvanje životinjskoga i biljnoga svijeta, onda postoje razni vremenski rokovi unutar kojih dostupnost nije omogućena.⁸ U Nizozemskoj se također određuju kategorije dokumenata koje nipošto ne mogu izlaziti u javnost, kao što su dokumenti čijim se otkrivanjem ugrožava sigurnost države. Dokumenti čijim bi otkrivanjem bili ugroženi gospodarski i financijski interesi države jedan su od primjera dokumenata koji su nedostupni pod uvjetom

⁵ Mihaljević, M., Mihaljević, M., Stančić, H. *Arhivistički rječnik : englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski*. Zagreb, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015., str. 93.

⁶ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018.

⁷ Lemić, V. Arhivi i elektronički zapisi : iskustva skandinavskih zemalja. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 46 (2003), str. 179185.

⁸ The principle of public access to official documents. *Government offices of Sweden*. URL: <https://www.government.se/how-sweden-is-governed/the-principle-of-public-access-to-official-documents/> (25. 4. 2020.).

da javni interes za informacijama sadržanima u njima ne prevladava.⁹ Za neke dokumente nizozemskoga ministarstva obrane potrebno je 75 godina od nastanka kako bi postali dostupni za javnost.¹⁰ U ovome slučaju je riječ o dokumentima koji i formalno nose oznaku tajnosti.

Utjecaj arhivističke teorije i prakse arhiva u tim zemljama na hrvatsku arhivističku teoriju i praksu ogleda se u novome Zakonu. Zakon se izrijeком dopunjava zakonima i propisima koji uređuju pravo na pristup informacijama, tajnost podataka i zaštitu osobnih podataka, tamo gdje ta pitanja nije sam riješio.¹¹ Arhivi, kao i sva druga tijela javne vlasti, moraju imati službenike za informiranje i službenike za zaštitu osobnih podataka. Dakle, u načelu, više nema bitne razlike u tome traži li se prema Zakonu o pravu na pristup informacijama informacija u nekome ministarstvu ili državnome arhivu.¹²

Kada se informacije traže u arhivskome gradivu u HDA-u, dostupnost može biti onemogućena ako su dokumenti klasificirani i/ili ako sadržavaju osobne podatke, odnosno imaju podatke o objektima, infrastrukturi i nacionalnome bogatstvu Republike Hrvatske. Ako je dostupnost omogućena, dokumentima se može koristiti. Međutim, u nekim se slučajevima dostupnim dokumentima privremeno ne može koristiti jer su na korištenju kod druge osobe, ili su na restauraciji, ili gradivo nije sređeno i slično.

2.1. Dostupnost klasificiranoga arhivskoga gradiva fondova tijela javne vlasti HDA-a

Klasificirano arhivsko gradivo HDA-a, odnosno gradivo na kojemu su stavljeni stupnjevi tajnosti, nastalo radom tijela javne vlasti, dostupno je po isteku roka od 40 godina od nastanka.¹³ Budući da su Zakonom o izmjenama i dopunama

⁹ Suljagić, B. Konferencija „O otvorenom pristupu javnim informacijama i zaštiti privatnosti podataka”, Zagreb, 17. – 18. lipnja 2008. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 51 (2008), str. 454; Act of 31 October 1991, containing regulations governing public access to government information. *Digital Government Factsheet The Netherlands*. URL: http://www.freedominfo.org/wp-content/uploads/documents/NL%20public_access_government_info_10-91.pdf (25. 4. 2020.).

¹⁰ Suljagić, B. Konferencija. Str. 454455.

¹¹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 4.

¹² Zakon o pravu na pristup informacijama, NN 25/2013. (dalje ZPPI)

¹³ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 18.

Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2017. godine skupno deklasificirani taksativno navedeni fondovi nastali radom tijela javne vlasti u Hrvatskoj u sklopu socijalističke Jugoslavije i budući dajer je novi Zakon priznao takvo stanje, klasificirano gradivo tih fondova tijela javne vlasti u HDA-u nastalo do 30. svibnja 1990. po novome Zakonu više ne postoji.¹⁴

Međutim, pregledom taksativno navedenih fondova tijela javne vlasti u Zakonu iz 2017. uočljivo je da mnoga tijela javne vlasti ne ulaze u taj popis. U tijela se javne vlasti ubrajaju pravne osobe koje obavljaju javnu službu, kao što su, primjerice, bolnice, škole i fakulteti. U tijela javne vlasti ubrajaju se i pravne osobe s javnim ovlastima, kao što su to, primjerice, trgovačka društva u većinski državnome vlasništvu. Dakle, i to gradivo može biti klasificirano i slijedom toga nedostupno do deklasifikacije ili isteka rokova.

Klasificirano arhivsko gradivo HDA-a nastalo radom tijela javne vlasti nakon 30. svibnja 1990. podliježe ograničenju u korištenju. Prijašnji Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. godine imao je u članku 22. predviđenu mogućnost prijevremenoga korištenja gradiva.¹⁵ Pravilnik o korištenju arhivskoga gradiva iz 1999. godine, donesen na temelju toga Zakona, imao je razrađen postupak u vezi s prijevremenim korištenjem gradiva.¹⁶ U praksi se prije stupanja na snagu novoga arhivskog Zakona temeljem zahtjeva korisnika HDA-a obraćao vlasniku informacija, koji je temeljem mišljenja Ureda Vijeća za nacionalnu sigurnost donio ili Odluku o zadržavanju stupnja tajnosti ili Odluku o deklasifikaciji. Temeljem odluke koju je donio vlasnik informacije ravnatelj HDA-a bi donosio rješenje. U proljeće 2018. godine, prije stupanja na snagu novoga arhivskoga Zakona, korisnik je podnio zahtjev za odobrenje prijevremena korištenja određenih dokumenata fonda HR-HDA-1741 Ured Predsjednika RH Franje Tuđmana. Poslije pribavljena mišljenja Ureda vijeća za nacionalnu sigurnost Ured Predsjednice RH u manje je od mjesec dana nakon zaprimljenoga zahtjeva za dokumentima donio odluku kojom je zadržao stupanj tajnosti za dio dokumenata iz zahtjeva, čime su ti dokumenti do daljnjega nedostupni. Odlukom je utvrdio da interes nacionalne sigurnosti preteže nad

¹⁴ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, NN 46/2017, članak 6.; Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 20.

¹⁵ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/1997, članak 22.

¹⁶ Pravilnik o korištenju arhivskoga gradiva, NN 67/1999, članci 11. – 17.

javnim interesom kojim bi se omogućilo korisniku da piše znanstveni rad na temelju, između ostaloga, i navedenih klasificiranih dokumenata.

Po novome Zakonu više ne postoje zahtjevi za prijevremenim korištenjem gradiva. Korisnici sada zahvaljujući Zakonu o pravu na pristup informacijama i Zakonu o tajnosti podataka mogu dobiti klasificirane dokumente ako je utvrđeno da je javni interes, koji se ostvaruje dostupnošću podataka, jači od interesa koji se štite ili ako su prethodno poduzete mjere koje osiguravaju zaštitu javnih i privatnih interesa zbog kojih i jest utvrđeno ograničenje dostupnosti, odnosno koje onemogućuju uvid u klasificirane podatke.¹⁷ Novi Pravilnik o korištenju javnog arhivskoga gradiva, donesen na temelju novog arhivskoga Zakona, potvrdio je te odredbe.¹⁸

Početak 2020. godine primijenjena je mjera onemogućivanja uvida u klasificirane podatke. Korisnik piše doktorsku disertaciju o temi u sferi gospodarske povijesti na području Hrvatske u razdoblju poslije Drugoga svjetskog rata, sve do 1990. godine. Jedan od fondova kojima se koristio jest HR-HDA-1692 Republički sekretarijat za financije Socijalističke Republike Hrvatske (SRH). Fond se nalazi među taksativno navedenim fondovima tijela javne vlasti u Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima.¹⁹ U obavijesnome pomagalu za fond je razvidno da čitav niz arhivskih kutija sadržava djelomično ili u cijelosti gradivo nastalo nakon 30. svibnja 1990.²⁰ Korisnik je, između ostaloga, naručio i kutiju 1649 iz podserije 14.19 Kreditni odnosi s inozemstvom – Međunarodni zajmovi, koja sadržava klasificirane dokumente iz 1990. godine. Davanjem dotične kutije na korištenje omogućilo bi se korištenje i dostupnih i nedostupnih klasificiranih dokumenata, odnosno onih nastalih do 30. svibnja 1990., i prema tome dostupnih, kao i onih nastalih nakon 30. svibnja 1990., dakle nedostupnih. Načelnica Korisničke službe odredila je pregled kutije u uredu Korisničke službe radi izdvajanja klasificiranih dokumenata nastalih nakon 30. svibnja 1990. godine iz kutije i davanja na korištenje kutije bez tih dokumenata. Korisnik je upoznat s mogućnošću da se posluži odredbama Zakona o pravu na pristup informacijama i Zakona o tajnosti podataka u vezi s izdvojenim dokumentima. No, otklonio je takvu mogućnost s

¹⁷ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 18.

¹⁸ Pravilnik o korištenju javnog arhivskog gradiva, NN 121/2019, članak 5.

¹⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, 46/2017, članak 6.

²⁰ Kuhar, I. Republički sekretarijat za financije Socijalističke Republike Hrvatske : sumarni inventar. *Hrvatski državni arhiv*. URL: http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=4510. (26. 4. 2020.).

objašnjenjem da njegova tema obuhvaća vremensko razdoblje samo do 30. svibnja 1990. godine.

2.2. Dostupnost posebne vrste arhivskoga gradiva tijela javne vlasti HDA-a

Članak 18. novoga Zakona definira dostupnost posebne vrste javnog arhivskoga gradiva, a to je projektna i tehnička dokumentacija štićenih i vojnih objekata, industrijskih postrojenja, infrastrukturnih objekata te gradivo koje ima podatke o prirodnim i strateškim bogatstvima od značenja za nacionalnu sigurnost Republike Hrvatske (RH).²¹ To gradivo postaje dostupno po isteku roka od 40 godina od nastanka. Primjer iz prakse Središnje čitaonice HDA-a pokazuje kako se postupa s takvom vrstom gradiva. Početkom 2020. godine korisnik je u čitaonici naručio gradivo fonda HR-HDA-2021 Vojnopomorska oblast Jugoslavenske narodne armije (VPO JNA), i to gradivo podserije 1.10 Građevinski odjel koje se odnosi na gradnju i održavanje vojnih i stambenih objekata za potrebe postrojba i ustanova VPO-a. Korisnika je zanimala projektna dokumentacija Građevinskoga odjela za područje Splita. Uvidom u obavijesno pomagalo i u naručene kutije ustanovljeno je da se u kutiji 305 nalazi projektna dokumentacija obuhvaćena arhivskom jedinicom 1.10.3.1.24., koja zahvaća i 1980. godinu. Budući da u 2020. godini još nije proteklo 40 godina od 1980. godine, navedena kutija korisniku nije izdana na korištenje. Kutija 306, pripadajuća istoj arhivskoj jedinici, ima raspon godina 1983. – 1986. kao i gradivo bez oznake godine (b. g.). Ta je kutija isto tako premještena na policu za povrat gradiva, a da uopće nije bila korištena. Korisnik je prije vraćanja spomenutih kutija upoznat s mogućnošću da se može koristiti mogućnošću Zakona o pravu na pristup informacijama kako bi pokrenuo proceduru kojom traži nedostupne dokumente. Međutim, odlučio je da mu tom prilikom nije toliko važno korištenje dviju navedenih kutija, pa nije pokrenuo postupak.

²¹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 18.

2.3. Dostupnost arhivskoga gradiva HDA koje sadržava osobne podatke

Arhivsko gradivo HDA-a koje sadržava osobne podatke, odnosno podatke kojima je određena osoba identificirana ili se može identificirati dostupno je za korištenje 100 godina od rođenja osobe na koju se osobni podatak koristi ili nakon smrti osobe na koju se osobni podatak koristi. No, ako datum rođenja i datum smrti osobe nisu poznati ili je njihovo utvrđivanje povezano s nerazmjernim teškoćama i troškovima, osobni se podatci mogu rabiti 70 godina nakon nastanka gradiva u kojemu su sadržani.²² U sljedećemu stavku istoga članka novoga Zakona prepušta se određivanje osobnih podataka posebnom propisu kojim se uređuje zaštita osobnih podataka. To je Uredba (EU) 2016/79 Europskoga parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnome kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), koja je poznata pod skraćenicom GDPR (*General data protection regulation*).²³ GDPR je stupila na snagu u zemljama članicama Europske unije (EU) u svibnju 2018. godine, samo dva mjeseca prije novoga arhivskoga Zakona. U isto vrijeme na snagu je u Republici Hrvatskoj stupio Zakon o provedbi Opće uredbe o zaštiti podataka.²⁴ GDPR je osuvremenjena i razrađenija uredba od prethodne uredbe EU-a koja se odnosila na zaštitu osobnih podataka iz 1995. godine.²⁵ Bitno je da GDPR, kao i prije, propisuje obradu osobnih podataka i obradu posebnih kategorija osobnih podataka.²⁶ U svrhu znanstvenih i povijesnih istraživanja, kakva se provode u arhivima, GDPR propisuje primjenu odgovarajućih zaštitnih mjera, a to su tehničke i organizacijske mjere kojima se jamči načelo smanjenja količine podataka.²⁷

²² Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 19.

²³ Uredba (EU) 2016/79 Europskoga parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka) (dalje: GDPR), SL EU L 119/1/2016.

²⁴ Zakon o provedbi Opće uredbe o zaštiti podataka, NN 42/2018.

²⁵ Direktiva 95/46/EZ Europskoga parlamenta i Vijeća od 24. listopada 1995. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom protoku takvih podataka. *EUR-Lex Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A31995L0046>. (26. 4. 2020.).

²⁶ GDPR, članak 5., 9., 10., 89.

²⁷ GDPR, članak 89.

2.4. Dostupnost zbirke HR-HDA-1448 Zbirka snimaka matičnih knjiga i popisa obitelji s obzirom na osobne podatke koje sadržava

Matične knjige rođenih/krštenih, vjenčanih i umrlih, matice zaručnika, parice matica te popisi obitelji (popis obitelji = *status animarum*, stanje duša) sadržavaju ogromne količine osobnih podataka. Zbirka HR-HDA-1448 Zbirka snimaka matičnih knjiga i popisa obitelji sadržava upise iz navedenih knjiga koji se odnose na cijelo područje Republike Hrvatske (RH), jedan mali dio upisa koji se odnose na područje Bosne i Hercegovine i obuhvaćaju vremensko razdoblje od 16. do 21. stoljeća. Kod korištenja snimaka matičnih knjiga rođenih/krštenih, vjenčanih, matica zaručnika te popisa obitelji u HDA-u na kojima se nalaze podatci o osobama koje su rođene prije više od 100 godina ne provode se nikakve zaštitne mjere u smislu GDPR-a. Na nekim se snimkama nalaze podatci o rođenima/krštenima, vjenčanima, zaručnicima te članovima obitelji koji su rođeni prije manje od 100 godina jer su iz tehničkih razloga snimani zajedno i podatci o rođenima prije 100 i više godina, kao i podatci o rođenima prije manje od 100 godina. U tome slučaju navedeni se članak 19. novoga arhivskoga Zakona u Središnjoj čitaonici HDA-a tumači na način da su, doduše, podatci o rođenju osoba poznati u navedenim dokumentima, ali zato podatci o smrti osoba nisu poznati. Odnosno, utvrđivanje je li svaka od osoba u upisima matica i popisa obitelji koja je rođena prije manje od 100 godina živa ili nije, uzimalo bi previše vremena, i bilo bi povezano s nerazmjernim teškoćama i utroškom sredstava. Stoga se u Središnjoj čitaonici HDA-a daju na korištenje korisničke kopije samo onih mikrofilmova matičnih knjiga rođenih/krštenih, vjenčanih, matica zaručnika i popisa obitelji koji sadržavaju upise u knjigama i popisima nastale prije 70 i više godina. Time se poštuje odredba o 70 godina od nastanka gradiva. Korištenje DVD-a na kojima su snimljeni upisi osoba mlađih od 100 godina obavlja se tako da se na prazne i neiskorištene CD-e i DVD-e snimaju samo oni dijelovi snimaka matičnih knjiga rođenih/krštenih, vjenčanih, parica, matica zaručnika i popisa obitelji na DVD-u koji se odnose na upise nastale prije 70 i više godina. Kada korisnici traže snimke matičnih knjiga i popisa obitelji za koje još ne postoje korisničke kopije, Fotolaboratorij HDA-a napravi korisničku kopiju na kojoj su snimke samo onih upisa matičnih knjiga rođenih/krštenih koji su nastali prije 100 i više godina. Tu se primjenjuju odredbe o ponovnoj uporabi informacija sukladno ZPPI-u prema kojima nema obveze osiguravanja pretvorbe informacija

iz jednoga oblika u drugi, ni osiguravanja uporabe dijela informacije kada se radi o ponovnoj uporabi informacija.²⁸ Korisnici matičnih knjiga i popisa obitelji u HDA-u su istraživači koji rade znanstvena i povijesna istraživanja, a pri povijesnim istraživanjima matičnih knjiga i obitelji se podrazumijevaju u velikoj većini genealoška istraživanja. Takva istraživanja spadaju pod ponovnu uporabu informacija jer znače uporabu informacija u svrhe drukčije od izvorne svrhe u okviru javnoga posla za koji su izrađene.²⁹ Kada je riječ o matičnim knjigama umrlih, one se daju na korištenje bez ograničenja, a usto u HDA-u uglavnom nema snimaka matičnih knjiga umrlih koje se nastale u drugoj polovici 20. stoljeća.

Genealoška istraživanja, rađena radi izrade rodoslovnih stabala, uobičajena su i česta, odnosno, svakodnevna. Tomu se mogu dodati i korištenja matičnih knjiga i popisa obitelji kojima se služe razni istraživači, bilo da ih rabe kao glavni izvor za svoje radove, bilo da ih rabe kao pomoćno sredstvo u svojim istraživanjima. Osobni su podatci sadržani u matičnim knjigama rođenih/krštenih i popisima obitelji, doduše, zaštićeni osobni podatci, jer govore o tome je li dijete rođeno u braku ili nije, navode imena i prezimena obaju roditelja ili samo majke te katkad i dob roditelja, kao i njihova zanimanja, daju obavijesti o adresama roditelja, krsnim kumovima i osobi koja je obavila krštenje, a često i važne napomene. Matične knjige zaručnika i vjenčanih isto tako pružaju mnoštvo adresa na kojima su živjeli zaručnici, odnosno mladenci, njihovu dob i zanimanje te druge važne podatke. Međutim, jedino se u matičnim knjigama umrlih navode u ogromnome opsegu osobni podatci koji se ubrajaju u posebne kategorije osobnih podataka. Riječ je uzrocima smrti koju su navedeni u svakome upisu umrle osobe. Iako je do 20. stoljeća zbog nerazvijenosti medicine često na djelu bila simptomatska dijagnostika koja bilježi simptom, a ne uzrok smrti, i iako su često župnici vodili matične knjige umrlih bez da su dobili obavijesti od liječnika o uzroku smrti, matične knjige umrlih svejedno su važni izvor za genealogiju, a mogu poslužiti i u rekonstrukciji i evaluaciji endemije, što se vidi na primjeru istraživanja škrljevske bolesti u 19. stoljeću.³⁰ Budući da osobni podatci preminulih osoba, pa i posebne kategorije osobnih podataka o njima postaju dostupne javnosti odmah nakon smrti, na matične knjige umrlih ne primjenjuju se

²⁸ ZPPI, članak 27.

²⁹ ZPPI, članak 5.

³⁰ Jovanović, V. *Škrljevska bolest : dosezi rekonstrukcije i evaluacije karakteristika endemije prema podacima iz matičnih knjiga umrlih* (doktorska disertacija). Rijeka, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012.

zaštitne mjere u smislu GDPR-a. Na taj način mogu se primjenjivati ležerne procedure u korištenju matičnih knjiga i popisa obitelji, za razliku od strogih procedura povezanih s posebnim kategorijama osobnih podataka. Imamo, prema tome, slično načelo kao i Nacionalni arhiv Nizozemske.³¹ Dakle, velik interes za korištenje matičnih knjiga i popisa obitelji mora se pomiriti s propisima povezanim sa zaštitom osobnih podataka. Stoga se u Središnjoj čitaonici HDA-a maksimalno izlazi ususret korisnicima. Upisi o rođenima/krštenima, vjenčanima i umrlima potpuno su dostupni do kraja prve polovice 20. stoljeća, odnosno do zaključno 1949. godine. Snimljeno gradivo korisnici mogu fotografirati besplatno dok je na mikročitaču ili korisničkom kompjuteru, a mogu naručiti i snimanje na CD ili DVD koje se plaća prema cjeniku usluga HDA. Izrada skeniranja mikrooblika koja je predviđena u cjeniku usluga HDA znači da korisnici mogu naručiti i dobiti CD ili DVD na kojemu se nalaze snimke skeniranih mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji.

2.5. Dostupnost osobnih podataka u gradivu taksativno navedenih fondova tijela javne vlasti u Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2017. koje je nastalo do 30. svibnja 1990. i pohranjeno u HDA-u

Korištenje gradiva taksativno navedenih fondova tijela javne vlasti nastaloga do 30. svibnja 1990. već je regulirano Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2017. godine.³² Novi je arhivski Zakon u članku 19. odredio da će nadležni državni arhiv poduzeti tehničke mjere radi prikrivanja identiteta osobe na koju se osobni podatci odnose, a korisnik će potpisati izjavu kojom se obvezuje da neće otkriti identitet osobe na koju se osobni podatci odnose ako mu je poznat na temelju dostupnih podataka.³³ U članku 6. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu iz 2017. godine klasificirani su podatci i osobni podatci u taksativno navedenim fondovima tijela javne vlasti postali do-

³¹ Suljagić, B. Konferencija. Str. 455.

³² Suljagić, B. Utjecaj Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima na dostupnost gradiva HDA s osobnim podacima u središnjoj čitaonici HDA. U: *Arhivi u Hrvatskoj : (retro)perspektiva/Radovi 5. kongresa hrvatskih arhivista, Zadar, 24. – 27. listopada 2017.* Babić, S. (ur.). Zadar, Hrvatsko arhivističko društvo, 2017., str. 437447.

³³ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018, članak 19.

stupni. Prvi je primjer korištenje gradiva fonda HR-HDA-1560 Odjel/služba za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkoga sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH koje je nastalo u rasponu od 1945. do 1993. godine. Dvije cjeline toga fonda koje obuhvaćaju velik dio fonda i kojima se pretežno i koristi jesu Kazneno-popravni dom (KPD) Rab – Goli otok i KPD Stara Gradiška. Sastoje se od dosjea zatvorenika. Dosjei imaju, između ostaloga, posebne kategorije osobnih podataka kao što su podatci o nečijemu zdravlju. Drugi je važan primjer gradivo fonda HR-HDA-1561 Služba državne sigurnosti Republičkoga sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (SDS, RSUP SRH). U tome se fondu nalazi preko 60 000 dosjea građana koji su bili pod nadzorom, odnosno o kojima je SDS prikupljala podatke. Dosjei sadržavaju mnoštvo osobnih podataka, kao i posebnih kategorija osobnih podataka. Treći je primjer gradivo fonda HR-HDA-1220 Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (CK SKH), u kojemu je pohranjeno jako puno članskih dosjea članova SKH-a. Osobni su podatci u takvim dosjeima uobičajeni. Kada je donesen Zakon u svibnju 2017., kojim su taksativno navedeni fondovi tijela javne vlasti iz socijalističkoga razdoblja postali dostupni za javnost, argumentacija je bila da je SRH imala totalitarni karakter i da je SKH imao apsolutnu vlast koja se nije smjela propitkivati javno. Slijedom je toga u SRH bilo mnogo političkih zatvorenika, cenzure i nadziranja građana, jednom riječju kršenja i/ili ograničavanja ljudskih prava. Otvaranje arhivskoga gradiva u kojemu je dokumentirano kršenje ili ograničenje ljudskih prava i temeljnih sloboda može se opravdati Unaprijedenim skupom načela za zaštitu i promicanje ljudskih prava borbom protiv nekažnjivosti Komisije za ljudska prava Ujedinjenih naroda iz 2005. godine.³⁴ Pod torturom se u načelima podrazumijevaju i nehumani postupci i nehuman tretman ljudi, pa bi se, recimo, postupanje prema zatvorenicima na Golome otoku moglo podvesti pod tu klauzulu. Politički se progon pojedinaca ogleda i u dosjeima SDS-a, kao i u gradivu nekih tijela javne vlasti nastalome u razdoblju 1945. – 1990. godine. U izvješću koje je pridruženo načelima utvrđeno je da ne postoji jedinstven odgovor na ozbiljne povrede ljudskih prava, što bi značilo da se odlukama na razini pojedine zemlje ili nacionalnomu zakonodavstvu ostavlja rješavanje dijela pitanja u

³⁴ Report of Diane Orentlicher, independent expert to update the Set of principles to combat impunity – Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights*. (dalje: Updated Set od principles). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/109/00/PDF/G0510900.pdf?OpenElement> (29. 4. 2020.).

vezi s povredama ljudskih prava.³⁵ Kako je to riješeno u zakonodavstvu RH i kakva je bila praksa od 2017. do danas? Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz svibnja 2017. određeno je da osoba koja učini vjerojatnim da su joj na bilo koji način bila kršena ili ograničena ljudska prava i temeljne slobode zbog političkih razloga ima pravo zahtijevati prikrivanje identiteta u javnome arhivskom gradivu sve do isteka vremenskih rokova koji se odnose na osobne podatke.³⁶ U razdoblju od svibnja 2017. do srpnja 2018., kada je novi arhivski Zakon stupio na snagu, zanemariv je broj ljudi (manje od deset) podnio zahtjeve za prikrivanjem identiteta. U skladu s namjerom da se ostvari nekakav pokušaj lustracije (koja inače službeno nije bila provedena u RH), zakonodavac je u istome članku Zakona iz 2017. propisao da pravo na prikrivanje identiteta u javnome arhivskom gradivu nemaju osobe koje su bile dužnosnici i zaposlenici tijela javne vlasti čijom djelatnošću je nastalo to gradivo, i posebno to pravo nemaju osobe koje su sudjelovale u kršenju ili ograničavanju ljudskih prava i temeljnih sloboda trećih osoba. Od svibnja 2017. nije primijećeno da je ta mogućnost neformalne lustracije polučila neke velike rezultate, kao što bi bila brojna prokazivanja bivših pripadnika SDS-a (kolokvijalno „udbaša”) i suradnika SDS-a te drugih počinitelja, bilo u masovnim medijima bilo kaznenim prijavama ili na neki drugi način.

Problem kolizije u zakonodavstvu jest što GDPR zahtijeva smanjenje količine podataka.³⁷ No, Zakon koji je 2017. otvorio taksativno navedene fondove tijela javne vlasti socijalističke Hrvatske, tim je činom otvorio i velike količine osobnih podataka nastalih prije manje od 70 godina. Kao primjer se može navesti da su dosjei zatvorenika u KPD-u Rab – Goli Otok i KPD-u Stara Gradiška postali dostupni, pa su time dostupni, recimo, i dosjei zatvorenika nastali u osamdesetim godinama 20. stoljeća. Za očekivati je da su mnoge od tih osoba žive. Na taj način HDA prolazi po tankoj liniji između Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2017., novoga arhivskoga Zakona iz 2018., GDPR-a iz 2018., Unaprijeđenoga skupa načela za zaštitu i promicanje ljudskih prava borbom protiv nekažnjivosti Komisije za ljudska prava Ujedinjenih naroda iz

³⁵ Report of Diane Orentlicher, independent expert to update the Set of principles to combat impunity. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/111/03/PDF/G0511103.pdf?OpenElement> (29. 4. 2020.).

³⁶ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, NN 46/2017, članak 6.

³⁷ GDPR, članak 89.

2005. te Načela dostupnosti arhivskoga gradiva Međunarodnoga arhivskog vijeća iz 2012. godine. Drugim riječima, braneci ljudsko pravo žrtava totalitarnoga režima da znaju informacije o kršenju i/ili ograničavanju svojih prava i pravo da se takva kršenja znanstveno i povijesno istražuju, možemo kršiti ljudska prava trećih osoba, time što će se informacije o njihovu zdravlju i/ili informacije o njihovim kažnjivim djelima i izvršavanju kazni otkriti javnosti.³⁸ Kod istraživanja obavljanih na taksativno navedenim fondovima tijela javne vlasti prema Zakonu iz 2017. podrazumijeva se da njihovo korištenje obuhvaća i umnažanje dokumenata, kao što je fotografiranje, fotokopiranje i druge vrste umnažanja.

Za nadati se je i očekivati da će zakonska rješenja o toj problematici u budućnosti biti bolje napravljena, kako se ne bi morala tumačiti na vrlo nategnut način, i kako bi se arhivima omogućilo djelovanje u sigurnijim i jasnijim zakonskim okvirima.

2.6. Dostupnost osobnih podataka u javnome arhivskom gradivu HDA koje nije obuhvaćeno Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2017. godine

Zakon iz 2017. godine nije naveo arhivske fondove odvjetničkih pisarnica, osobne arhivske fondove, obiteljske arhivske fondove, arhivske fondove bolnica, škola, fakulteta, centara socijalne skrbi, ustanova u oblasti kulture kao i arhivske fondove trgovačkih društava, obrta, banaka i zadruga kao fondova na koje bi se primjenjivala dostupnost bez ograničenja. Samo je za banke učinjen izuzetak kada je riječ o Narodnoj banci Hrvatske i Udruženoj banci Hrvatske. I udruge raznih svrha, kao što su kulturno-prosvjetne, humanitarne, strukovne i druge također nisu određene kao dostupne bez ograničenja. U praksi se od gore navedenih fondova u HDA koriste za razdoblje nakon 1949. godine najviše osobni i obiteljski fondovi te fondovi odvjetničkih pisarnica kao i fondovi udruga. Posebno se postupa u slučaju gradiva koje sadržava posebne kategorije osobnih podataka. Važno je napomenuti da za sve dostupno gradivo, odnosno gradivo iz te kategorije za koje je odobreno da se može koristiti u Središnjoj čitaonici vrijedi da se može fotokopirati, fotogra-

³⁸ GDPR, članak 9. i 10.

firati ili skenirati. Naravno, ako podatci u gradivu ne obuhvaćaju osobne podatke koje treba činiti nedostupnim do isteka određenih vremenskih rokova.

Specifično je za arhivske osobne i obiteljske fondove da se odmah pri preuzimanju u arhive ugovorom mogu odrediti posebni uvjeti dostupnosti i korištenja gradiva. U praksi u HDA-u to znači da stvaratelji/posjednici gradiva katkad ugovoraju strože uvjete dostupnosti i korištenja u odnose na one kakvi bi bili prema arhivskim propisima. U primjeru fonda HR-HDA-1946 OF Nikola Čolak ugovorom je određeno da se dva rukopisa fonda ne daju na korištenje bez suglasnosti darovateljice ili njezinih nasljednika. Ugovor iz 2004. onemogućio je korištenje fonda HR-HDA-1782 OF Pavel Šatev do 2021. godine, osim uz prethodnu pisanu suglasnost nasljednika prava na korištenje fonda, i to za točno određenu osobu. U ugovoru iz 2016. za korištenje dijela fonda HR-HDA-2073 OF Ivan Pahernik predviđeno je da se korištenje izvan zgrade HDA-a i u drugim medijima dogovara izravno s osobom koja je prodala gradivo Hrvatskomu državnom arhivu.

Fondovi su odvjjetničkih pisarnica još jedan primjer fondova bogatih osobnim podacima. U dvama najčešće korištenim fondovima iz te kategorije, fondu HR-HDA-416 OP Ivo Politeo i HR-HDA-417 OP Walter Radivoj, primjenjuje se pregled kutija gradiva nastaloga prije manje od 70 godina prije izdavanja gradiva na korištenje, kako bi se spriječilo da posebne kategorije osobnih podataka klijenata i diskreditirajući podatci postanu dostupni prije isteka roka od 70 godina od nastanka gradiva. U slučaju nedostupnosti iz kutije se izdvaja nedostupno gradivo, kutija se daje na korištenje i poslije povrata gradivo se vraća u kutiju.

Kategorija gradiva koja ima najviše osobnih podataka koji pripadaju posebnim kategorijama osobnih podataka jest gradivo bolnica. Korisnik je krajem 2019. tražio informacije o oko 50 ljudi koji su rođeni tijekom Drugoga svjetskog rata u svrhe koje su opravdane dokazivanjem nečijih zasluga za spašavanje ljudi u Drugome svjetskom ratu, što je zapravo arhiviranje u javnome interesu. Arhivi koji se stvaraju s izričitom namjerom dokumentiranja teškoga kršenja ljudskih prava, kao što su arhivi koji se odnose na holokaust, *apartheid* u Južnoafričkoj Republici ili razdoblja vojnih ili vojno-civilnih diktatura u Latinskoj Americi jesu primjer arhiviranja u javnome interesu.³⁹ Odlučeno je da korisnik može dobiti na korištenje gradivo fonda HR-HDA-1942 Klinika za ženske bolesti i porode u Zagrebu, i to samo ra-

³⁹ GDPR, članak 89.

daonske knjige (protokole) za ograničeno vremensko razdoblje od njegova interesa. Fotografiranje i izrada fotokopija bila je izričito zabranjena. U slučajevima dokazivanja datuma i sata rođenja određene osobe potrebnoga u službene svrhe na korištenje se iz fonda HR-HDA-1942 daje samo dokument o toj osobi kojim se dokazuje datum i sat rođenja. Istraživači medicine koji traže statističke podatke preko bolničkih zapisa mogu dobiti na korištenje gradivo s posebnim kategorijama osobnih podataka uz uvjet da se gradivo pseudonimizira. U serijama dokumenata koji se odnose na pojedine osobe za one osobe koje su rođene prije manje od 100 godina se dokumenti izdvajaju iz kutije i umjesto njih se stavljaju pseudonimizirane fotokopije na njihovo mjesto, kako bi se onemogućila identifikacija tih osoba. Dakle, gradivo arhivskih fondova HDA-a nastalo djelatnošću bolnica koje sadržava posebne kategorije osobnih podataka o osobama rođenim prije manje od 100 godina nedostupno je za javnost, osim u posebnim slučajevima kada istraživanja opravdavaju posebni razlozi i s primjenom posebnih tehničkih i zaštitnih mjera.

Gradivo udruga nastalo do 30. svibnja 1990., ako sadržava osobne podatke, nije dopušteno fotografirati. Ako gradivo sadržava posebne kategorije osobnih podataka, na gradivu se provodi pseudonimizacija.

Javno arhivsko gradivo u HDA-u čine i zbirke gradiva posvećene različitoj tematici. Za zbirke koje podliježu ograničenjima kada su u pitanju osobni podatci, kao što je HR-HDA-1801 Zbirka raznih osoba, primjenjuju se ista pravila kao i za korištenje osobnih i obiteljskih fondova. Zbirka HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske Vlade, Pokrajinske Uprave, oblasnih uprava, Savske Banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH (Zbirka personalija) sadržava personalne dosjee (osobnike) koji sadržavaju između ostaloga, i dokumente nastale prije manje od 70 godina. U korištenju dosjea te cjeline obavlja se prethodna provjera mogu li se dosjei izdati na korištenje. Pritom se istovremeno provjerava i odlučuje mogu li korisnici fotografirati ili skenirati dosjee sami, i koje dosjee mogu fotografirati ili skenirati sami.

HR-HDA-890 Zbirka personalija izvrstan je primjer koji pokazuje kako pravo svih korisnika da se pod jednakim uvjetima koriste arhivskim gradivom u državnim arhivima nije apsolutno. Naime, dosjeom osobe koja je radila u zdravstvenome sustavu i koja je rođena prije manje od 100 godina može se koristiti osoba koja predstavlja Ministarstvo zdravstva RH ili Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje kako bi utvrdila podatke o stažiranju osobe na koju se odnosi dosje, kao i druge

podatke o njezinu radnome vijeku, u slučaju nasljeđivanja mirovine od strane bračnoga druga, primjerice. Međutim, tim istim dosjeom sigurno se ne može koristiti osoba koja je državljanin zemlje za koju je utvrđeno da nema odgovarajuće uređenu razinu zaštite osobnih podataka, onakvu kakva je u zemljama članicama EU-a ili u zemljama koje sukladno propisima EU-a imaju uređenu zaštitu osobnih podataka.

2.7. Dostupnost osobnih podataka u arhivskome gradivu tijela javne vlasti HDA nastalom poslije 30. svibnja 1990.

Osnovno je pravilo pri korištenju arhivskoga gradiva tijela javne vlasti koje je nastalo poslije 30. svibnja 1990. da se prije izdavanja na korištenje provjerava ima li u gradivu osobnih podataka. Najosjetljivije pitanje jest pitanje posebnih kategorija osobnih podataka. U veljači 2019. korisnik je zatražio korištenje gradiva fonda HR-HDA-1720 Krizni stožer Ministarstva zdravstva RH. U predmetnome gradivu nalazi se veća količina posebnih kategorija osobnih podataka. Provedene su odgovarajuće tehničke i organizacijske mjere zaštite prema članku 19., stavku 3. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018. godine i članku 89. GDPR-a.⁴⁰ To su bile izjava kojom se korisnik obvezuje da neće učiniti osobne podatke dostupnima kao i pseudonimizacija fotokopija koje je korisnik zatražio koristeći se predmetnim gradivom.

Vrste osobnih podataka koji su zaštićeni osobni podatci, ali ne spadaju u posebne kategorije osobnih podataka u gradivu tijela javne vlasti nastalom poslije 30. svibnja 1990. isto tako podliježu prethodnoj provjeri prije izdavanja na korištenje. Gradivo se pregledava listanjem i uočavaju se eventualni osobni podatci koji ne dolaze u obzir za korištenje.

Opće je pravilo da korisnici gradivo te kategorije ne smiju sami fotografirati ili skenirati.

⁴⁰ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, 61/2018, članak 19., stavak 3.; GDPR, članak 89.

3. Modaliteti korištenja gradiva HDA-a u Središnjoj čitaonici HDA-a

3.1. Korištenje izvornika vs. snimaka

Korištenje arhivskoga gradiva podrazumijeva istovremeno i zaštitu gradiva. Smisao zaštite je dvojak. Zaštitom se postiže dugoročno, višestoljetno očuvanje gradiva. Očuvanjem gradiva se omogućuje da se ono višekratno rabi, i da se može ponovno rabiti nakon jednoga stoljeća ili još većega vremenskog razdoblja. U preventivne mjere zaštite arhivskoga gradiva ubraja se i zaštitno i sigurnosno snimanje.⁴¹ Takvo je snimanje najbolji način zaštite gradiva prilikom korištenja u arhivskim čitaonicama jer se korištenjem izvornika na papiru i pergameni gradivo polako, ali sigurno oštećuje. Bez obzira na upute koje se daju korisnicima prije korištenja gradiva oni, prilikom svakoga listanja dokumenata na papiru, nenamjerno habaju papir. Uostalom, prilikom sređivanja gradiva uvijek možemo naići na list papira dokumenta koji je već dijelom poderan, pa nehotice možemo još više poderati papir.

U Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. godine rečeno je u članku 23. da se na korištenje u načelu daju snimke arhivskoga gradiva. No, u istome je članku određeno i da se iznimno može dati na korištenje izvorno arhivsko gradivo ako ne postoje snimke toga gradiva ili ako to zahtijeva znanstvena metoda rada.⁴² U drugoj polovici 20. stoljeća vrlo je malen broj fondova i zbirka HDA-a imao korisničke kopije na mikrofilmu. Osim toga, neki su fondovi snimljeni samo djelomično, kao što su HR-HDA-65 Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te HR-HDA-13 Ugarsko namjesničko vijeće. Hrvatsko-slavonski spisi. U praksi je to značilo da se izvorno arhivsko gradivo nije davalo iznimno na korištenje, nego da je korištenje izvornika bilo uobičajeno i svakodnevno, a snimke su bile te koje su se davale na korištenje samo iznimno. Od početka 21. stoljeća takvo se stanje počelo polako mijenjati. Središnja je čitaonica HDA-a u to vrijeme prestala davati na korištenje izvorne matične knjige, parice matica i popise obitelji, i umjesto njih je uvela korištenje mikrofilmova i digitalnih snimaka toga gradiva. Otad je korištenje snimaka matičnih knjiga, parica, matica zaručnika i popisa obitelji modalitet korištenja toga gradiva, a izvornici se daju na korištenje samo iznimno. Razlozi davanja

⁴¹ Ivanović, J. *Priručnik iz arhivistike : I. dio*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2010., str. 134135.

⁴² Zakon o arhivskom gradivu i arhivima. Narodne novine (nedostaje broj). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1617.html (17. 5. 2020.).

na korištenje pojedinoga izvornika jesu, u pravilu, nečitljivost pojedinih snimaka na mikrofilmu. Korisnik mora ispuniti pisani zahtjev kojim pojašnjava kojim se izvornikom želi koristiti i razlog zašto snimke toga izvornika nisu dovoljno kvalitetne da bi omogućile istraživanje. Takvi se zahtjevi u pravilu odobravaju, i korisnici zaista dobiju na korištenje točno određeni izvornik ili izvornike, naravno, samo one koji su pohranjeni u HDA-u i slijedom toga čine dio zbirke HR-HDA-883 Zbirka matičnih knjiga. Velika promjena, koja nagovještuje da će se u budućnosti zaista davati na korištenje u Središnjoj čitaonici HDA-a uglavnom snimke gradiva, jest digitalizacija važnih, i za hrvatsku povijest i RH neprocjenjivih fondova i zbirki Odsjeka za starije i vojno gradivo. Digitalizacijom je omogućeno da korisnici u korisničkim sandučićima na korisničkim kompjuterima u Središnjoj čitaonici HDA-a od kraja 2019. godine imaju na raspolaganju u cijelosti ili djelomično digitalizirane fondove i zbirke HDA-a, a to su:

HR-HDA-1 Sabor Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije

HR-HDA-2 Sabor Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Povlastice Kraljevina

HR-HDA-876 Zbirka najstarijih hrvatskih povelja

HR-HDA-877 Zbirka srednjovjekovnih isprava

HR-HDA-880 Zbirka isprava i rukopisa pisanih bosančicom

HR-HDA-643 Pavlinski samostan Špišić Bukovica

HR-HDA-644 Pavlinski samostan Crikvenica

HR-HDA-645 Pavlinski samostan Čakovec

HR-HDA-646 Pavlinski samostan Dobra Kuća

HR-HDA-647 Pavlinski samostan Garić

HR-HDA-650 Pavlinski samostan Lepoglava

HR-HDA-651 Pavlinski samostan Modruš

HR-HDA-652 Pavlinski samostan Novi Vinodolski

HR-HDA-654 Pavlinski samostan Senj (Sv. Jelena)

HR-HDA-655 Pavlinski samostan Senj (Sv. Spas)

HR-HDA-426 Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda

HR-HDA-429 Banska generalkomanda

HR-HDA-430 Slavonska generalkomanda

Naravno, i dalje će korisnici dobivati na korištenje izvornike kada se znanstveno istraživanje ne može obaviti bez izvornika, odnosno kada je potrebno kolacioniranje teksta. Smisao digitalizacije jest taj da će se za često korištene fondove jako smanjiti ili potpuno ukinuti korištenje izvornika.

Digitalizacija se obavlja i na gradivu fondova HDA-a nastalu djelatnošću tijela javne vlasti od 1848. godine do danas. Kao primjer istaknuo bih korištenje digitaliziranoga gradiva fonda HR-HDA-1561 RSUP SRH, SDS te HR-HDA-1167 Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Narodne Republike Hrvatske. Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju na korisničkim kompjuterima u čitaonici.

Korištenje digitaliziranoga gradiva fondova i zbirka HDA-a u čitaonici omogućuje i izradu kopija gradiva, zasad u obliku ispisa na pisaču ili snimanjem na CD-ove ili DVD-ove.

4. Mogućnosti kopiranja gradiva

Prije 2005. godine korisnicima se u Središnjoj čitaonici HDA-a nije dopuštalo da sami fotografiraju arhivsko gradivo vlastitim fotoaparatom. Razvoj tehnologije i potrebe znanstvenih i drugih istraživanja stvorili su mogućnosti, ali i neophodnost da se korisnicima počne omogućivati da sami fotografiraju ili skeniraju gradivo, pod uvjetom da se takvim gradivom može koristiti na takav način. Promjena paradigme prouzročila je zastarjelost nekadašnjega načina istraživanja koji je podrazumijevao da se znanstveni i stručni radovi pišu u arhivskim čitaonicama. U današnje vrijeme brojni korisnici snimaju gradivo u čitaonicama kako bi se koristili snimkama i radili svoja istraživanja kod kuće ili na drugim mjestima. HDA je stoga od 2005. omogućio korisnicima da podnose zahtjeve za odobrenje fotografiranja fondova i zbirki od njihova interesa. Takvi su se zahtjevi na posebnim obrascima u većini slučajeva odobravali. Korisnik je nakon dobivenoga odobrenja mogao fotografirati gradivo fonda ili zbirke za koje je dobiveno odobrenje, i pod uvjetima pod kojima je dobiveno odobrenje. Obrasci su ukinuti 2018. godine. To znači da sada korisnici mogu

za fondove i zbirke kod kojih nema ograničenja dostupnosti koristiti se svojim pravom fotografiranja ili skeniranja bez postavljanja zahtjeva i pitanja. Što se tiče skeniranja u Središnjoj čitaonici HDA-a i dalje nije dopušteno skeniranje kojim se dodiruju dokumenti u gradivu. Dopušta se korištenje skenera na stalku koji u snimanju ne ostvaruje dodir s gradivom, kao i korištenje tableta, odnosno mobilnih uređaja za telefoniranje koji, između ostaloga, omogućuju i skeniranje gradiva bez dodira s gradivom.

5. Uvjeti korištenja gradiva

Korisnici za dostupno gradivo koje se nalazi u zgradi HDA-a čekaju do sat vremena. Dnevno mogu rabiti deset tehničkih/arhivskih jedinica dostupnoga gradiva. Za gradivo koje je dislocirano i dostupno korisnici čekaju od dva do pet radnih dana od narudžbe do korištenja u Središnjoj čitaonici HDA-a. Već je spomenuto da se dostupnim gradivom u određenim okolnostima nije moguće koristiti tijekom vremenskoga razdoblja koje može trajati mjesecima. Kao primjer se može navesti digitalizacija koja se obavlja na gradivu određenoga fonda ili zbirke te svi drugi opravdani razlozi.

6. Modaliteti korištenja arhivskih obavijesnih pomagala fondova i zbirki HDA-a

U devedesetim godinama korisnici u Središnjoj čitaonici HDA-a nisu smjeli fotografirati ili fotokopirati te skenirati arhivska obavijesna pomagala koja su im bila na raspolaganju. Glavni je argument bio zaštita autorskih prava jer je bilo slučajeva kada su neki korisnici objavili arhivska obavijesna pomagala kao vlastiti rad. Od 2005. godine se počinje uvoditi mogućnost da korisnici fotografiraju gradivo fondova i zbirki HDA-a za koje su dobili odobrenje za fotografiranje. Slijedom toga se počelo razmišljati i o tome da se počne odobravati korisnicima fotografiranje, fotokopiranje i skeniranje obavijesnih pomagala. Budući da pojedina obavijesna pomagala nisu verificirana, ili autorizirana i budući da neka obavijesna pomagala ne predstavljaju fond ili zbirku u cijelosti, odobrenja su se poslije 2005. davala samo za točno određena pomagala. Od 2018. se korisnicima autorizirana obavijesna pomagala šalju i elektroničkom poštom.

7. Zaključak

Dostupnost je arhivskoga gradiva prema Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. godine bila omogućena za gradivo koje je nastalo prije 30 ili više godina ili je zbog znanstvenih razloga bila omogućena prijevremena dostupnost gradiva. Novi arhivski Zakon iz 2018. omogućuje primjenu skandinavskoga modela u korištenju dokumenata tijela javne vlasti koji podrazumijeva da je većina tih dokumenata dostupna javnosti odmah nakon nastanka. Izuzetke u RH čini javno arhivsko gradivo koje sadržava klasificirane i druge tajne podatke, gradivo koje se sastoji od projektne i tehničke dokumentaciještićenih i vojnih objekata, infrastrukturnih postrojenja te gradivo koje ima podatke o prirodnim i strateškim bogatstvima od značaja za nacionalnu sigurnost RH. U izuzetke se ubraja i gradivo koje sadržava osobne podatke koji još nisu dostupni za javnost.

Praksa u HDA u vezi s klasificiranim podacima u arhivskom gradivu u proteklim je godinama išla u smjeru sve veće dostupnosti toga gradiva. Naravno, praksa je bila omogućivana odlukama vlasnika podataka o deklasifikaciji gradiva pojedinih fondova.⁴³ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2017. godine je uveo deklasifikaciju za velik broj fondova tijela javne vlasti. To je omogućilo lakše korištenje gradiva znatnoga dijela fondova tijela javne vlasti nastalih do 1990. godine. Praksa u HDA u vezi s osobnim podacima u arhivskome gradivu isto je tako poslije Zakona iz 2017. i novoga arhivskoga Zakona omogućila korištenje velike količine osobnih podataka u fondovima za čije se korištenje prije moralo tražiti posebno odobrenje.

Neograničena dostupnost pojedinih fondova može značiti i stvaranje problema objavljivanjem nećijih osobnih podataka. Tu se posebno misli na objavljivanje posebnih kategorija osobnih podataka, kao i diskreditirajućih podataka o osobama koji nisu dokazani na sudovima. HDA otklanja odgovornost za nezakonito korištenje osobnih podataka i štetu prouzročenu time tako što izjavom na poleđini prijavnice za korištenje arhivskoga gradiva korisnik gradiva preuzima odgovornost za postupanje s osobnim podacima na koje je naišao u gradivu. HDA isto tako provodi

⁴³ Suljagić, B. Dostupnost arhivskog gradiva tijela javne vlasti u Hrvatskome državnom arhivu : najnovije promjene. U: *Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, Poreč, 23. – 26. studenoga 2016. Willer, M., Osrečki Jakelić, D. (ur.). Zagreb, Hrvatsko muzejsko društvo, 2017., str. 191205.

tehničke i organizacijske mjere zaštite gradiva koje sadržava posebne kategorije osobnih podataka.

Smjer dostupnosti i korištenja arhivskoga gradiva u HDA-u je velika liberalizacija dostupnosti i korištenja gradiva kojom se praksom vođenom institucionalnom politikom kuće i opravdanom novim arhivskim zakonodavstvom uvelike olakšava i ubrzava korištenje gradiva. Korisnici za dio arhivskoga gradiva više ne moraju čekati odobrenje za korištenje. Samo korištenje im je olakšano time što za većinu gradiva koje dobiju na korištenje ne moraju pokretati procedure kojima bi im se omogućilo da sami fotografiraju ili skeniraju gradivo. Za veliku većinu obavijesnih pomagala u Središnjoj čitaonici HDA-a korisnicima je isto tako omogućeno da ih sami fotografiraju ili skeniraju.

Za nadati se je da će digitalizacija gradiva u bliskoj, ili barem doglednoj budućnosti, omogućiti i da se većinom koristi snimkama arhivskoga gradiva. To bi bio velik doprinos zaštiti arhivskoga gradiva, posebno onoga na nosačima zapisa koji se lako oštećuju zbog loše kvalitete.

Izvori

Zakon o pravu na pristup informacijama, NN 25/2013.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, NN 46/2017.

Zakon o provedbi Opće uredbe o zaštiti podataka, NN 42/2018.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018.

Uredba (EU) 2016/79 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka) (GDPR), SL EU L 119/1/2016.

www. izvori

Act of 31 October 1991, containing regulations governing public access to government information. *Digital Government Factsheet The Netherlands*. URL: <http://www.>

freedominfo.org/wp-content/uploads/documents/NL%20public_access_government_info_10-91.pdf (25. 4. 2020.).

Direktiva 95/46/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 24. listopada 1995. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom protoku takvih podataka. *EUR-Lex Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A31995L0046> (26. 4. 2020.).

Kuhar, I. Republički sekretarijat za financije Socijalističke Republike Hrvatske : sumarni inventar. *Hrvatski državni arhiv*. URL: http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=4510 (26. 4. 2020.).

The principle of public access to official documents. *Government offices of Sweden*. URL: <https://www.government.se/how-sweden-is-governed/the-principle-of-public-access-to-official-documents/> (25. 4. 2020.).

Report of Diane Orentlicher, independent expert to update the Set of principles to combat impunity. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/111/03/PDF/G0511103.pdf?OpenElement> (29. 4. 2020.).

Report of Diane Orentlicher, independent expert to update the Set of principles to combat impunity – Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/109/00/PDF/G0510900.pdf?OpenElement> (29. 4. 2020.).

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/1997. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1617.html https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1617.html (17(17. 5. 2020.).

Zakon o tajnosti podataka, NN 79/2007. URL: <https://www.zakon.hr/z/217/Zakon-o-tajnosti-podataka> (26. 4. 2020.).

Literatura

Ivanović, J. *Priručnik iz arhivistike : I. dio*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2010.

Jovanović, V. *Škrljavska bolest : dosezi rekonstrukcije i evaluacije karakteristika endemije prema podacima iz matičnih knjiga umrlih* (doktorska disertacija). Rijeka, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012.

- Mihaljević, M., Mihaljević, M., Stančić, H. *Arhivistički rječnik : englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski*. Zagreb, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Načela dostupnost arhivskoga gradiva : Međunarodno arhivsko vijeće, Povjerenstvo za najbolje prakse i norme – Radna skupina za dostupnost*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2015.
- Stulli, B. O pravnom režimu korištenja arhivske građe. U: *Arhivistika i arhivska služba : studije i prilozi*. Kolanović, J. (prir.). Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 1997.
- Lemić, V. Arhivi i elektronički zapisi : iskustva skandinavskih zemalja. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 46 (2003), str. 179185.
- Ražov. K. Pravo na pristup informacijama i dostupnost arhivskog gradiva : usporedba francuskog i hrvatskog modela. U: *Dostupnost arhivskog gradiva /47. Savjetovanje hrvatskih arhivista, Vinkovci, 22. – 24. listopada 2014*. Babić, S. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2014., str. 157173.
- Suljagić, B. Konferencija „O otvorenom pristupu javnim informacijama i zaštiti privatnosti podataka”, Zagreb, 17. – 18. lipnja 2008. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 51 (2008), str. 450456
- Suljagić, B. 3. kongres hrvatskih arhivista *Arhivi, uprava i razvoj*, Osijek/Vukovar, 20. – 23. listopada 2009. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 53 (2010), str. 329 cijeli raspon dodati.
- Suljagić, B. Dostupnost arhivskog gradiva tijela javne vlasti u Hrvatskome državnom arhivu : najnovije promjene. U: *Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture, Poreč, 23. 26. studenoga 2016*. Willer, M., Osrečki Jakelić, D. (ur.). Zagreb, Hrvatsko muzejsko društvo, 2017., str. 191205.
- Suljagić, B. Utjecaj Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima na dostupnost gradiva HDA s osobnim podacima u središnjoj čitaonici HDA. U: *Arhivi u Hrvatskoj : (retro)perspektiva/Radovi 5. kongresa hrvatskih arhivista, Zadar, 24. – 27. listopada 2017*. Babić, S. (ur.). Zadar, Hrvatsko arhivističko društvo, 2017., str. 437447.

Summary

THE USE OF ARCHIVES IN THE CENTRAL READING ROOM OF THE CROATIAN STATE ARCHIVES ACCORDING TO NEW ARCHIVES' LAW

The use of archives in the Central Reading Room of the Croatian State Archives (CSA) has been liberalized according to new Archives' Law. The acceptance of the Scandinavian model of accessibility of archives has caused a use of archives made less than 30 years ago much simpler. The overall declassification of considerable part of archives created before 1990 has made possible a use of previously inaccessible archives. The lack of procedures aimed at gaining access to hitherto classified archives facilitated a smooth and fast access and use of considerable amount of technical/archival units of such archives, which was unimaginable before. On the other hand, accessibility of huge amounts of personal data in archival fonds related to persons prosecuted by the communist regime has raised a question how to protect special categories of personal data, which include personal health data and the other sensitive data that relate to persons. The CSA provides users/clients of archives with a statement which has to be signed before any use of archives takes place. The statement puts obligation to treat personal data lawfully in hands of users/clients. A pseudonymisation is made wherever possible. The shift of paradigm means that scientific and the other research should no longer be conducted inside archival reading rooms exclusively, but can be made in other places as well. Therefore a huge change occurred. Users/clients of the CSA are allowed to make as many shots as needed by using their own cameras for free. This is true for a majority of archival holdings of the CSA. A notable exception is the use of medical records of hospitals or archives created after 1990. Digitalization of archives of the CSA which has been planned and will be made over a course of time will lay a path towards a much better protection of archives by using copies in the Central Reading Room of the CSA instead of originals for many archival records in the future.

Keywords: *the Central Reading Room of the CSA, accessibility, use of archives, declassification, personal data, special categories of personal data, protection of archives, digitalization, The 2018 Law on Archival Holdings and Archival Institutions, pseudonymisation*

Petra Kolesarić

Dragutin Šimić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku

Danijel Jelaš

Državni arhiv u Osijeku

OBRAZOVNA ULOGA ARHIVA I ARHIVSKOGA GRADIVA U KONTEKSTU NOVOGA KURIKULA ZA NASTAVNI PREDMET POVIJEST: STAVOVI I MIŠLJENJA NASTAVNIKA POVIJESTI NA PODRUČJU OSJEČKO-BARANJSKE ŽUPANIJE

Pregledni znanstveni rad

UDK: 37.091.3:930.25
930.25:[37.091.3:93/99

Rad prikazuje rezultate istraživanja provedenoga među nastavnicima povijesti osnovnih i srednjih škola Osječko-baranjske županije o njihovim stavovima i mišljenjima o arhivskim obrazovnim sadržajima u kontekstu novoga kurikula za nastavni predmet Povijest donesenoga u sklopu aktualne kurikularne reforme Škola za život. Nastavnici su istraživanju pristupili putem anketnoga upitnika koji je ispitao njihove stavove o provođenju nastave u arhivskim ustanovama, korištenju digitalnih izvora u nastavi. Posebna je pozornost posvećena očekivanjima nastavnika od ponude arhivskih obrazovnih sadržaja u skladu s novim kurikulumom.

Ključne riječi: *anketni upitnik, arhivska pedagogija, digitalni izvori, izvanučionička nastava, kurikulum, nastavnici povijesti, Škola za život*

1. Uvod

Kada promišljamo o djelovanju i ulozi arhiva u kontekstu normativnih okvira, u pravilu se referiramo na neki međunarodni ili nacionalni akt povezan s arhiv-

skom službom, arhivskom baštinom ili kulturnom baštinom uopće. No, višestrukost i višeslojnost uloge arhiva u zajednici vrlo često podrazumijeva da se na njihov rad odražavaju i akti koji uređuju neku drugu službu ili djelatnost. To posebno vrijedi za državne arhive u Hrvatskoj, kao arhivske ustanove općega tipa u čijemu se fundusu čuva dokumentacija raznovrsnih stvaratelja. Poznavanje i razumijevanje svakojakih propisa važno je arhivskim radnicima napose za ispravno postupanje s gradivom prilikom njegova vrednovanja, sređivanja ili korištenja. U posljednje se vrijeme sve više susrećemo s pitanjem reguliranja statusa arhivske pedagogije i pedagoga, što je posljedica razvoja i rastuće uloga odgojno-obrazovne djelatnosti u hrvatskim arhivima. Istovremeno, bilježimo i nastojanja arhivskih stručnjaka oko pozicioniranja arhiva u aktima hrvatskoga odgojno-obrazovnog sustava. Tako je Sekcija za arhivsku pedagogiju Hrvatskog arhivističkog društva aktivno sudjelovala u javnoj raspravi oko, doduše neuspjele, tzv. Cjelovite kurikularne reforme 2016. godine.¹ U međuvremenu se krenulo u novu reformu pod imenom *Škola za život*, čija je implementacija, kada je riječ o nastavnome predmetu Povijest, započela školske godine 2019./2020., i to za pete razrede osnovnih škola i prve razrede gimnazija.² Sekcija za arhivsku pedagogiju ovaj se put nije uključila u javnu raspravu jer se u tekstu novoga kurikula doista spominje arhivsko gradivo kao nastavni materijal za učenje i poučavanje povijesti, te izvanučionička nastava u arhivima.³ Time je, barem u formalnome smislu, postignut iskorak prema daljnjoj afirmaciji arhiva kao mjesta učenja, jedan od temeljnih ciljeva arhivske pedagogije uopće. Pridodajmo tomu da novi kurikulum nastave Povijesti predviđa i učenje u digitalnome okruženju, a to također otvara razmjerno široke mogućnosti sudjelovanja arhiva u odgoju i obrazovanju.

O primjerenoj zastupljenosti arhiva u novome kurikulumu, s obzirom na njihovu važnost za povijest, kulturu i zajednicu uopće, svakako će biti još govora u buduć-

¹ Osvrt na prijedlog Okvira nacionalnog kurikula upućen Uredu Cjelovite kurikularne reforme dostupan je na stranicama Hrvatskog arhivističkog društva. Vidi: URL: <https://www.had-info.hr/images/Kurikularna.pdf> (10. 5. 2020.).

² Naslov dokumenta glasi „Kurikul nastavnog predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazija u Republici Hrvatskoj”, a stupio je na snagu 30. ožujka 2019. godine. NN 27/2019, br. dok. 557. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (4. 5. 2020.).

³ Doduše, izvanučionička nastava u arhivima bila je prisutna i u programu za osnovne škole iz 2006. godine. Vican, D., Milanović Litre, I. (ur.). *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, str. 234, 284. https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf (17. 5. 2020.).

nosti. Svoj stav o tome treba li nastaviti inzistiranje na većoj prisutnosti arhiva u (načelno šturim) temeljnim dokumentima obrazovnoga sustava ili je sada važnije usmjeriti pozornost na udžbenike, materijale za učenike, ponudu raznolikih sadržaja i sl., zasigurno će u dogledno vrijeme dati i arhivska struka. Za sada nije moguće posve precizno predvidjeti ni kako će se sve ova reforma odraziti na arhive u praksi. Ipak, za pretpostaviti je da nešto veći interes nastavnika povijesti za korištenje arhivskoga gradiva i odgojno-obrazovnih sadržaja možemo očekivati tek u narednome razdoblju, kada se u cijelosti krene s održavanjem nastave povijesti prema novome kurikulumu za Povijest. Naime, tada će nastavni sadržaji iz nacionalne i zavičajne povijesti znatno više korespondirati s gradivom koje se čuva u hrvatskim arhivima, nego što je to trenutačno slučaj. No, i s takvim prognozama valja biti oprezan jer je dolazak učenika u arhive i dosad ovisio o čitavome nizu (uglavnom ograničavajućih) vanjskih čimbenika, poput udaljenosti škole od arhiva, skromnih financijskih mogućnosti škola, organizacijskih i administrativnih prepreka itd., pa sama implementacija kurikula ne podrazumijeva i veći broj posjeta školskih grupa arhivima.

Dok se stvari barem donekle ne iskristaliziraju, arhivi bi se, da bi što adekvatnije odgovorili na eventualne zahtjeve odgojno-obrazovnog sustava, morali u najmanju ruku informirati o novostima koje odgojno-obrazovna reforma donosi. Osim toga, dobro je znati kako sami nastavnici povijesti doživljavaju ulogu arhiva u nastavi Povijesti u kontekstu novoga kurikula. S jedne strane, pretpostavka je da oni znaju najbolje što se od njih traži u vezi s njegovom primjenom, a s druge, jer oni zacijelo imaju i određene vlastite stavove i mišljenja te očekivanja od suradnje s arhivima. Štoviše, neki su nastavnici i prije uvođenja kurikula sudjelovali u eksperimentalnim programima, a dobar ih dio danas drži nastavu petim razredima osnovne škole ili prvim razredima u gimnazijama. Stoga se može računati i na dragocjeno iskustvo dijela ispitanika.

2. Problem i svrha istraživanja

Arhivski, i općenito baštinski, pedagozi u Hrvatskoj, specifična su kategorija odgojno-obrazovnih djelatnika, čiji je status umnogome nejasan, pa ne čudi da su još uvijek izuzeti iz svih procesa strateškoga planiranja u sustavu obrazovanja, uključujući i radne skupine za izradu temeljnih dokumenata poput predmetnog kurikula

za nastavni predmet Povijest. Zato su im nedostupne informacije iz prve ruke o tome što se od njih načelno i konkretno očekuje kada navedeni dokumenti stupe na snagu. U takvoj situaciji zaposlenici baštinskih ustanova zaduženi za osmišljavanje i izvođenje odgojno-obrazovnih aktivnosti i programa na raspolaganju imaju dva pristupa. Prvi, ujedno češći i jednostavniji, je taj da ponudu sadržaja za školski uzrast oblikuju u skladu s tekućim kulturno-prosvjetnim programima samog arhiva (izložbe, predavanja i sl.), obljetnicama i datumima povezanima s nacionalnom i zavičajnom poviješću ili pak prema samome gradivu u arhivu za koje se procijeni da bi bilo zanimljivo određenomu uzrastu. Taj je pristup, dakako, posve legitiman, a na nastavnicima je izbor što će od ponuđenih sadržaja odabrati i kako će ih u svojem radu iskoristiti. Drugi je pristup nešto zahtjevniji, ali je i interaktivniji, te bi u konačnici trebao rezultirati većom ulogom arhiva i arhivskoga gradiva u nastavi Povijesti (ili nekoga drugog nastavnog predmeta). On podrazumijeva prilagodbu barem dijela ponude odgojno-obrazovnih sadržaja arhiva ciljevima samoga kurikula te očekivanjima i zamislima samih nastavnika jer oni najbolje znaju kako te ciljeve ostvariti. Naravno, sve u skladu s kadrovskim, prostornim i financijskih mogućnostima arhiva te odgojno-obrazovnim potencijalom gradiva.

Istraživanje predstavljeno u ovome radu provedeno je kao preduvjet primjene potonjega pristupa prilikom planiranja i osmišljavanja kulturno-prosvjetnih aktivnosti Državnog arhiva u Osijeku u vrijeme kada se novi kurikulum za nastavni predmet Povijest postupno uvodi u škole. Ono je usredotočeno primarno na dva osnovna vida suradnje škola i arhiva. To su digitalni izvori i izvanučionička nastava u arhivu jer su oni spomenuti izravno u kurikulumu, u poglavljima Materijali i izvori za učenje i Okružje. Što se tiče poglavlja o materijalima i izvorima za učenje, kurikulum predviđa da je njihovo korištenje potrebno „uskладiti s ciljevima i ishodima učenja”, te se ističe kako je nužno voditi računa da budu „primjereni dobi učenika, usklađeni s prethodnim iskustvom i stilovima učenja te prilagođeni njihovim kognitivnim sposobnostima.” U poglavlju o nastavnome okružju stoji da arhiv, skupa s ostalim baštinskim ustanovama, treba pružiti „ugodno i poticajno ozračje”, koje će „omogućuje uspješan rad i učenje, međusobno poštovanje i potporu učenika i učitelja”, stoga kurikulum preporučuje, „omogućuje uspješan rad i učenje, međusobno poštovanje i potporu učenika i učitelja.”⁴ Iz ovako okvirno postavljene uloge arhiva

⁴ NN 27/2019, br. dok. 557. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (4. 8. 2020.).

i arhivskoga gradiva u nastavi Povijesti po svemu sudeći ima za cilj nastavnicima ostaviti mnogo prostora da sami odluče kada će ih i kako u svoje izvedbene planove. Da bi arhivi imali nešto jasniju sliku o tome što mogu u nadolazećemu razdoblju očekivati u pogledu suradnje sa školskim ustanovama na polju arhivske pedagogije, nužno je poći od toga kako su sami nastavnici razumjeli ono što kurikulum sugerira. Stoga je ovo istraživanje usredotočeno upravo na prikupljanje njihovih stavova i mišljenja. Za prigodni uzorak odabrani su nastavnici povijesti s područja Osječko-baranjske županije.⁵

Za početak, bilo ključno ispitati stavove i mišljenja nastavnika povijesti o tome koliko su oni zapravo otvoreni za uvođenje takvih sadržaja u nastavu. Udio ispitanika koji prema navedenom iskazuju pozitivne stavove, kako je prije istaknuto, nipošto se ne smije uzeti kao siguran nagovještaj toga kakav će u skorijoj budućnosti biti intenzitet korištenja arhivskih obrazovnih sadržaja te kakva će biti uloga arhiva u obrazovanju, zbog niza vanjskih čimbenika. No, arhivskim bi pedagogima to bio jasan signal postoji li među nastavnicima za to znatan interes. Nadalje, važno je ispitati mišljenja i stavove nastavnika povijesti o mogućim prilagodbama odgojno-obrazovnih sadržaja u arhivskoj ponudi s obzirom na tematska područja, metodičke prakse te odgojno-obrazovne ciljeve zastupljene u novom kurikulumu. Namjera je, između ostaloga, pružiti ispitanicima priliku za izjašnjavanje o tome gdje oni vide najveći prostor za suradnju s arhivima i time utječu na oblikovanje arhivskih sadržaja za učenike. Naposljetku, željelo se na temelju prikupljenih podataka utvrditi ovisu li rezultati o određenim sociodemografskim obilježjima ispitanika, odnosno je li nužno i te čimbenike uzeti u obzir pri planiranju suradnje između arhiva i škola.

U ovoj početnoj fazi primjene kurikula odustalo se od opsežnijega istraživanja jer je pretpostavka kako će biti potrebno neko vrijeme uhodavanja nakon što on u cijelosti stupi na snagu da bi se pokazali stanoviti trendovi. Tek će nakon toga nastupiti pogodan trenutak za ispitivanje frekvencije korištenja arhivskih sadržaja prije ili poslije donošenja novoga kurikulumuma te drugih pokazatelja eventualne promjene odgojno-obrazovne uloge arhiva u praksi. Zato se, primjerice, nije provjeravalo smatraju li nastavnici da će ih novi kurikulum potaknuti na češći dolazak u arhiv i

⁵ Reprezentativnosti uzorka pridonose veći broj različitih školskih ustanova na tome području, prostranost teritorija županije, većega broja naselja različita ranga te višegodišnja praksa Državnog arhiva u Osijeku u organiziranju arhivskopedagoških aktivnosti.

učestalije korištenje arhivskih materijala u nastavi, zbog spomenutoga utjecaja vanjskih čimbenika, pa bi se od ispitanika tražila subjektivna procjena na temelju nesignurnih parametara. Osim toga, važno je reći da nisu sve ispitane stavke izravno povezane s novim kurikulumom, ali se procijenilo da ih je dobro uključiti u istraživanje. Tako bi, primjerice, slika o korisničkim očekivanjima nastavnika bila nepotpuna bez da se provjerilo smatraju li nastavnici da se arhivski obrazovni sadržaji trebaju oblikovati u suradnji s njima ili žele li *online* dostupne materijale putem jednostavna sučelja.

3. Neki relevantni radovi i istraživanja

Budući da se nastava tek odnedavno održava prema novome kurikulumu, nisu dostupna istraživanja povezana s njegovom provedbom. No, u stručnoj se zajednici o ulozi arhiva i arhivskoga gradiva u ostvarivanju različitih ciljeva školskih programa raspravlja već neko vrijeme, i to ne samo kada govorimo o kurikulumu nastavnoga predmeta Povijest. Arhivski su dokumenti odavno prepoznati i kao nastavna sredstva primjerena za poučavanje kritičkoga mišljenja, razvijanje vještine potrage za informacijama i sl.⁶ Druga polovica 20. stoljeća vrijeme je postupnoga prihvaćanja uloge arhiva i arhivskoga gradiva u obrazovanju, i u teoriji i u praksi. Svoj doprinos tome dao je i UNESCO, objavivši 1986. godine studiju o arhivima i obrazovanju Franza G. Eckharta.⁷ Ondje se autor dotiče korištenja arhivskoga gradiva u nastavi Povijesti i arhivskoga istraživanja kao dijela školskih programa. Zapaženi rad na tu temu objavila je 2007. godine Julia Hendry, pri čemu se ona usredotočila primarno na obrazovni sustav u Sjedinjenim Američkim Državama.⁸ Navedenim radovima svakako pridodajmo i članak Petera Carinija iz 2009. godine o integraciji upotrebe

⁶ Kako to ističe i Marcus Robyns, navodeći i konkretne primjere kako u školskim tako i u sveučilišnim programima. Robyns, M. The Archivist as Educator: Integrating Critical Thinking Skills into Historical Research Methods Instruction. *The American Archivist* (Chicago). 64, 2 (2001), str. 364, 375–376. URL: <https://doi.org/10.17723/aarc.64.2.q4742x2324j10457> (10. 5. 2020.).

⁷ Eckhart G., F. Archives and Education: a RAMP study with guidelines. UNESCO: Paris, 1986. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070930> (10. 5. 2020.).

⁸ Hendry, J. Primary Sources in K-12 Education: Opportunities for Archives. *The American Archivist* (Chicago). 70, 1 (2007), str. 114–129. URL: <https://doi.org/10.17723/aarc.70.1.v674024627315777> (10. 5. 2020.).

arhivskih izvora u nastavne kurikule.⁹ Mnogo je veći broj naslova koji se bave problematikom izvanučioničke nastave u arhivima i drugim baštinskim ustanovama, čiji su autori nastavnici ili zaposlenici arhiva, muzeja ili knjižnica. Za ovu ih prigodu izdvajamo tek nekoliko. Jedan od citiranih je rad Kena Osbornea iz 1986. godine o arhivima u nastavi, gdje autor, zagovarajući autentično iskustvo rada s povijesnim izvorima, problematizira manjak edukativnih arhivskih programa u Kanadi osamdesetih godina prošloga stoljeća. Osborne navodi i moguće probleme prilikom organizacije arhivske nastave kao i njihova rješenja. No, u pogledu ovoga istraživanja osobito je važna njegova sugestija da arhivski stručnjaci budu zastupljeni u tijelima zaduženim za donošenje kurikula.¹⁰ Robert Stradling u knjizi o nastavi europske povijesti 20. stoljeća isto preporučuje izvannastavno posjećivanje lokalnih baštinskih i povijesnih institucija kao vrijednu dopunu redovnoj nastavi, kao i digitalizirani materijal. U vrijeme izlaska knjige (izvorno je izdanje objavljeno početkom 2001. godine) to je u praksi bila novost.¹¹ Što se tiče hrvatske stručne i znanstvene literature, također su najčešći radovi koji tematski pokrivaju pitanje nastave u baštinskim ustanovama. Za početak, zanimljiv je rad Petre Pejić Papak i Sabine Vidulin-Orbanić iz 2011. godine, gdje se donose rezultati istraživanja stajališta osnovnoškolskih nastavnika o izvanškolskima aktivnostima i njihovoj pogodnosti za aktivno učenje, a čiji rezultati pokazuju velik odgojno-obrazovni potencijal nastave u muzejima.¹² Relevantan je i rad Suzane Jagić, Sanje Poljak i Draženke Stančić iz 2012. godine o izvanučioničkoj nastavi Povijesti u Hrvatskom povijesnom muzeju, Hrvatskom školskom muzeju i Hrvatskome državnom arhivu, na primjeru sudjelovanja učenika osnovne škole u Ivancu u obrazovnim aktivnostima tih baštinskih ustanova.¹³ Na četvrtome Kongresu hrvatskih arhivista u Opatiji 2013. godine pre-

⁹ Carini, P. Archivists as Educators: Integrating Primary Sources into the Curriculum. *Journal of Archival Organization* (Philadelphia) 7, 1–2 (2009), str. 41–50. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15332740902892619> (10. 5. 2020.).

¹⁰ Osborne, K. Archives in the Classroom. *Archivaria* (Ottawa). 23 (1986), str. 16–40. URL: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11364/12305> (4. 5. 2020.).

¹¹ Stradling, R. *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. Zagreb, Srednja Europa, 2003. str. 107–123, 155–169. URL: <https://rm.coe.int/1680494234> (4. 5. 2020.).

¹² Pejić-Papak, P., Vidulin Orbanić, S. Stimulating Active Learning in Extracurricular Activities Through Contemporary Work Strategies. *Metodički obzori* (Pula). 6, 2 (2011), str. 5–21. URL: <https://doi.org/10.32728/mo.06.2.2011.01> (4. 5. 2020.).

¹³ Jagić, S., Poljak S., Stančić, D. Mogućnosti realizacije dodatne nastave povijesti – izvanučionička nastava u Hrvatskom povijesnom muzeju, Hrvatskom školskom muzeju i Hrvatskom državnom arhivu. *Povijest u nastavi* (Zagreb). 10, 19 (2012), str. 97–104. URL: <https://hrcak.srce.hr/117181> (4. 5. 2020.).

zentirana su čak dva istraživanja na ovu temu. Rad Hrvoja Stančića i Ane Garić više je bio usredotočen na otvorenost arhiva prema odgojno-obrazovnome sustavu, pri čemu su ispitani stavovi i mišljenja arhivskih zaposlenika, nastavnika i učenika.¹⁴ Drugo istraživanje proveo je Danijel Jelaš među arhivskim ustanovama u Hrvatskoj te nastavnicima povijesti s područja Osječko-baranjske županije, a fokus je bio na mogućnostima organizacije izvanučioničke nastave u arhivima.¹⁵ Na kraju bismo uputili i na rad Petre Đuričić i Hrvoja Stančića o edukativnih aktivnosti nacionalnih arhiva u Europskoj uniji, s naglaskom na preporuku autora o permanentnoj suradnji arhiva i obrazovnih ustanova, uz potrebu da se arhivski obrazovni programi usklađuju s kurikulumima i obrazovnim ciljevima koje postavljaju nastavnici.¹⁶

4. Metodologija empirijskoga istraživanja

4.1. Cilj, problem i hipoteze

Cilj je ovoga istraživanja ispitivanjem stavova i iskustava nastavnika povijesti s područja Osječko-baranjske županije utvrditi mjesto i važnost arhivske pedagogije u nastavi Povijesti nakon donošenja novoga kurikula u sklopu reforme *Škola za život*.

Problem istraživanja predstavlja uloga arhivske pedagogije u nastavi Povijesti nakon donošenja novoga kurikula u sklopu reforme *Škola za život*.

Varijable se operacionaliziraju.

Sociodemografska obilježja ispitanika uključuju spol, dob, vrstu škole (osnovna škola, trogodišnja srednja strukovna škola, četverogodišnja i petogodišnja srednja strukovna škola te gimnazija, područje u kojemu je škola (grad Osijek, drugi

¹⁴ Hrvoje S., Ana G. Otvorenost hrvatskih arhiva prema odgojno-obrazovnom sustavu. U: *Arhivi i politika : 4. Kongres hrvatskih arhivista*. Babić, S. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2013., str. 209–240.

¹⁵ Jelaš, D. Mogućnosti unapređenja suradnje arhiva i nastavnika povijesti u organizaciji izvanučioničke nastave. U: *Arhivi i politika : 4. Kongres hrvatskih arhivista*. Babić, S. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2013., str. 241–258.

¹⁶ Đuričić, P., Stančić, H. Edukacijske aktivnosti nacionalnih arhiva u Europskoj uniji. U: *50. Savjetovanje hrvatskih arhivista : Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva*. Zaradić, R. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2018., str. 176.

gradovi Osječko-baranjske županije, selo u okrugu Osijeka do 20 km, selo udaljeno od Osijeka više od 20 km) te na godine radnoga staža.

Zavisne varijable čine opći podatci o stavovima nastavnika povijesti u Osječko-baranjskoj županiji o ulozi i značaju arhivske pedagogije u nastavi Povijesti nakon donošenja novoga kurikula u sklopu reforme *Škola za život*.

Na osnovi cilja istraživanja, definirani su sljedeći zadatci istraživanja:

- A) Ispitati stavove i mišljenja nastavnika povijesti o održavanju izvanučioničke nastave u arhivu.
- B) Ispitati stavove nastavnika povijesti o digitalnim arhivskim izvorima i njihovu korištenju u nastavi Povijesti.
- C) Ispitati očekivanja nastavnika povijesti o ponudi odgojno-obrazovnih sadržaja u arhivima.
- D) Ispitati povezanost stavova i mišljenja o arhivskopedagoškoj djelatnosti sa socio-demografskim obilježjima ispitanika.

Iz navedenoga cilja, problema i zadataka proizlaze sljedeće hipoteze:

- H1:** Nastavnici povijesti u Osječko-baranjskoj županiji statistički znatno iskazuju pozitivna mišljenja i stavove u vezi s održavanjem izvanučioničke nastave u arhivima.
- H2:** Nastavnici povijesti u Osječko-baranjskoj županiji statistički znatno iskazuju pozitivna mišljenja i stavove u vezi s korištenjem digitalnih arhivskih sadržaja u nastavi Povijesti.
- H3:** Nastavnici povijesti u Osječko-baranjskoj županiji statistički znatno očekuju usklađivanje arhivskopedagoške djelatnosti arhiva s novim kurikulumom za nastavni predmet Povijest.
- H4:** Iskazani stavovi i mišljenja nisu u statistički znatnoj mjeri povezani sa socio-demografskim obilježjima ispitanika.

3.2. Ispitanici

Istraživanjem je obuhvaćeno 52 nastavnika povijesti u Osječko-baranjskoj županiji, odnosno 39 % od ukupno njih 137 u radnome odnosu.¹⁷ Od toga broja 18 (34,6 %) je muškoga, a 34 (65,4 %) ženskoga spola. Prema dobnim skupinama, ispitanici se mogu promatrati kroz četiri kategorije: najviše ispitanika, njih 38 (73,1 %) je u dobi između 31. i 45. godine života, potom 5 (9,6 %) ispitanika u dobi od 20. do 30. godine, 4 (7,7 %) ispitanika u dobi od 46. do 50. godine te 5 (9,6 %) ispitanika s više od 51. navršene godine. 35 (67,3 %) ispitanika ima radni staž između 11 i 30 godina, 15 (28,8 %) ispitanika ima radni staž između 0 i 11 godina, a samo 2 (3,8 %) ima radni staž duži od 30 godina.

Ispitanici su zaposlenici osnovnih škola, srednjih trogodišnjih i četverogodišnjih ili petogodišnjih strukovnih škola te gimnazija. S obzirom na to da nekoliko ispitanika radi u više škola, zabilježeno je 58 različitih škola, od čega je 35 (67,3 %) osnovnih škola, 3 (5,8 %) trogodišnje srednje strukovne škole, 10 (19,2 %) četverogodišnjih ili petogodišnjih strukovnih škola te 9 (17,3 %) zaposlenika koji rade u gimnaziji. 27 (51,9 %) škola nalazi se na području grada Osijeka, 11 (21,2 %) škola nalazi se u drugim gradovima Osječko-baranjske županije, 6 (11,5 %) na selu blizu Osijeka, a 8 (15,4 %) škola nalazi se na selu udaljenom više od 20 km od Osijeka.

4.3. Instrumenti

Prikupljanje podataka provedeno je anketnim upitnikom izrađenim za potrebe ovoga istraživanja, koji se sastojao od 2 dijela:

- sociodemografska obilježja ispitanika;
- stavovi o izvanučioničkoj nastavi u arhivu nakon donošenja novog kurikula u sklopu reforme *Škola za život*.

Sociodemografska obilježja dobivena su putem pitanja u prvome dijelu anketnoga upitnik, gdje su se ispitanici izjašnjavali o spolu, dobi, vrsti škole u kojoj rade, području u kojemu je škola te godinama radnoga staža.

¹⁷ Na podatku o ukupnome broju nastavnika povijesti na području Osječko-baranjske županije zahvaljujemo gospođi Zdenki Čukelj iz Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Glavni dio anketnoga upitnika sastojao se od 2 skupine pitanja. Prva se odnosi na stavove o izvanučioničkoj nastavi u arhivu i ulozi arhivske pedagogije u kontekstu kurikula nastave Povijesti prema reformi *Škola za život*, a druga skupina pitanja usmjerena je na digitalne arhivske izvore te njihovu upotrebu unutar nastave Povijesti prema *Školi za život*.

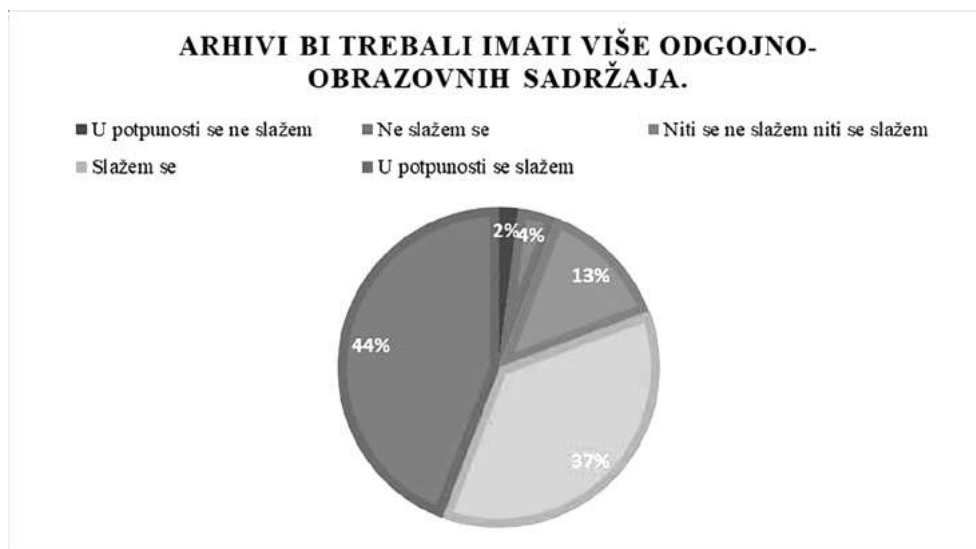
4.4. Postupak

Ispitivanje je provedeno tijekom travnja 2020. godine. Anketiranje nastavnika povijesti izvršeno je *online* Google obrascem. Pri obradi podataka primijenjene su deskriptivna i inferencijalna statistika. Podatci su obrađeni uz primjenu računalnoga programa za statističku obradu podataka – *Statistical Package for Social Sciences* (SPSS).

4.5. Rezultati istraživanja

Od ukupna broja ispitanika ($N = 52$), njih 34 (65,4 %) nikada ili rijetko provodi izvanučioničku nastavu u arhivu, 16 (30,8 %) katkad ili često provodi, dok samo njih 2 (3,8 %) uvijek provodi izvanučioničku nastavu u arhivu. Također, 43 (82,7 %) ispitanika u potpunosti se slaže ili se slaže da su arhivi kao kulturno-baštinske ustanove primjerena mjesta za učenje o povijesti, dok se njih 7 (13,5 %) niti ne slaže niti slaže o ovoj temi, a 2 (3,8 %) ispitanika ne slaže se da su arhivi primjerena mjesta za učenje o povijesti. Od ukupna broja ispitanika ($N = 52$), njih 17 (51,9 %) u potpunosti se slaže ili se slaže da su upoznati s odgojno-obrazovnim sadržajima u arhivima, njih 16 (30,8 %) niti se ne slaže niti se slaže, dok 9 (17,3 %) se u potpunosti ne slaže ili se ne slaže da su upoznati s odgojno-obrazovnim sadržajima u arhivima. 39 (75 %) ispitanika u potpunosti se slaže ili se slaže da izvanučionička nastava u arhivu može nadopuniti redovnu nastavu, dok se 13 (25 %) ispitanika niti se ne slaže niti se slaže ili se ne slaže da izvanučionička nastava u arhivu može nadopuniti redovnu nastavu. Od ukupna broja ispitanika ($N = 52$), njih 42 (80,8 %) u potpunosti se slaže ili se slaže da izvanučionička nastava u arhivu pomaže pri aktiviranju učenika, motivaciji te pobuđivanju interesa i pozornosti, 7 (13,5 %) niti se ne slaže niti se slaže o ovoj temi, a njih 3 (5,7 %) u potpunosti se ne slaže ili se ne slaže da izvanučionička nastava u arhivu pomaže pri aktiviranju učenika, motivaciji te pobuđivanju interesa i pozornosti.

Grafikon 1. Stavovi nastavnika o zastupljenosti odgojno-obrazovnih sadržaja u arhivima

Od ukupna broja ispitanika ($N = 52$), njih 44 (84,6 %) barem dio nastave provodi po reformi *Škola za život* i novome kurikulumu Povijesti, dok njih 8 (15,4 %) uopće ne provodi nastavu po reformi *Škola za život*. Od 44 (100 %) ispitanika koji barem dio nastave provode po reformi *Škola za život*, njih 17 (38,6 %) u potpunosti se slaže ili se slaže da novi kurikulum Povijesti pruža mogućnost izvođenja izvanučioničke nastave. Također, 17 (38,6 %) niti se ne slaže niti se slaže da će novi kurikulum omogućiti izvođenje izvanučioničke nastave, a njih 10 (22,7 %) se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže o toj temi. Rezultati odgovora ispitanika koji provode dio nastave po novome kurikulumu ($N = 44$), upućuju da se njih 11 (25 %) u potpunosti slaže ili se slaže da kurikulum Povijesti, nastao u okviru *Škole za život*, podrazumijeva izvođenje izvanučioničke nastave u arhivu, njih 20 (45,5 %) niti se ne slaže niti se slaže s tom tezom, a njih 13 (29,5 %) u potpunosti se ne slaže ili se ne slaže da novi kurikulum podrazumijeva izvođenje izvanučioničke nastave u arhivu.

Kada je riječ o usklađivanju arhivskopedagoške djelatnosti s novim kurikulumom Povijesti, od 44 ispitanika koji provode barem dio nastave prema reformi, njih 31 (70,5 %) u potpunosti smatra da je važno da su osobe zadužene za osmišljavanje

i provedbu odgojno-obrazovnih sadržaja u arhivu upoznate s kurikulumom nastave Povijesti, 8 (18,2 %) slaže se da je ovo vrlo važno, dok se njih 5 (11,4 %) niti ne slaže niti slaže. Od 8 ispitanika koji ne provode nastavu prema reformi *Škola za život*, njih 4 (50 %) u potpunosti se slaže da osobe zadužene za osmišljavanje i provedbu odgojno-obrazovnih sadržaja u arhivu trebaju biti upoznate s kurikulumom nastave Povijesti, njih 2 (50 %) slaže se, a 2 (50 %) niti se ne slaže niti se slaže.

O suradnji nastavnika povijesti i arhiva u osmišljavanju sadržaja u skladu s novim kurikulumom Povijesti, od ukupna broja ispitanika (N = 52), njih 24 (46,2 %) u potpunosti se slaže da je to važno, 18 (34,6 %) se slaže, a 10 (19,2 %) se niti ne slaže niti slaže.

Deskriptivnom analizom, s obzirom na to što nastavnici povijesti koji barem dio nastave provode po novom kurikulumu, utvrđeno je da su očekivanja nastavnika od arhiva:

- 84,1 % (N = 37) očekuje da arhiv ima raznolik odgojno-obrazovni sadržaj
- 79,5 % (N = 35) očekuje da arhiv ima razvojno primjeren pristup učenicima
- 63,6 % (N = 28) očekuje da arhiv ima osobu sa završenom pedagoškom izobrazbom
- 34,1 % (N = 15) očekuje da arhiv poštuje razvojne odlike učenika
- 61,4 % (N = 27) očekuje od arhiva da ima mogućnost rada s učenicima s posebnim potrebama
- 75 % (N = 33) očekuje da arhiv ima ponudu sadržaja komplementarnu temama iz kurikula nastave Povijesti
- 81,8 % (N = 36) očekuje da arhiv ima više tema iz zavičajne povijesti
- 68,2 % (N = 39) očekuje da arhiv ima više interaktivnih *online* sadržaja
- 61,4 % (N = 27) očekuje od arhiva organizaciju edukativnih programa za nastavnike povijesti.

Uz to pitanje, jedan je ispitanik dodao i kako očekuje od arhiva „da uključi mogućnost dolaska arhivskih djelatnika u škole.”

Od ukupna broja ispitanika (N = 8), koji ne provode nastavu po novome kurikulumu, njih 4 (50 %) u potpunosti se slaže da je važno da su osobe zadužene za osmišljavanje i provedbu odgojno-obrazovnih sadržaja u arhivu upoznate s kuriku-

lom nastave Povijesti, 2 (25 %) se slaže, a 2 (25 %) se niti ne slaže niti slaže. U pogledu suradnje nastavnika povijesti i arhiva prilikom osmišljavanja sadržaja u skladu s novim kurikulumom, njih 3 (37,5 %) u potpunosti se slaže, njih 3 (37,5 %) se slaže, a 2 (25%) se niti ne slaže niti slaže da bi arhiv trebao surađivati s nastavnicima povijesti u osmišljavanju sadržaja.

Deskriptivnom analizom, s obzirom na mišljenja nastavnika povijesti koji ne provode nastavu prema novom kurikulu, utvrđeno je da su očekivanja nastavnika od arhiva:

- 62,5 % (N = 5) očekuje da arhiv ima raznolik odgojno-obrazovni sadržaj
- 75 % (N = 6) očekuje da arhiv ima razvojno primjeren pristup učenicima
- 50 % (N = 4) očekuje da arhiv ima osobu sa završenom pedagoškom izobrazbom
- 25 % (N = 2) očekuje da arhiv poštuje razvojne odlike učenika
- 25 % (N = 2) očekuje od arhiva da ima mogućnost rada s učenicima s posebnim potrebama
- 87,5 % (N = 7) očekuje da arhiv ima ponudu sadržaja komplementarnu temama iz kurikula nastave Povijesti
- 62,5 % (N = 5) očekuje da arhiv ima više tema iz zavičajne povijesti
- 75 % (N = 6) očekuje da arhiv ima više interaktivnih *online* sadržaja
- 50 % (N = 4) očekuje od arhiva organizaciju edukativnih programa za nastavnike povijesti.

Jedan od ispitanika u tom je pitanju dodao kako očekuje od arhiva „bolji PR” i „veću otvorenost javnosti”.

Tablica 1. Korelacijska analiza stavova o Školi za život i podrazumijevanju izvanučioničke nastave u arhivu u novom kurikulumu

Varijabla		Škola za život nije pozitivna promjena.	Kurikul Povijesti, nastao u okviru <i>Škole za život</i> , podrazumijeva izvođenje izvanučioničke nastave u arhivu.
<i>Škola za život</i> nije pozitivna promjena.	r	1	,489**
	N	52	52
Kurikul Povijesti, nastao u okviru <i>Škole za život</i> , podrazumijeva izvođenje izvanučioničke nastave u arhivu.	r	,489**	1
	N	52	52

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$

Korelacijskom analizom odabranih varijabla utvrđena je znatna pozitivna laka povezanost između mišljenja da *Škola za život* nije pozitivna promjena te podrazumijevanja izvođenja izvanučioničke nastave u arhivu, prema novom kurikulumu $r(52) = 0,489$, $p < 0,01$.

Tablica 2. Korelacijska analiza provođenja izvanučioničke nastave u arhivu s obzirom na upoznatost s odgojno-obrazovnim sadržajima u arhivima

Varijabla		Provodim izvanučioničku nastavu u arhivu.	Upoznata sam s odgojno-obrazovnim sadržajima u arhivima.
Provodim izvanučioničku nastavu u arhivu.	r	1	,375**
	N	52	52
Upoznata sam s odgojno-obrazovnim sadržajima u arhivima.	r	,375**	1
	N	52	52

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$

Korelacijskom analizom odabranih varijabla utvrđena je znatna pozitivna laka povezanost između provođenja izvanučioničke nastave u arhivu u odnosu na to jesu li nastavnici upoznati s odgojno-obrazovnim sadržajima u arhivima $r(52) = 0,375$, $p < 0,01$.

Deskriptivnom analizom utvrđeno je da od ukupna broja ispitanika ($N = 44$) koji nastavu barem djelomično provode prema novom kurikulumu, njih 15 (34,1 %) u potpunosti se slaže da novi kurikulum nastave Povijesti predviđa u većoj mjeri korištenje digitalnih tehnologija i sadržaja u nastavi, njih 22 (50 %) se slaže, a njih 7 (15,9 %) se niti ne slaže niti slaže. Također, samo 9 (20,5 %) ispitanika u potpunosti se slaže ili se slaže da je upoznat/a s digitaliziranom arhivskom građom i njezinim potencijalom u nastavi, njih 13 (29,5 %) niti se ne slaže niti se slaže s tom tvrdnjom, a njih 22 (50 %) se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže da je upoznat/a s digitaliziranom arhivskom građom i njezinim potencijalom u nastavi. Od ukupna broja ispitanika koji nastavu barem dijelom provode prema novome kurikulumu ($N = 44$), njih 34 (76,3 %) u potpunosti se slaže ili se slaže da je voljno provoditi interaktivnu školsku radionicu koristeći se digitaliziranim arhivskim izvorima i materijalima, 8 (18,2 %) nije sigurno, a samo 2 (4,6 %) se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže o ovoj temi.

Što se tiče poznavanja digitalnog arhivskog materijala na stranicama Državnog arhiva u Osijeku i Hrvatskoga državnog arhiva, rezultati upućuju na to da: od ukupna broja ispitanika koji nastavu provode po novome kurikulumu ($N = 44$), samo se njih 9 (20,5 %) u potpunosti se slaže ili se slaže da je upoznato s digitaliziranim arhivskim materijalom DAOS-a, njih 7 (15,9 %) se niti slaže niti ne slaže, a njih 28 (63,6 %) se u potpunosti ne slaže ili se ne slaže. Isti ispitanici, odgovorili su da se njih 6 (13,6 %) u potpunosti slaže ili se slaže da je upoznato s digitaliziranim arhivskim materijalom na stranicama HDA, 13 (29,5 %) ispitanika se niti ne slaže niti slaže, a njih 25 (56,9 %) se u potpunosti ne slaže ili se ne slaže s tom tvrdnjom.

Od ukupna broja ispitanika koji nastavu provode po novome kurikulumu ($N = 44$), njih 23 (52,3 %) smatra da je digitalne arhivske sadržaje moguće uklopiti u nastavni plan i program prema novome kurikulumu, njih 18 (40,9 %) se ne može odlučiti, a njih 3 (6,8 %) se ne slaže s tom tvrdnjom. Isti ispitanici odgovorili su da njih 33 (75 %) smatra kako digitalni arhivski sadržaji mogu nadopuniti nastavna sredstva kojima se već koriste, njih 10 (22,7 %) se ne može odlučiti, a samo 1 (2,3 %) ispitanik se ne slaže da mogu nadopuniti.

Deskriptivnom analizom utvrđeno je da od ukupna broja ispitanika koji nastavu barem dijelom provode prema novome kurikulumu (N = 44), očekivanja od arhivskih sadržaja su sljedeća:

- 72,2 % (N = 32) očekuje da imaju jednostavno sučelje za korištenje
- 84,1 % (N = 37) očekuje da postoje sadržaji povezani sa zavičajnom poviješću
- 84,1 % (N = 37) očekuje da postoje sadržaji koji odgovaraju temama iz kurikuluma
- 65,9 % (N = 29) očekuje da digitalni arhivski sadržaji budu prilagođeni različitim uzrastima
- 72,7 % (N = 32) budu didaktički osmišljeni i prilagođeni.

Od 8 ispitanika koji ne provode nastavu prema reformi *Škola za život*, njih 5 (62,5 %) se u potpunosti slaže ili se slaže da je digitalne arhivske sadržaje moguće uklopiti u nastavu prema novom kurikulumu, dok se njih 3 (37,5 %) ne može odlučiti. Rezultati odgovora istih ispitanika upućuju na to da je 1 (12,5 %) ispitanik upoznat s digitaliziranom arhivskom građom i njezinim potencijalom u nastavi, 2 (25 %) ispitanika se niti ne slaže niti slaže, a 5 (62,5 %) se ne slaže o ovoj tvrdnji. 7 (87,5 %) ispitanika slaže se ili se u potpunosti slaže da je voljno provoditi interaktivnu školsku radionicu koristeći digitalizirane arhivske izvore i materijale.

Deskriptivnom analizom utvrđeno je da od ukupna broja ispitanika koji nastavu ne provode prema novom kurikulumu (N = 8), očekivanja od arhivskih sadržaja su sljedeća:

- 62,5 % (N = 5) očekuje da imaju jednostavno sučelje za korištenje
- 100 % (N = 8) očekuje da postoje sadržaji povezani sa zavičajnom poviješću
- 87,5 % (N = 7) očekuje da postoje sadržaji koji odgovaraju temama iz kurikula
- 75 % (N = 6) očekuje da digitalni arhivski sadržaji budu prilagođeni različitim uzrastima
- 87,5 % (N = 7) budu didaktički osmišljeni i prilagođeni.

5. Rasprava

Provedeno je istraživanje definiranim zadatcima ostvarilo svoj cilj. Prema dobivenim rezultatima, potvrđena je **H1**, koja se odnosila na to da nastavnici povijesti u Osječko-baranjskoj županiji statistički znatno smatraju da je održavanje izvanučioničke nastave Povijesti u arhivu u skladu s kurikulumom nastalim u okviru reforme *Škola za život*. Naime, u novome se kurikulumu za nastavni predmet Povijest za osnovne i srednje škole sugerira da škola nije jedino mjesto gdje se odvija učenje i poučavanje povijesti, na što su ispitanici očigledno obratili adekvatnu pozornost, unatoč činjenici da se arhivi u rečenome dokumentu spominju tek dvaput. Budući da velika većina ispitanika (82,7 %) osobno smatra kako su arhivi kao kulturno-baštinske ustanove primjerena mjesta za učenje povijesti, a njih 75 % drži kako izvanučionička nastava u arhivu može nadopuniti redovnu nastavu. Prema nastavnicima povijesti, arhiv, osim obrazovne, ima i bitnu ulogu i u ostvarivanju odgojnih ishoda kod učenika. Velika većina nastavnika povijesti (80,8 %) smatra kako izvanučionička nastava u arhivu pomaže pri aktiviranju učenika, motivaciji te pobuđivanju interesa i pozornosti. Uz kognitivnu, afektivna razina važna je za učenika jer pretpostavlja pozitivan odnos prema predmetu, u ovome slučaju, Povijesti, potom razvoju intrinzične motivacije za učenjem i, posljednje ključno za arhive, pretpostavlja razvoj pozitivnih odnosa prema mjestu na kojemu se uči, dakle, prema arhivu. Svi su ti ishodi navedeni u kurikulumu, iz čega proizlazi da je izvanučionička nastava u arhivu neupitno u skladu s obrazovnim ciljevima novoga kurikula za nastavni predmet Povijest te suvremenom obrazovnom praskom, a što su prepoznali i sami ispitanici. Iskazani pozitivni stavovi ispitanika i vezi izvanučioničke nastave u arhivu te činjenice da se u novome kurikulumu potiču takvi oblici rada upućuju na mogućnost pojačanoga interesa za organizirane posjete učeničkih grupa osječkomu arhivu u narednome razdoblju. Uzorak, jasno, nije dovoljno reprezentativan da bismo imali valjanu induktivnu generalizaciju za područje čitave Hrvatske, ali može poslužiti kao svojevrsan indikator općega stanja.

Korištenje digitaliziranoga arhivskog gradiva u obrazovne svrhe nije novost, pa rezultati po kojima velika većina ispitanika (78,8 %) pozitivna mišljenja i stavove u vezi s njegovim korištenjem u redovnoj nastavi Povijesti, čime je potvrđena **H2**, odgovaraju i općoj predodžbi o sve većoj ulozi suvremenih tehnologija u obrazovanju. Kao i u slučaju izvanučioničke nastave, rezultati istraživanja upućuju na

zamjetan interes nastavnika povijesti za korištenje digitalnih arhivskih izvora, napose kada se bude krenulo s implementacijom novoga kurikula u cijelosti. Osim toga, u suvremenoj nastavi Povijesti bilježimo sve više različitih interaktivnih sadržaja poput aplikacija ili *online* igara. Zato bi i njima bilo dobro posvetiti pozornost, naravno ovisno o kadrovskim i tehničkim kapacitetima samih arhiva.

Vjerojatno najzanimljiviji dio istraživanja čini ispitivanje očekivanja samih nastavnika od arhiva u vezi s ponudom obrazovnih sadržaja jer su se ispitanici vrlo konkretno mogli izjasniti o tome čemu oni daju prednost. Rezultati ispitivanja potvrđuju **H3**, točnije, nastavnici u statistički relevantnome broju od arhiva očekuju stanovite prilagodbe. Pritom njih 80,2 % smatra kako nastavnici povijesti trebaju surađivati s arhivima pri osmišljavanju sadržaja za provedbu izvanučioničke nastave u arhivu, a u skladu s novim kurikulumom. Većina ispitanika, usto, priželjkuje raznoliku ponudu, očito jer bi se time nastavnicima pružio širok izbor različitih aktivnosti. To bi svakako doprinijelo većoj frekvenciji posjeta učeničkih grupa arhivu. Znatno broje ispitanika (81,8 % od onih koji provode nastavu prema novome kurikulumu i 62,5 % od onih koji ne provode) očekuju od arhiva veću zastupljenost sadržaja iz zavičajne povijesti. Taj zahtjev itekako ima smisla nakon stupanja na snagu novoga kurikula, gdje se zavičajnoj povijesti pridaje velika pozornost. Takve teme ne nalazimo u udžbenicima i upravo se od nastavnika očekuje da ih zajedno s učenicima obrade, primjerice u vidu istraživačke i projektne nastave. Pritom je suradnja s lokalnim baštinskih ustanovama, uključujući i arhive, neizostavna. Nadalje, velik broj ispitanika očekuje od arhiva mogućnost rada s učenicima s posebnim potrebama, što obuhvaća kako one s teškoćama u razvoju tako i darovite. Individualizirani sadržaji prilagođeni toj kategoriji učenika imaju važno mjesto u novome kurikulumu, pa je taj stav velikoga dijela ispitanika posve razumljiv. Budući da možemo računati na tek manji broj arhivskih pedagoga s nužnim znanjima i iskustvom za takve oblike rada, bitno je da se takvi sadržaji kreiraju u skupa s njihovim nastavnicima. Prilika je to da arhivi putem svojih obrazovnih programa daju doprinos socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju kao i kvalitetnijemu napretku nadarene djece s istraživačkim interesima. Nastavnici povijesti imaju i određena očekivanja od digitalnih arhivskih sadržaja. Većina ih drži da bi bilo dobro kada bi na raspolaganju imali digitalne izvore za teme iz zavičajne povijesti, primjerene za korištenje u redovnoj nastavi. Također, prisutno je mišljenje da bi dostupni digitalni arhivski izvori trebali odgovarati temama propisanim u novome kurikulumu, a u isto vrijeme i da su didaktički

osmišljeni. Usto, među odgovorima se ističe mišljenje da bi obrazovni digitalni sadržaj morali biti dostupni putem jednostavnoga korisničkog sučelja. Istraživanje pokazuje da nastavnici povijesti, kada ih se uputi u to kakve su sve oblici suradnje s arhivom mogući, imaju vrlo jasne stavove i mišljenja što bi se od navedenoga najbolje moglo uklopiti u njihovu nastavu. Vrlo je zanimljiv i stav da bi nastavnici trebali sudjelovati i kreiranju tih sadržaja. To je vrlo snažan argument u prilog pristupu da se pri planiranju i provedbi kulturno-prosvjetnih programa arhiva namijenjenim učeničkomu uzrastu barem u jednome dijelu uključe i obrazovne ustanove ili njihovi zaposlenici.

Posljednja je hipoteza povezana s povezanošću sociodemografskih čimbenika ispitanika s odgovorima, a nje, prema rezultatima ispitivanja, nema. Time je dokazana **H4**. Dakle, bez obzira na to rade li nastavnici u školama u gradskim ili seoskim školama i njihovu udaljenost od arhiva, spol i dob, razinu i vrstu programa, oni pokazuju podjednak interes za suradnjom s arhivima u vidu izvanučioničke nastave. Ipak, evidencije korištenja arhivskopedagoških sadržaja Državnog arhiva u Osijeku od 2014. do 2020. godine jasno pokazuje da, što se učeničkih grupa tiče, prevladavaju škole s područja Osijeka, zatim njegove bliže okolice. Od srednjih škola, to su ponajprije gimnazije i četverogodišnje strukovne škole.¹⁸ Vrlo visok udio ispitanika s iskazanim pozitivnim stavovima o izvanučioničkoj nastavi u arhivima je u opreci s vrlo visokim brojem onih što su se izjasnili da takvu nastavu ne provode ili je provode rijetko (65,4 %). Ti podatci govore o tome da je utjecaj vanjskih čimbenika (veći broj škola na području Osijeka, udaljenost od arhiva, satnica Povijesti, motiviranost učenika, financijska situacija, organizacijske prepreke i dr.) za provođenje izvanučioničke nastave važniji od stavova i mišljenja nastavnika te bi, stoga, bilo korisno uložiti dodatne napore da se osmisle alternativni sadržaji za učenike kojima je nastava u arhivu manje dostupna.

¹⁸ Državni arhiv u Osijeku. Dokumentacija Odjela za dokumentacijsko-informacijske poslove i knjižnice, Evidencija posjeta.

6. Zaključak

Istraživanje o obrazovnoj ulozi arhiva i arhivskoga gradiva u kontekstu novoga kurikula za nastavni predmet Povijest ispunilo je svoj cilj u vidu ispitivanja stavova i iskustava nastavnika povijesti s područja Osječko-baranjske županije o mjestu i važnosti arhivske pedagogije u nastavi Povijesti nakon donošenja novoga kurikula reforme *Škola za život*. Dobiveni rezultati pokazuju kako arhivi i arhivska pedagogija imaju priliku zauzeti važno mjesto u nastavi Povijesti nakon donošenja novoga kurikula u sklopu reforme *Škola za život*. Ispitanici su, prema rezultatima, iskazali znatan interes za suradnju nastavnika povijesti s arhivima, kako u vidu organiziranje izvanučioničke nastave u arhivu tako i pri korištenju digitalnih arhivskih sadržaja. Naposljetku, istraživanje je pokazalo koja su očekivanja nastavnika povijesti od suradnje s arhivom i arhivskim pedagozima, ponovno na dvije razine, izvanučioničkoj nastavi i digitalnim arhivskim sadržajima.

Rezultati istraživanja pružaju inicijalni uvid u neke od trenutačnih stavova i mišljenja nastavnika povijesti u Osječko-baranjskoj županiji o suradnji škola i arhiva, u vrijeme kada još traje početna faze primjene sadržaja novoga kurikula. U dogledno će vrijeme biti nužno provesti daljnja ispitivanja nakon što iskustva nastavnika u radu prema novome kurikulu budu potpunija. Ovo će istraživanje moći poslužiti kao svojevrsan orijentir pri planiranju budućih obrazovnih aktivnosti Državnog arhiva u Osijeku. S obzirom na to da se radi o temi i problemu od nacionalne važnosti, ovdje predstavljenim rezultatima mogu se koristiti i drugim arhivi, osobito ako njihovi zaposlenici planiraju provesti slična istraživanja za vlastite potrebe. Krajnji iskorak bila bi kontinuirana i sustavna ispitivanja čitave populacije nastavnika povijesti, čime bi se trajno radilo na poboljšanju suradnje nastavnika povijesti i arhiva.

Izvori

- Državni arhiv u Osijeku. Dokumentacija Odjela za dokumentacijsko-informacijske poslove i knjižnice, *Evidencija posjeta*.
- Kurikul nastavnog predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazija u Republici Hrvatskoj. Narodne novine 27/2019, br. dok. 557. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (4. 5. 2020.).
- Vican, D., Milanović Litre, I. Nastavni plan i program za osnovnu školu. URL: https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf (17. 5. 2020.).

Literatura

- Carini, P. Archivists as Educators: Integrating Primary Sources into the Curriculum. *Journal of Archival Organization* (Philadelphia). 7, 1–2 (2009), str. 41–50. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15332740902892619> (10. 5. 2020.).
- Đuričić, P., Stančić, H. Edukacijske aktivnosti nacionalnih arhiva u Europskoj Uniji. U: 50. *Savjetovanje hrvatskih arhivista : Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva*. Zaričić, R. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2018., str. 159–179.
- Eckhart G., F. *Archives and Education: a RAMP study with guidelines*. UNESCO: Paris, 1986. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070930> (10. 5. 2020).
- Garić, A., Stančić, H. Otvorenost hrvatskih arhiva prema odgojno-obrazovnom sustavu. U: *Arhivi i politika : 4. Kongres hrvatskih arhivista*. Babić, S. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2013., str. 209–240.
- Hendry, J. Primary Sources in K-12 Education: Opportunities for Archives. *The American Archivist* (Chicago). 70, 1 (2007), str. 114–129. URL: <https://doi.org/10.17723/aarc.70.1.v674024627315777> (10. 5. 2020.).
- Jagić, S., Poljak S., Stančić, D. Mogućnosti realizacije dodatne nastave Povijesti – izvanučionička nastava u Hrvatskom povijesnom muzeju, Hrvatskom školskom muzeju i Hrvatskom državnom arhivu. *Povijest u nastavi* (Zagreb). 10, 19 (2012), str. 97–104. URL: <https://hrcak.srce.hr/117181> (4. 5. 2020.).
- Jelaš. D. Mogućnosti unapređenja suradnje arhiva i nastavnika povijesti u organizaciji izvanučioničke nastave. U: *Arhivi i politika : 4. Kongres hrvatskih arhivista*. Babić, S. (ur.). Zagreb, Hrvatsko arhivističko društvo, 2013., str. 241–258.

- Osborne, K. Archives in the Classroom. *Archivaria* (Ottawa). 23, (1986), str. 16–40. URL: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11364/12305> (4. 5. 2020.).
- Pejić-Papak, P., Vidulin Orbanić, S. Stimulating Active Learning in Extracurricular Activities Through Contemporary Work Strategies. *Metodički obzori* (Pula). 6, 2 (2011), str. 5–21. URL: <https://doi.org/10.32728/mo.06.2.2011.01> (4. 5. 2020.).
- Robyns, M. The Archivist as Educator: Integrating Critical Thinking Skills into Historical Research Methods Instruction. *The American Archivist* (Chicago). 64, 2 (2001), str. 363–384. URL: <https://doi.org/10.17723/aarc.64.2.q4742x2324j10457> (10. 5. 2020.).
- Stradling, R. *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. Zagreb, Srednja Europa, 2003. URL: <https://rm.coe.int/1680494234> (4. 5. 2020.).

Summary

THE ROLE OF ARCHIVES AND ARCHIVAL PEDAGOGY IN THE CONTEXT OF THE NEW HISTORY CURRICULUM FROM THE PERSPECTIVE OF HISTORY TEACHERS FROM THE OSIJEK-BARANYA COUNTY

This paper presents the results of an online survey conducted among primary and secondary school history teachers from Osijek-Baranya County regarding their experiences and attitudes towards archival pedagogy and its role within the new history curriculum. The significance and a great potential of archival pedagogy has been greatly reaffirmed by the new curriculum which recommends outside classroom teaching activities in Croatian archives and the use of archival materials in classrooms, both in their conventional and digital form. Archival pedagogy has therefore achieved its goal of implementing the archives as learning environments into the educational system. This survey scrutinises teachers' attitudes towards classes held in archives, the educational value of archives and their positive influence on students' motivation and attention, the suitability of archival classrooms with respect to curriculum "School for Life", etc. The survey also approaches the topic of digital technologies and materials, including digital archival materials, and their utilization in classroom. The research has shown that a majority of teachers believe the archives to be an environment suitable for history classes and an institution of unprecedented educational value. The majority of teachers also acknowledge that archival classrooms increase students' motivation and attention. Furthermore, a greater number of respondents agree that the new curriculum implies the necessity of classes held in archives as well as the fact that archivists-tutors ought to be acquainted with the curriculum. The majority of teachers recognise a great educational potential of digitalised archival materials and their use in classrooms.

This may be an indicator of an increased request for cooperation between schools and archives, especially after the full implementation of the new curriculum. This survey also gave an opportunity to teachers to state whether they expect the archives to respond to the ongoing curricular reform by adapting their educational activities according to the new history curriculum and what kind of activities they would prefer. The results have shown that the majority of teachers expect the archives' educational activities to be created according to the new curriculum. Also, they mainly gave advantage to contents appropriate for teaching local history.

Keywords: *archival pedagogy, curriculum, digital sources, history teachers, outside*

Gordana Slanček

Državni arhiv u Slavonskom Brodu

KULTURNO-PROSVJETNA DJELATNOST DRŽAVNOG ARHIVA U SLAVONSKOM BRODU

Stručni rad

UDK: 930.25(497.542):37.013.8

930.25(497.542):374

Državni arhiv u Slavonskom Brodu od svojega osnivanja 1959. godine, uz to što skrbi o arhivske gradivu raznim segmentima kulturnoga djelovanja, bavi se i kulturno-prosvjetnom djelatnošću. Organizira izložbe, edukativne radionice za učenike osnovnih i srednjih škola i studente, organizira predavanja i tribine različite tematike koje obuhvaćaju kulturni, društveni, vjerski, zdravstveni i povijesni vid. Arhiv je suizdavač nekoliko monografija, a objavljen je i velik broj stručnih radova koji obuhvaćaju podatke o arhivskim fondovima i zbirkama koji se čuvaju u D.ASB-u. Djelatnici Državnog arhiva u Slavonskom Brodu sudjelovali su u organiziranju tečaja za djelatnike u pismobranama.

Ključne riječi: *Državni arhiv u Slavonskom Brodu, kultura, arhivska pedagogija, učenici, škole, izložbe*

1. Obilježavanje Međunarodnoga dana arhiva

Dana 9. lipnja 2009. godine hrvatski arhivi prvi su se put uključili u obilježavanje Međunarodnoga dana arhiva. Državni arhiv u Slavonskom Brodu uključio se u obilježavanje Međunarodnoga dana arhiva raznovrsnim programom. Organizirao je *Dan otvorenih vrata*, otvorena je izložba *Državni arhivi u Hrvatskoj*, predstavljena je mrežna stranica Državnog arhiva u Slavonskom Brodu i ARHiNET-a, mrežnoga informacijskog sustava za opis, obradu i upravljanje arhivskim gradivom, organi-

zirana je genealoška radionica. Odjel u Požezi, u prostoru Gimnazije u Požezi, otvorio je izložbu *310. obljetnica Gimnazije u Požezi*.¹

Tema izložbe 2009. godine bila je posvećena predstavljanju državnih arhiva u Hrvatskoj, tako što je svaki arhiv bio predstavljen jednim plakatom na kojemu je bila fotografija arhiva i tekst o arhivu.

Sljedeće godine, 2010. Međunarodni dan arhiva 9. lipnja obilježen je organiziranjem izložbe na temu *Zemljišno vlasništvo – Od urbara do katastra*. Za tu izložbu korišteno je arhivsko gradivo iz Zbirke zemljovida (HR-DASB-345), Zbirke plano-va i nacрта (HR-DASB-346), Vojnog komuniteta Brod (HR-DASB-87), Gradskoga poglavarstva Brod na Savi (HR-DASB-1), Gradskoga poglavarstva Slavonski Brod (HR-DASB-6). Iz Odjela Nova Gradiška prikazane su Gruntovne knjige iz fonda Kraljevskoga kotarskog suda Nova Gradiška (HR-DASB-NG-210), Kotarskoga suda (Sreski sud) u Novoj Gradiški (HR-DASB-NG-39), arhivskoga fonda Gruntovnica Sreskoga (kotarskoga) suda Nova Gradiška (HR-DASB-NG-211), Gruntovne knjige Regimentskoga (pukovnijskoga) suda Nova Gradiška (HR-DASB-208). Iz Odjela u Požezi prikazani su pojedinačni dokumenti iz fondova Kraljevska kotarska oblast Požega (HR-DASB-PŽ-4), Kraljevskoga sudbenog stola u Požezi (HR-DASB-PŽ-98), Kraljevskoga kotarskog suda u Požezi (HR-DASB-PŽ-99), Kraljevskoga kotarskog suda u Pakracu (HR-DASB-PŽ-100), Općinskoga suda u Slavonskoj Požezi (HR-DASB-PŽ-107). Arhiv je organizirao i likovnu radionicu za uč-nike osnovnih škola na kojoj su učenici 3. a razreda OŠ Bogoslav Šulek, na temelju arhivskoga gradiva, izrađivali povijesne mape grada Slavonskoga Broda. Za tu radionicu korištene su preslike arhivskoga gradiva iz arhivskih fondova Državni arhiv u Slavanskom Brodu (HR-DASB-359) i Osobni arhivski fond Pracny, Tomislav (HR-DASB-341), a fotografije su korištene iz knjige *Brod na Savi*.² Taj je dan na radionici sudjelovalo 100 učenika. U prostoru Državnog arhiva prikazana je i projekcija dokumentarnoga filma *Smjerom putokaza* o svakodnevnim aktivnostima rad-

¹ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/203-310-obljetnica-gimnazije-u-poegi-1699-2009>; 17. srpnja 2010.

² TOLDI, Zvonimir. *Brod na Savi, Dva zlatna doba, U susret 750. godišnjici grada 1244. – 1994*. Muzej Brodskog Posavlja Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1991., str. 26, 2931, 33, 3741, 43, 4547, 5156, 58, 6465, 69, 7174, 77, 82, 84, 86, 89, 90, 92, 97100, 103105, 113115, 117, 119, 122, 124125, 132, 139142, 147, 149, 151, 152, 155, 164, 166, 170, 179, 181, 183, 187, 189, 193, 194, 199, 200, 202, 205, 206, 207, 209, 215, 217, 218, 220, 222, 229.

nika tvornice Đuro Đaković iz Slavanskoga Broda, koji je snimila Televizija Zagreb 1967. godine. Film, u trajanju 67 min., režirao je Igor Micheli, a s radnicima je razgovarala novinarka Gordana Boneti.³ U Odjelu Požega otvorena je izložba pod naslovom *Iz prošlosti požeškoga novinarstva* u prostorijama Gimnazije u Požegi.⁴ Samo je 15 posjetitelja sudjelovalo u razgledanju izložbi povodom Međunarodnoga dana arhiva.

Godine 2011. hrvatski arhivi obilježili su Međunarodni dan arhiva 9. lipnja s temom *Matičarstvo i osobna stanja građana*. Dana 9. lipnja 2011. godine Državni arhiv u Slavanskom Brodu otvorio je izložbu pod istim naslovom. Organizirano je i predavanje s naslovom *Plodni istraživač hrvatske prošlosti Dragutin Pavličević*.⁵ Na izložbi prikazane su Matične knjige i parice Matičnih knjiga Rimokatoličkih župa Brodsko-posavske županije (HR-DASB-343), Grkokatoličkih župa Brodsko-posavske županije (HR-DASB-342), Pravoslavnih parohija Brodsko-posavske županije (HR-DASB-344), Izraelitičke zajednice Brodsko-posavske županije (HR-DASB-426). U Odjelu u Požegi za izložbu prikazano je arhivsko gradivo iz Osobnog arhivskog fonda HR-DASB-PŽ-356: Pavličević, Dragutin, hrvatski povjesničar. Ukupno je bilo 130 posjetitelja na izložbama.

Godine 2012., već tradicionalno, Državni arhiv u Slavanskom Brodu organizirao je Međunarodni dan arhiva, a tema te godine bila je *Dokumentarna fotografija*. Taj dan organizirano je više aktivnosti: predavanje i projekcija dokumentarnih fotografija našega grada kroz povijest pod naslovom *Slavonski Brod na fotografijama*, upoznavanje s mogućnostima korištenja gradiva u arhivu i dostupnim izvorima za povijesna istraživanja. Mogla se razgledati i izložba *Sve je to rock'n'roll*, u izložbenome prostoru za građane bile su izložene fotografije i fotoalbumi koji se čuvaju u Arhivu u Zbirci fotografija HR-DASB-347.⁶ U Požegi su djelatnici Odjela pripremili izložbu pod naslovom *Požega u digitalnoj fotografiji Hrvoja Kusika*, u holu gimnazije. Na izložbi su Požega i njezina okolica predstavljene kroz osamdeset fotografija snimljenih unazad desetak godina, na fotografijama je zabilježen segment iz društvenoga,

³ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/226-meunarodni-dan-arhiva>; 11. lipnja 2010.

⁴ Izvor: Pregled fondova i zbirki Državnog arhiva u Slavanski Brod, str. 13; 2020. godina

⁵ Izvor: <https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=37626>; 9. lipnja 2011.

⁶ Izvor: <http://www.sbperiskop.net/drustvo/dan-otvorenih-vrata-drzavnog-arhiva-u-slavonskom-brod>; 7. lipnja 2012.

kulturnoga ili povijesnoga života.⁷ Fotografije koje su prikazane na izložbi nalaze se u Osobnom arhivskom fondu Kusik, Hrvoje, fotograf, novinar (HR-DASB-PŽ-360). Ukupno je izložbe posjetilo 180 posjetitelja.

U povodu Međunarodnoga dana arhiva 2013. godine djelatnici Odjela u Požegi pripremili su izložbu pod naslovom *Prof. dr. sc. Filip Potrebića (1933. – 2003.) – najbolji istraživač Požege i Požeške kotline*, otvorena dana 7. lipnja 2013. u prostorijama gimnazije.⁸ Izložba koju je postavio požeški odjel Državnog arhiva u Slavonskom Brodu prikazuje radove dr. Potrebiće, među kojima je i njegovih devet knjiga, ali i ono što su drugi pisali o njegovu radu kao i brojne fotografije. Bilo je ukupno 50 posjetitelja.

Godine 2014. Državni arhiv u Slavonskom Brodu organizirao je izložbu *Brod na Savi i Prvi svjetski rat (1914. – 1918.)*. Izložba je realizirana u povodu Međunarodnoga dana arhiva, koji se 2014. godine organizirao na temu *Prvi svjetski rat u hrvatskim arhivima*. Tom izložbom se Arhiv, zajedno s brojnim drugim ustanovama u kulturi u Republici Hrvatskoj, uključio u obilježavanje stogodišnjice početka Prvoga svjetskog rata. Izložbom se nastojalo, arhivskim dokumentima, prikazati dio svakodnevnoga života Brođana u ratnim uvjetima, kao i posljedice ratnoga stanja: nestašicu životnih potrepština, skupoću, neimaštinu obitelji vojnika koji su bili na ratištu, loše gospodarske, zdravstvene, obrazovne i druge prilike.⁹ Arhivski dokumenti koji su prikazani na izložbi nalaze se u fondovima: Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (HR-DASB-1), Kraljevska kotarska oblast u Brodu na Savi (HR-DASB-208), dok je dio gradiva posuđen od privatnih kolekcionara. U povodu Međunarodnoga dana arhiva, u požeškoj gimnaziji otvorena je izložba Državnog arhiva u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi, pod naslovom *Zlatko Crnković (1931. – 2013.): urednik – medijator književnog ukusa*.¹⁰

⁷ Izvor: https://pozeska-kronika.hr/_arhiva/index.php?option=com_k2&view=item&id=826:po%C5%BEega-u-digitalnoj-fotografiji&Itemid=142&tmpl=component&print=1; 15. lipnja 2012.

⁸ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/336-otvorena-izlozba-o-najboljem-istraivau-poege-i-poeke-kotline>; 11. lipanj 2013.

⁹ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/385-otvorena-izlozba-brod-na-savi-i-prvi-svjetski-rat-1914-1918>; 10. lipnja 2014.

¹⁰ Izvor: HR-DASB-PŽ-359: Osobni arhivski fond Crnković, Zlatko, hrvatski prevoditelj, književnik, urednik (Čaglin, 11. 5. 1931. – Zagreb, 2. 11. 2013.); 1956. – 2011.

Jedan od najuglednijih i najvršnjih hrvatskih prevoditelja i urednika, tijekom svojega rada, preveo je više od 150 knjiga i uredio oko 600 knjiga, većinom recentnih romana iz cijeloga svijeta. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja, a na prijedlog Državnog arhiva u Slavonskom Brodu – Odjel u Požegi Požeško-slavonska županija mu je odala priznanje 2012. godine *Nagradom za životno djelo*.¹¹ Ukupno je bilo 360 posjetitelja koji su razgledali izložbe.

Sljedeće godine (2015.) u Odjelu u Požegi otvorena je izložba pod naslovom *Rudolf Heli (1937. – 2002.): arhivski i kulturni djelatnik, požeški publicist*.¹² Izložba je postavljena povodom Međunarodnoga dana arhiva, u prostoru Gimnazije u Požegi i čini tek malen dio bogatog arhivskog gradiva koje je Heli prikupio u trima desetljećima svojega rada. Od 1. siječnja 1964. godine kada se zaposlio u arhivu, njegov je život trajno povezan s arhivskim gradivom Požege i Požeštine, uz pisane tragove prošlih vremena koje je znao čuvati i iščitavati s poštovanjem, ali na način dostupan i najširoj javnosti.¹³ Izložba je prikazala dokumente, fotografije i novinske tekstove, kojih je autor Rudolf Heli, poznat je bio u ovome kraju i šire kao dugogodišnji arhivist, istraživač povijesti, publicist i novinar. Surađivao je sa brojnim novinskim redakcijama, kao što su *Večernji list*, *Glas Slavonije*, *Požeški list*, zatim radio i TV Zagreb, *Požeški pučki kalendar* i drugima, a dao je veliki doprinos objavljivanju kapitalnih djela, kao što je monografija *Požega 1227. – 1977.*, *Požeški leksikon* i druga.¹⁴

U Državnom arhivu u Slavonskom Brodu otvorena je izložba Školske spomenice Broda i okolice. To je, nakon izložba *Razvoj školstva u Brodu na Savi/Slavonskom Brodu (2002.)* i *90 godina Gimnazije „Matija Mesić” u Slavonskom Brodu (2008.)*, treća izložba o školstvu postavljena u slavonskobrodskome arhivu.¹⁵ Na 28 panoa predstavljene su spomenice koje se čuvaju u Arhivu u Slavonskom

¹¹ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/387-otvorena-izlozba-o-zlatku-crnkovicu-jednom-od-najuglednijih-i-najvršnjih-hrvatskih-prevoditelja-i-urednika/>; 13. lipnja 2014.

¹² Izvor: HR-DASB-PŽ- 338: Osobni arhivski fond Heli, Rudolf, arhivist, publicist, kulturni djelatnik (Požega 14. 4. 1937. – Požega, 22. 5. 2002.); 1964/2002.

¹³ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/411-ivan-medved-rudolf-heli-bio-je-dobri-duh-pozege-u-kojoj-je-ostavio-neizbrisive-tragove/>; 13. lipnja 2015.

¹⁴ Izvor: <https://pozege.eu/izlozeni-dokumenti-i-slike-o-rudolfu-heliju-foto/>; 10. lipnja 2015.

¹⁵ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/414-spomenice/>; 17. lipnja 2015.

Brodu¹⁶, od kojih se većina počela voditi nakon osamdesete godine 19. stoljeća. One su pomalo zanemaren, ali vrijedan arhivski izvor. Ukupno je bilo 296 posjetitelja na izložbama.

Godine 2016. u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu otvorena je izložba *Arhiv – Domovinski rat – fotografija...* povodom Međunarodnoga dana arhiva, koja je pripremljena u suradnji s tjednikom *Posavska Hrvatska*. Izložba je nastojala pokazati dio stradanja našega grada i njegovih stanovnika u Domovinskome ratu. Većina fotografija prikazana na izložbi nastala je zahvaljujući gospodinu Darku Jankoviću, koje je snimao za tjednik *Posavsku Hrvatsku*, tada *Brodski list*, vlasnik fotografija. Na početnim panoima prikazano je stradanje zgrade Državnog arhiva u Slavanskom Brodu i pismohrane u Okučanima.¹⁷ Državni arhiv pogođen je granatom 18. kolovoza 1992. godine, pri čemu je nastala materijalna šteta, ali srećom nije bilo ljudskih žrtava. Nakon vojno-redarstvene akcije *Bljesak* djelatnici Arhiva su dana 10. svibnja 1995. godine posjetili Okučane radi utvrđivanja stanja arhivskoga i registraturnoga gradiva u pismohranama, što je i prikazano na panoima.¹⁸ Povodom Međunarodnoga dana arhiva, dana 10. lipnja 2016. godine, u Hrvatskoj knjižnici i čitaonici u Pleternici otvorena je izložba *Arhivskim gradivom u susret 110. obljetnici Hrvatske knjiž-*

¹⁶ Izvor: HR-DASB-110: Osnovna škola Banovci, inv. br. 1; HR-DASB-111: Državna mješovita pučka škola Bebrina, inv.br.1; HR-DASB-112: Osnovna škola Beravci, inv. br. 1; HR-DASB-117: Osnovna škola Čajkovci, inv. br. 1; HR-DASB-160: Osnovna škola *Ivo Lola Ribar* Slavonski Brod, inv. br. 1; HR-DASB-122: Osnovna škola u Dubočcu, inv. br. 1; HR-DASB-130: Osnovna škola *Augusta Šenoa* u Gundincima, inv. br. 1 i 2; HR-DASB-131: Osnovna škola u Jarugama, inv. br. 1; HR-DASB-132: Osnovna škola Kaniža, inv. br. 1; HR-DASB-158: VII. Osnovna škola u Slavanskom Brodu, inv. br. 1; HR-DASB-140: Državna mješovita pučka škola u Stupničkim Kutima, inv. br. 1; HR-DASB-141: Osnovna škola Lovčić, inv. br. 1; HR-DASB-143: Osnovna škola Mala Kapanica, inv. br. 1; HR-DASB-146: Osnovna škola u Odvorcima, inv. br. 1; HR-DASB-148: Osnovna škola u Oriovcu, inv. br. 1; HR-DASB-150: Osnovna škola Ravan, inv. br. 1; HR-DASB-153: Osnovna škola *Stjepan Sekulić Jucko* u Sibirju, inv. br. 1; HR-DASB-156: Osnovna škola *Branko Radičević* Slavonski Brod, inv. br. 1; HR-DASB-166: Osnovna škola u Slavanskom Kobašu, inv. br. 1; HR-DASB-168: Osnovna škola u Slavanskom Šamcu, inv. br. 1; HR-DASB-171: Osnovna četverogodišnja škola u Starim Perkovicima, inv. br. 1; HR-DASB-172: Osnovna škola u Starom Slatniku, inv. br. 1; HR-DASB-179: Osnovna škola u Velikoj Kapanici, inv. br.1; HR-DASB-181: Osnovna škola Ivan Meštrović u Vrpolju, inv. br. 1; HR-DASB-182: Osnovna škola u Zadubravlju, inv. br. 1; HR-DASB-183: Osnovna škola u Zbjegu, inv. br. 1; HR-DASB-184: Osnovna škola u Živikama, inv. br. 1; Ljetopis Realne gimnazije od 21. travnja 1945. do 11. travnja 1962.; Preslika Ljetopisa gimnazije *Matija Mesić* Slavonski Brod 2. rujna 1994. do 1. rujna 2007. godine.

¹⁷ Izvor: HR-DASB-359: Državni arhiv u Slavanskom Brodu.

¹⁸ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/446-otvorena-izlozba-arhiv-domovinski-rat-fotografija>; 10. lipnja 2016.

nice i čitaonice Pleternica, koju su pripremili djelatnici Odjela u Požegi Državnog arhiva u Slavanskom Brodu na temelju arhivskoga gradiva.¹⁹ Knjižnica u Pleternici osnovana je davne 1907. godine, kada i Gradska knjižnica u Zagrebu. Tijekom duge povijesti bila je smještena u raznim prostorima da bi 2014. godine otvorila vrata nove zgrade svim ljubiteljima pisane riječi.²⁰ Ukupno je te izložbe posjetilo 170 posjetitelja.

Devetu godinu zaredom Državni arhiv u Slavanskom Brodu i Odjel u Požegi sudjelovali su u kulturnoj manifestaciji pod naslovom Međunarodni dan arhiva. Godine 2017. otvorena je izložba pod naslovom *Katastarski planovi brodske okolice u 19. stoljeću*. Tema izložbe povezana je s obilježavanjem obljetnice (2017.): 200 godina od objavljivanja *Naredbe o uvođenju stabilnog katastra (Patent uber die Einführung des stabilen Katastrs)* 23. prosinca 1817. godine, kojom je započela stabilna katastarska izmjera u jadranskoj Hrvatskoj (Austrijsko primorje i Dalmacija); 170 godina od početka (1847.) i 140 godina od završetka (1877.) stabilne katastarske izmjere u panonskoj Hrvatskoj (Hrvatska i Slavonija). Državni arhiv u Slavanskom Brodu preuzeo je 2005. godine od Državne geodetske uprave indikacijske skice i zemljišne knjige mjesta brodske okolice, koje su objedinjene u arhivski fond *HR-DASB-383 Državna geodetska uprava – Područni ured za katastar Slavanski Brod*. Fond sadržava indikacijske skice 24 mjesta brodske okolice, od kojih je 19 prikazano na izložbi: Donja i Gornja Bebrina, Crni Potok, Divoševci, Dubočac, Glogovica, Kaniža, Kindrovo, Klakar, Kobaš, Korduševci, Kutu Stupnički, Lovčić, Lužani, Perkovci, Poljanci, Slobodnica, Svilaj i Zdenci. Uz katastarske planove prikazana je i povijesna bilješka o svakom pojedinom mjestu.²¹ Odjel u Požegi obilježio je Međunarodni dan arhiva otvorenjem izložbe pod naslovom *Istaknuto mjesto u hrvatskoj kulturnoj i književnoj baštini gradonačelnika Požege Franje Ćirakija, arhivskim gradivom uz 170. obljetnicu rođenja i 105. smrti Franje Ćirakija*, u knjižnici Gimnazije u Požegi. Predstavljeno je arhivsko gradivo²² uz 170. obljetnicu rođenja i 105. obljetnicu smrti najdugovječ-

¹⁹ Izvor: HR-DASB-PŽ-130: Hrvatska čitaonica u Pleternici.

²⁰ Izvor: <https://www.rva.hr/vijest/2016/4042-izlozba-arhivskim-gradivom-u-susret-110-obljetnice-hrvatske-knjiznice-i-citaonice-pleternica>; 10. lipnja 2016.

²¹ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/21-izlozbe-sve/izlozbe-slavonski-brod/472-otvorena-izlozba-katastarski-planovi-brodske-okolice-u-19-stoljecu>; 21. lipnja 2017.

²² Izvor: HR-DASB-PŽ-281: Osobni arhivski fond Ćiraki, Franjo, pjesnik i prozaik (Požega, 10. XI. 1847. – Požega, 13. II. 1912); 1833. – 1913.

nijega požeškog gradonačelnika, koji je preko 23 godine bio na čelu grada Požege.²³ Na izložbama je bilo 150 posjetitelja.

U povodu Međunarodnoga dana arhiva Državni arhiv u Slavonskom Brodu 2018. godine otvorio je svoja vrata učenicima osnovnih škola. Otvorena je izložba *Pedagoške radionice Državnog arhiva u Slavonskom Brodu*, na kojoj su prikazani radovi sudionika radionica u Arhivu od 2010. godine. Organizirana je i radionica za učenike nižih razreda osnovne škole pod naslovom *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, na kojoj su prikazali osnovne motive toga djela Ivane Brlić-Mažuranić i tako ga još bolje upoznali.²⁴ Radionica je osmišljena tako da su učenici 3. razreda osnovne škole tehnikom crtanja stripa oslikali Hlapićevo putovanje i dio sadržaja Ivanina pisma. Državni arhiv u Slavonskom Brodu – Odjel Požege u prostoru Gimnazije Požege isti dan pripremio je izložbu *Arhivska ostavština dr. Josipa Buturca u Požegi*.²⁵ Prikazano je arhivsko gradivo iz osobnog arhivskog fonda HR-DASB-PŽ-290: Buturac, Josip, povjesničar, arhivist i crkveni pisac (Grabarje kraj Požege, 14. XI. 1905. – Lovrečina Grad, 5. X. 1993); 1921. – 2013. Ukupno je izložbe posjetilo 100 posjetitelja i 257 učenika.

U povodu Međunarodnoga dana arhiva i 200. obljetnice patentiranja bicikla, Državni arhiv u Slavonskom Brodu otvorio je izložbu 10. lipnja 2019. pod naslovom *Od kotura do bicikla u Slavonskom Brodu*. Prikazani su najstariji arhivski zapisi o biciklizmu²⁶ u Slavonskom Brodu, stari propisi o biciklizmu, bicikl u svakodnevnom životu preko pregleda staroga tiska i zbirku fotografija te istaknuti pojedinci zaslužni za razvoj slavonskobrodskoga sportskog biciklizma.²⁷ Ukupno je bilo 100 posjetitelja izložba i 300 učenika.

²³ Izvor: <https://pozeska-kronika.hr/kultura/item/9354-uz-170-obljetnicu-rodenja-i-105-smrti-najdugovječnijeg-pozeskog-gradonacelnika-franje-cirakija.html>; 9. lipnja 2017.

²⁴ Izvor: <https://dasb.hr/index.php/510-izlozba-pedagoske-radionice-drzavnog-arhiva-u-slavonskom-brodu>; 5. lipnja 2018.

²⁵ Izvor: <https://www.pozega-tz.hr/dogadanje/329-arhivska-ostavstina-profdr-josipa-buturca-u-drzavnom-arhivu-u-pozegi>; 8. lipnja 2018.

²⁶ Izvor: HR-DASB-6: Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod, HR-DASB-348:Zbirka plakata, Muzej Brodskog posavlja, gradivo posuđeno od privatnih kolekcionara.

²⁷ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/550-medunarodni-dan-arhiva-otvorenje-izlozbe-od-kotura-do-bicikla-u-slavonskom-brodu-2>; 5. lipnja 2019.

2. Noć muzeja u Arhivu

Manifestaciji Noć muzeja, koja se održala 29. siječnja 2016. godine, prvi put se pridružio i Državni arhiv u Slavonskom Brodu. Pored prije postavljene izložbe *Brod na Savi i Prvi svjetski rat*, te izložbe ratnih fotografija *Hrvatski istok u Domovinskom ratu*, izložba koja je zajednički projekt državnih arhiva u Osijeku, Vukovaru, Virovitici i Slavonskome Brodu te Gradskoga muzeja Vukovara, otvorena u Državnom arhivu u Slavonskome Brodu dana 19. siječnja 2016. godine. Posjetitelji su u Arhivu u sklopu programa Noć muzeja mogli vidjeti i izbor iz ostavštine akademske slikarice i kiparice Grete Pexider Srića, udane Turković. U sklopu programa Noć muzeja 2016. Arhiv je imao 152 posjetitelja.²⁸

Sljedeće godine (2017.) uspješno je organizirana i II. Noć Muzeja u Arhivu, 31. siječnja 2017. godine. Tom prigodom u Arhivu organiziran je bogat kulturni program. Tema Noći muzeja bila je *Glazba i glazbeni velikani i njihov utjecaj na društvo*. Vođeni time, u Arhivu je bio priređen bogat glazbeni program u kojemu su sudjelovali Ženski pjevački ansambl Viojlice, Tamburaški sastav Gimnazije Matija Mesić, te Brodski harmonikaški orkestar (BHO) Bela pl. Panthy. U suradnji s voditeljicom BHO-a Sanjom Nuhanović priređena je projekcija dokumentarnoga filma *Harmonikaška rapsodija*, posvećena 50. obljetnici djelovanja BHO-a Bela pl. Panthy. U okviru programa posjetitelji su mogli razgledati izložbu ratnih fotografija *Arhiv – Domovinski rat – fotografija...* u Maloj dvorani, koja je bila otvorena 2016. godine povodom Međunarodnoga dana arhiva, te izložbu *50 godina Brodskog harmonikaškog orkestra Bela pl. Panthy (1966. – 2016.)* u Velikoj dvorani. Za najmlađe posjetitelje pripremljena je bila prigodna radionica/igraonica, gdje smo im pripremili kopije arhivskoga gradiva iz raznih arhivskih fondova i zbirka, njihov je zadatak bio da flomasterima i drvenim bojicama oboje kopirane predloške. Državni je arhiv u Slavonskom Brodu u sklopu programa Noć muzeja 2017. imao 220 posjetitelja.²⁹

Državni arhiv u Slavonskom Brodu treću godinu zaredom sudjelovao je u kulturnoj manifestaciji Noć muzeja, koju je 13. put organiziralo Hrvatsko muzejsko društvo. Tema Noći muzeja bila je *Sport – Važno je sudjelovati!*, stoga je Arhiv priredio

²⁸ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/foto-galerija/noc-muzeja-2016-u-arhivu>; 29. siječnja 2016.

²⁹ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/460-rekordna-posjecenost-ii-noci-muzeja-u-arhivu>; 31. siječnja 2018.

izložbu pod naslovom *Brodski sport kroz Zbirku plakata*. U Državnom arhivu u Slavanskom Brodu pod signaturom HR-DASB-348 čuva se Zbirka plakata, koja obuhvaća gradivo od 1885. do 2017. godine. Zbirka sadrži 7770 inventarnih jedinica i u potpunosti je arhivistički sređena. Plakati su podijeljeni u 19 serija, a jedna od serija odnosi se na sport. Serija sportskih plakata sadržava 531 plakat. Za tu izložbu odabrano je 95 plakata koji su prikazani na 27 panoa. U suradnji sa SBTV-om (Slavonskobrodskom televizijom) prikazan je kronološki pregled najvažnijih sportskih zbivanja u Slavanskom Brodu iz 2017. godine. U glazbenome dijelu programa nastupili su članovi Brodskog harmonikaškog orkestra Bela pl. Panthy pod ravnanjem Sanje Nuhanović. Državni arhiv u Slavanskom Brodu u sklopu je programa Noć muzeja 2018. od 19 do 23 sata imao 160 posjetitelja.³⁰

3. Izložbena djelatnost u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu

Prva izložba koju su pripremili djelatnici Državnog arhiva u Slavanskom Brodu bila je 1977. godine pod naslovom *Aleksandar Tajkov*. Državni arhiv, tada Historijski arhiv u Slavanskom Brodu, organizirao je 1981. godine izložbu pod naslovom *Fotografija*. Nakon toga 1987. godine organizirana je izložba pod naslovom *Franjo Ciraki 1847. – 1912., život i djelo*. Tek 1994. godine pripremljena je nova izložba pod naslovom *Povijesni arhiv Slavanski Brod 1959. – 1994.*, od 1997. do danas izložbe se kontinuirano organiziraju svake godine. Dosad je je priređeno 55 izložba, godišnje su znale biti i četiri izložbe otvorene za javnost. Arhiv ima adaptiran prostor u potkrovlju svoje zgrade, pri čemu je Mala dvorana adaptirana 2002. godine, a Velika dvorana 2008. godine. Prostor je svečano otvoren za javnost 2002. godine prigodnom izložbom *Razvoj školstva u Brodu na Savi/ Slavanskom Brodu* i 2008. godine prigodnom izložbom *90 godina Gimnazije „Matija Mesić”*. Dvorane u potkrovlju omogućuju nam da možemo pripremiti i tri izložbe godišnje (za Noć Muzeja, u povodu obljetnice osnivanja Arhiva 16. 3., za Međunarodni dan arhiva, u rujnu ili listopadu, i jedna pripremljena u Odjelu Požega). Izložbe su obuhvaćale razne tematske cjeline: glazbu, graditeljstvo, gospodarstvo, školstvo, Domovinski rat itd. Navest ću kronološkim redom izložbe:

³⁰ Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/495-uspjesno-organizirana-iii-noc-muzeja-u-arhivu>; 31. siječnja 2018.

- *Dani Franje pl. Cirakija u povodu 150. obljetnice rođenja*; 1997.
- *Povjesnica Nove Gradiške 1748. – 1998.*; 1998.
- *80 godina novogradiške gimnazije*; 1999.
- *Požeška gimnazija u arhivskim vrelima*; 1999.
- *Retrospektiva XX. stoljeća u dokumentima Državnog arhiva u Slavanskom Brodu*; 2001.
- *130 godina DVD-a Nova Gradiška (1871. – 2001. g.)*; 2001.
- *Zavičajnici*; 2001.
- *Obitelj Turković i Kutjevo*; 2001.
- *Graditeljstvo u Brodu na Savi / Slavanskom Brodu: u dokumentima Državnog arhiva u Slavanskom Brodu*; 1999.
- *Sakralno graditeljstvo brodske Posavine*; 2001.
- *Razvoj školstva u Brodu na Savi / Slavanskom Brodu*; 2002.
- *Brod i Sava*; 2003.
- *Sto godina HSS-a na brodskom području u arhivskim izvorima*; 2004.
- *Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko društvo u Brodu na Savi 1895. – 1941.*; 2005.
- *160. godina bolnice u Novoj Gradiški*; 2006.
- *120 godina Poljoprivredne škole Požege*; 2006.
- *Gospodarstvo Broda / Brod na Savi / Slavanski Brod od 17. st. do 1945.*; 2006.
- *Iz ostavštine Gradonačelnika Požege Franje Cirakija*; 2007.
- *Gospodarstvo Sl. Broda od 1945. do 1990.*; 2007.
- *Nova Gradiška na starim razglednicama*; 2008.
- *90 godina Gimnazije „Matija Mesić“*; 2008.
- *Život i djelo dr. Josipa Buturca (1905. – 1993. g.)*; 2008.
- *50 godina Državnog arhiva u Slavanskom Brodu 1959. – 2009.*; 2009.
- *Državni arhivi u Hrvatskoj*; 2009.
- *310. obljetnica Gimnazije u Požegi 1699. – 2009.*; 2009.
- *Povijest brodskih kinematografa (1910. – 2010.)*; 2010.
- *Iz prošlosti požeškog novinarstva*; 2010.

- *Matica hrvatska Slavanski Brod 1990. – 2010.*; 2010.,
- *Franjevački samostan i HPD „Davor” u glazbenom životu Broda na Savi / Slavanskoga Broda*; 2011.
- *Prof. dr. sc. Dragutin Pavličević, najplodniji živi hrvatski povjesničar*; 2011.
- *Sve je to rock'n'roll: Povijest rock-scene u Slavanskom Brodu i okolici*; 2012.
- *Požega u digitalnoj fotografiji Hrvoja Kusika*; 2012.
- *Zvonimir Podkovic: baletni umjetnik, istraživač i publicist*; 2013.
- *Brodskoposavski vremenoplov u zvucima tambure*; 2013.
- *Prof. dr. sc. Filip Potrebica (1933. – 2003.), najbolji istraživač Požege i Požeške kotline*; 2013.
- *Kultura Broda kroz Zbirku plakata (1898. – 1969.)*; 2014.
- *Brod na Savi i Prvi svjetski rat (1914. – 1918.)*; 2014.
- *Zlatko Crnković (1931. – 2013.), urednik – medijator književnog ukusa*; 2014.
- *Rudolf Heli (1937. – 2002.), arhivski i kulturni djelatnik, požeški publicist*; 2015.
- *Školske spomenice Broda i okolice*; 2015.
- *Hrvatski istok u Domovinskom ratu*; 2016.
- *Pjevački zbor RKUD-a „Đuro Salaj” (1972. – 1990.)*; 2016.
- *Arhiv – Domovinski rat – fotografija ...*; 2016.
- *Arhivskim gradivom ususret 110. obljetnici Hrvatske knjižnice i čitaonice Pleternica*; 2016.
- *50 godina Brodskog harmonikaškog orkestra Bela pl. Panthy*; 2016.
- *Šima Seletković, narodni umjetnik i svestrani glazbenik*; 2017.
- *Katastarski planovi brodske okolice u 19. stoljeću*; 2017.
- *Arhivskim gradivom uz 170. obljetnicu rođenja i 105. smrti*; 2017.
- *Brodski sport kroz Zbirku plakata*; 2018.
- *Stoljeće slavanskobrodске gimnazije*; 2018.,
- *Pedagoške radionice u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu*; 2018.
- *Arhivska ostavština prof. dr. Josipa Buturca u Državnom arhivu u Požegi*; 2018.
- *Naših prvih 60 godina (1959. – 2019.)*; 2019.

- *Od kotura do bicikla u Slavonskom Brodu*; 2019.

4. Prosvjetna djelatnost DASB-a- arhivska pedagogija u praksi

Od 2000. godine Državni arhiv u Slavonskom Brodu posjećuju učenici i studenti. U početku su to bile posjete izložbama i razgledavanje važnijeg arhivskog gradiva, a od 2010. do 2018. Arhiv organizira sljedeće radionice: *Izrada povijesnih mapa Slavanskog Broda uz pomoć arhivskog gradiva*, *Čudnovate zgode šegrt Hlapčića*, *Planovi i nacrti grada Slavanskog Broda kroz povijest*, *Domovinski rat u Slavonskom Brodu* i *Filatelija i numizmatika*.

U povodu Međunarodnoga dana arhiva 9. 6. 2010. godine započelo se s organiziranjem likovnih radionica pod naslovom *Izrada povijesnih mapa Slavanskog Broda uz pomoć arhivskoga gradiva* za učenike osnovnih škola Brodsko-posavske županije.

4.1. Izrada povijesnih mapa Slavanskoga Broda uz pomoć arhivskoga gradiva

U povodu Međunarodnoga dana arhiva 2010. godine započelo se s organiziranjem likovnih radionica pod naslovom *Izrada povijesnih mapa Slavanskog Broda uz pomoć arhivskoga gradiva* za učenike nižih razreda osnovnih škola iz Brodsko-posavske županije. Teme se odnose na brodsku povijest jer u 3. i 4. razredu osnovne škole učenici iz nastavnoga predmeta *Priroda i društvo* prema nacionalnom kurikulumu analiziraju povezanost prošlih događaja i važnijih osoba u svome zavičaju. U gradivu nastavnoga predmeta *Priroda i društvo* spominju se i arhivi, čemu služe arhivi i koja je njihova uloga u gradu u kojemu se nalaze. Ideja za tu radionicu nastala je u međusobnoj komunikaciji djelatnika arhiva i nastavnika razredne nastave.

Tematske su grupe sljedeće: *Povijest kina u Brodu na Savi*, *Povijest željeznice*, *Marijin Dom*, *Državni arhiv u Slavonskom Brodu*, *Glavni brodski trg – Korzo* (Strojarski fakultet ili kuća Brlićevih), *Franjevački samostan*, *Tvrđava*. Posebnu tematsku skupinu čine važnije osobe koje su ostavile trag u Slavonskome Brodu: *Mia Čorak Slavenska*, *Dragutin Tadijanović*, *Vilim Buk*, *Dragutin Schwendemann*, *fra Kamilo Kolb*, *dr. Josip Stadler*, *Julije Hoffmann*, *fra Ivan Velikanović*.

Radionica započinje ppt prezentacijom koju smo napravili koristeći se arhivskim fotografijama i starim brodskim razglednicama. Na taj način učenici dobivaju informaciju kako je izgledao naš grad krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Radionice su organizirane u trajanju od dva puna sata, a za vrijeme stanke od 30 minuta arhivistice upoznaju učenike s dijelom arhivskoga gradiva koje se čuva u Arhivu, kao što su npr. matične knjige, pedagoška dokumentacija, fotoalbumi, arhivsko gradivo prije i nakon restauriranja i konzerviranja, mikrofilmske role i DVD zapisi Arhiva obitelji Brlić. Učenike upoznajemo i s važnošću rada arhivista i svim poslovima koji se obavljaju izvan i unutar arhiva, koje usluge arhiv pruža svojim korisnicima, o čemu skrbi, na koji način doći do osnovnih informacija o samome arhivu i dr.

Način je izvođenja radionice sljedeći: učenici su podijeljeni u skupine, a optimalan broj u jednoj skupini je 5 – 6 učenika. Ovisno o veličini razreda te dolazi li na radionicu jedan ili dva razreda (u Veliku dvoranu može se smjestiti najviše 50 učenika), svaka skupina obrađuje jednu temu.

Djelatnici arhiva pripremaju za učenike tekstove za svaku tematsku cjelinu, fotografije i hamer papir, a učenici donose školski pribor (ljepilo, škare, bojice, flomastere). Svaka skupina izrezuje preslike fotografija i piše tekst o zadanoj temi. Nakon dovršetka izrade mape, svaka skupina prezentira svoj rad pred ostalim učenicima i odgovara na njihova pitanja te ih tako upoznaje s temom koju su obradili. Od 2010. do 2012. godine bilo je 763 učenika.

4.2. Radionica *Čudnovate zgrade šegrta Hlapića*

Godine 2013. organizirana je nova radionica *Čudnovate zgrade šegrta Hlapića* u povodu 100 godina od prvoga objavljivanja istoimenoga romana. U brodscome arhivu čuva se Arhiv obitelji Brlić u digitalnome obliku (mikrofilm i DVD zapisi), a 1998. godine djelatnici su arhivistički sređivali fond obitelji Brlić. To nam je pomoglo da organiziramo radionicu na kojoj smo učenicima prezentirali sadržaj pisma Ivane Brlić Mažuranić iz 1931. godine. Upravo je sadržaj toga pisma bio temelj cijele radionice, gdje spisateljica otkriva češkome uredniku kako je nastao roman,

tj. kako je nastala priča o Hlapiću.³¹ Radionica je osmišljena tako da su učenici 3. i 4. razreda osnovne škole tehnikom crtanja stripa oslikali Hlapićevo putovanje i dio sadržaja Ivanina pisma. Učenici su bili podijeljeni u skupine, kao i u likovnoj radionici. Upoznavanje sa cijelom pričom napravljeno je kroz ppt projekciju, koja je obuhvatila i vrijeme (1913. godina), mjesto (glavni brodski trg gdje se nalazi obiteljska kuća obitelji Brlić, a nekada se tu održavao sajam, zatim ljetnikovac Brličevac, gdje je poznata spisateljica napisala roman), likove, tj. dječaka (Hlapića), postolara (majstor Mrkonja) i druge koji su utjecali na stvaranje toga poznatog romana. Godine 2013. Arhiv je posjetilo 777 učenika.

4.3. Radionica *Planovi i nacrti grada Slavanskog Broda kroz povijest*

Radionica koju smo osmislili 2015. godine također je u svojem uvodnom dijelu sadržavala ppt projekciju starih razglednica grada, prikazan je povijesni razvoj Slavanskoga Broda. Učenici bi se podijelili u skupine, svaka skupina dobila bi dio plana grada iz 1912. ili 1933. godine i pripadajuće fotografije pojedinih lokacija. Pritom su korišteni planovi iz Zbirke planova i nacrti Državnog arhiva u Slavanskom Brodu (HR-DASB-346). Učenici su imali zadatak pronaći određene ulice, trgove ili zgrade iz dvadesetih ili tridesetih godina prošloga stoljeća te im pridružiti današnje fotografije tih lokacija. Nakon što bi u skupinama izvršili svoje zadatke, učenici bi svoj rad prezentirali kolegicama i kolegama u dvorani. Ta je radionica bila povezana s gradivom iz nastavnoga predmeta Priroda i društvo za niže razrede, gdje učenici uče o snalaženju u vremenu i prostoru. Radionica je namijenjena i učenicima viših razreda osnovnih škola i učenicima srednjih škola. Ukupno od 2014. godine do 2015. na radionicama je sudjelovalo 542 učenika.

4.4. Radionica *Domovinski rat u Slavanskom Brodu*

Povodom Međunarodnoga dana arhiva, Državni arhiv u Slavanskom Brodu 9. lipnja 2016. godine organizirao je Dan otvorenih vrata. U okviru programa održana je radionica *Domovinski rat u Slavanskom Brodu*, na kojoj su učenici izrađivali panoe na zadanu temu. Učenici su bili podijeljeni u 4 skupine, a teme su bile sljede-

³¹ Slanček, Gordana. *Arhinska pedagogija i rad s učenicima u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu*. Radovi: Arhivi i politika, 4. kongres hrvatskih arhivista, 22. – 25. listopada 2013., Opatija, str. 259266.

će: stradanje brodskih ulica u Domovinske ratu, stradanje ustanova u Domovinske ratu, ljudska stradanja (izbjeglice i prognanici), stradanje znamenitosti grada Slavanskoga Broda.³² Nakon što bi učenici izradili panoje, prezentirali bi svoj rad kolegicama i kolegama u dvorani. Ta je radionica imala velik emotivni učinak na učenike nižih razreda i mnogo toga su naučili o Domovinske ratu i stradanju našega grada. Godina 2016. bila je najposjećenija, bilo kroz radionice bilo izložbe, ukupno je bilo 977 učenika i 30 studenata.

4.5. Radionica Filatelija i numizmatika

Godine 2017. započeli smo i radionicu *Filatelija i numizmatika* u suradnji s Hrvatskim filatelističkim društvom Slavanski Brod. Voditelji radionice bili su Josip Kecerin i Željko Divnić iz broskog filatelističkog društva. Radionica pod naslovom *Filatelija i numizmatika* organizira se za učenike nižih razreda osnovne škole. Na toj radionici učenici imaju priliku naučiti zanimljive činjenice o poštanskim markicama, kako i gdje su izdane prve poštanske markice, tko su filatelisti, a tko numizmatičari. Također učenici crtaju drvenim bojicama ili flomasterima svoju poštansku marku sa simbolom grada Slavanskoga Broda (fontana na Korzu, crkva Gospe Brze Pomoći, čaplja – simbol grba grada Slavanskoga Broda i slično). Državni je arhiv učenicima pripremio dopisnice, a oni su naučili kako pisati dopisnicu na kojoj su napisali poruku osobi koju su oni sami izabrali te je adresirali, što je mnogima bilo prvi put da pišu dopisnicu koja će zaista i biti poslana poštom. Prilikom dogovaranja radionice informiramo učiteljicu / učitelja da pripremi učenike za radionicu tako da oni trebaju pripremiti adresu osobe koju će navesti na dopisnici i donesiti svoj radni pribor (bojice, flomastere, olovke, gumice). Svrha je te radionice naučiti učenike nižih razreda osnovnih škola kako je komunikacija s njima bliskim osobama moguća i klasičnom poštom (dopisnicama), ne samo preko mobilnih aplikacija (WhatsApp, Viber, Messenger itd.). Možemo zaključiti kako je ta vrsta radionice polučila odlične rezultate kod učenika koji su dobili prvi put informaciju da mogu komunicirati s njima bliskim osobama i dopisnicama. Godine 2017. bilo je ukupno 417 učenika.

³² Izvor: <http://www.dasb.hr/index.php/radionice/447-radionica-domovinski-rat-u-slavanskom-brodu>; 10. lipnja 2016.

4.6. Prosvjetna djelatnost za više razrede osnovne i srednje škole i studente

U 2015. godini organizirana je radionica za učenike povijesne skupine Osnovne škole „Bogoslav Šulek”. Učenici su istraživali I. svjetski rat kroz spomenice osnovnih škola.

U radionici *Čudnovate zgrade šegrta Hlapića* sudjelovali su i studenti Sveučilišnoga studija ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja iz Slavanskog Broda.

Za više razrede osnovne škole prvi je put održana radionica *Planovi i nacrti grada Slavanskog Broda kroz povijest*, u kojoj je sudjelovala povijesna i geografska skupina osmih razreda Osnovne škole „Đuro Pilar” iz Slavanskoga Broda. Također je i povijesna skupina Srednje medicinske škole iz Slavanskoga Broda sudjelovala na radionici *Planovi i nacrti grada Slavanskog Broda kroz povijest*.

Učenici povijesne skupine Gimnazije „Matija Mesić” istraživali su arhivsko gradivo koje se odnosilo na Domovinski rat. Učenici četvrtih razreda Gimnazije istraživali su u okviru projekta *Život Židova u Brodu na Savi / Slavanskom Brodu početkom 20. stoljeća* arhivsko gradivo koje se odnosi na židovske blagdane.

Održana je i radionica za učenike 3. razreda Klasične gimnazije fra Marijana Lanosovića s pravom javnosti. Zanimljiv je podatak da su Arhiv posjetili učenici Srednje škole Matije Antuna Reljkovića iz Slavanskoga Broda, 2. razred – zanimanje tehničar geodezije i geoinformatike. U Državnome arhivu dobili su na uvid zemljišne knjige koje se nalaze u arhivskom fondu HR-DASB-87 Vojni komunitet Slavanski Brod od 1781./1881. godine i indikacijske skice koje se čuvaju u arhivskome fondu HR-DASB-383 Državna geodetska uprava – Područni ured za katastar Slavanski Brod – Slavanski Brod 1855. – 1914. godine. Učenici su sami složili jednu indikacijsku skicu koja se odnosi na mjesto Dubočac i koja je tek jedna od 17 indikacijskih skica katastarskih planova.

Uz sudjelovanje na radionicama i istraživanju arhivskoga gradiva srednjoškolski su u arhivu vidjeli dio arhivskoga gradiva za koje skrbimo: fotoalbume iz tridesetih godina 20. stoljeća, mikrofilmske snimke Arhiva obitelji Brlić, Matičnu knjigu rođenih, Spomenicu Osnovne škole.

Učenici povijesne i novinarske skupine Osnovne škole „Đuro Pilar” iz Slavanskog Broda sa svojim su nastavnicima sudjelovali u projektu *Židovska zajednica u Slavanskom Brodu* i snimili dokumentarni film o toj temi. Katarina Aladrović-Me-

handžija i Gordana Slanček sudjelovale su u stvaranju toga filma prezentirajući učenicima i njihovim nastavnicima dio arhivskoga gradiva koje se odnosi na židovsku zajednicu u Slavanskome Brodu.

U ljetnim mjesecima smo prvi put organizirali radionicu za učenike od 1. do 4. razreda osnovne škole, arhiv je sudjelovao u zajedničkome projektu s Ustanovom za gospodarenje športskim objektima i Gradom Slavanskim Brodom, koji su organizirali *Brodski ljetni kamp*.

Učenici Glazbene škole istraživali su arhivsko gradivo Glazbene škole radi izrade završnog rada, tema je bila povijest Osnovne muzičke škole „Ivan Zajc” u Slavanskome Brodu, čije se gradivo čuva u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu.

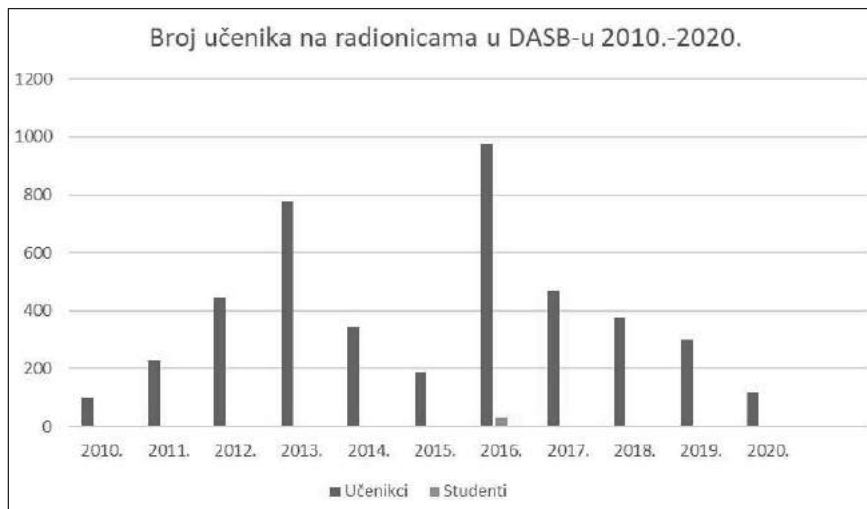
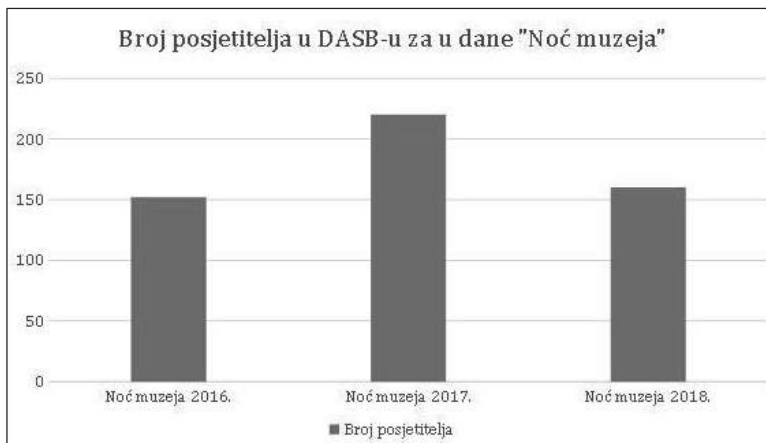
Od 2010. do 2019. godine u sklopu učeničkih radionica, posjeta izložbama te ostalih pedagoških i edukacijskih aktivnosti Arhiv je posjetilo ukupno 4270 učenika i studenata. Posebno treba istaknuti uzlazni trend broja posjetitelja, koji je kulminirao 2016. godine kada je našu ustanovu posjetilo ukupno 977 učenika i 30 studenata.

Uz učeničke radionice Državni arhiv u Slavanskom Brodu organizira i tečajeve za djelatnike u pismohranama. Prvi je tečaj organiziran 2004. godine, te 2011., 2017., 2018. i 2019. godine. Vrijedno je spomenuti da je od 2004. do 2019. godine u DASB-u održano 42 promocije knjiga, časopisa, zbornika, održano desetak predavanja i tribina različite tematike (povijest, glazba, književnost, medicina itd.). U suradnji s Ogrankom Matice hrvatske u Slavanskom Brodu, raznim udrugama i društvima održane su filmske projekcije i glazbene večeri, obilježeni razni programi *Dani hrvatskoga jezika*, manifestacije *Mjesec hrvatske knjige 2019.* i drugo.

Zaključak

Na temelju ovoga rada mogu zaključiti da kulturno-prosvjetnom djelatnošću Državni arhiv u Slavanskome Brodu aktivno upoznaje širu javnost s važnosti čuvanja arhivskih zapisa. Svrha navedenih promotivnih aktivnosti koje su opisane u ovome radu jest upoznati javnost s arhivima i njihovom djelatnošću, što bi trebalo rezultirati povećanim zanimanjem javnosti za korištenje gradiva i da odnos s javnošću bude dio arhivske djelatnosti. Citirat ću dr. sc. Gorana Pavelina:*arhivisti*

trebaju promovirati zbirke i gradivo koje se čuva u arhivima. Organizacijom javnih programa arhivi ostvaruju interakciju s korisnicima i javnošću te stvaraju arhivističke prakse.³³

³³ PAVELIN, G. Analiza web-stranica hrvatskih arhiva s aspekta javnih programa. *Libellarium*. VII, 2 (2014), str. 179 – 195. <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v7i2.206>
file:///C:/Users/Gordana/AppData/Local/Temp/206_370_1_PB.pdf

Organiziranjem pedagoških radionica, izložba, promocijama knjiga, organiziranjem predavanja i drugih promotivnih aktivnosti arhiv u Slavonskome Brodu kao i drugi arhivi u Republici Hrvatskoj promiču kulturni i društveni život i pristup nacionalnoj povijesti i nastoje steći poštovanje i povjerenje javnosti.

Literatura

- Toldi, Zvonimir. *Brod na Savi, Dva zlatna doba, Ususret 750. godišnjici grada 1244-1994*. Muzej Brodskog Posavlja Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1991.
- Pavelin, G. Analiza web-stranica hrvatskih arhiva s aspekta javnih programa. *Libellarium*. VII, 2 (2014), str. 179195. <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v7i2.206>
file:///C:/Users/Gordana/AppData/Local/Temp/206_370_1_PB.pdf
- Pregled fondova i zbirki Državnog arhiva u Slavonski Brod; 2020.godina
- Ljetopis Realne gimnazije od 21. travnja 1945. do 11. travnja 1962.; Preslika Ljetopisa gimnazije Matija Mesić Slavonski Brod od 2. rujna 1994. do 1. rujna 2007. godine.

Izvori

- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/203-310-obljetnica-gimnazije-u-poegi-1699-2009>; 17. srpnja 2010.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/226-meunarodni-dan-arhiva>; 11. lipnja 2010.
- <https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=37626>; 9. lipnja 2011.
- <http://www.sbperiskop.net/drustvo/dan-otvorenih-vrata-drzavnog-arhiva-u-slavonskom-brod>; 7. lipnja 2012.
- https://pozeskakronika.hr/_arhiva/index.php?option=com_k2&view=item&id=826:po%C5%BEega-u-digitalnoj-fotografiji&Itemid=142&tmpl=component&print=1; 15. lipnja 2012.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/336-otvorena-izloba-o-najboljem-istraivau-poege-i-poeke-kotline>; 11. lipanj 2013.

- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/385-otvorena-izlozba-brod-na-savi-i-prvi-svjetski-rat-1914-1918>; 10. lipnja 2014.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/387-otvorena-izlozba-o-zlatku-crnkovicu-jednom-od-najuglednijih-i-najvrsnijih-hrvatskih-prevoditelja-i-urednika>; 13. lipnja 2014.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-pozega/411-ivan-medved-rudolf-heli-bio-je-dobri-duh-pozege-u-kojoj-je-ostavio-neizbrisive-tragove>; 13. lipnja 2015.
- <https://pozege.eu/izlozeni-dokumenti-i-slike-o-rudolfu-heliju-foto/>; 10. lipnja 2015.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/414-spomenice>; 17. lipnja 2015.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/446-otvorena-izlozba-arhiv-domovinski-rat-fotografija>, 10. lipnja 2016.
- <https://www.rva.hr/vijest/2016/4042-izlozba-arhivskim-gradivom-u-susret-110-obljetnice-hrvatske-knjiznice-i-citaonice-pleternica>; 10. lipnja 2016.
- <http://www.dasb.hr/index.php/21-izlozbe-sve/izlozbe-slavonski-brod/472-otvorena-izlozba-katastarski-planovi-brodske-okolice-u-19-stoljecu>; 21. lipnja 2017.
- <https://pozeska-kronika.hr/kultura/item/9354-uz-170-obljetnicu-rodenja-i-105-smrti-najdugovjecnijeg-pozeskog-gradonacelnika-franje-cirakija.html>; 9. lipnja 2017.
- <https://dasb.hr/index.php/510-izlozba-pedagoske-radionice-drzavnog-arhiva-u-slavonskom-brodu>; 5. lipnja 2018.
- <https://www.pozega-tz.hr/dogadanje/329-arhivska-ostavstina-profdr-josipa-buturca-u-drzavnom-arhivu-u-pozegi>; 8. lipnja 2018.
- <http://www.dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/550-medunarodni-dan-arhiva-otvorenje-izlozbe-od-kotura-do-bicikla-u-slavonskom-brodu-2>; 5. lipnja 2019.
- <http://www.dasb.hr/index.php/foto-galerija/noc-muzeja-2016-u-arhivu>; 29. siječnja 2016.
- <http://www.dasb.hr/index.php/460-rekordna-posjecenost-ii-noci-muzeja-u-arhivu>; 31. siječnja 2018.
- <http://www.dasb.hr/index.php/495-uspjesno-organizirana-iii-noc-muzeja-u-arhivu>; 31. siječnja 2018.
- <http://www.dasb.hr/index.php/radionice/447-radionica-domovinski-rat-u-slavonskom-brodu>; 10. lipnja 2016.

Arhivsko gradivo:

Državni arhiv u Slavenskom Brodu

- Fond: Osnovna škola Banovci, inv. br. 1, (HR-DASB-110),
Fond: Državna mješovita pučka škola Bebrina, inv. br. 1, (HR-DASB-111),
Fond: Osnovna škola Beravci, inv. br. 1, (HR-DASB-117),
Fond: Osnovna škola Čajkovci, inv. br. 1, (HR-DASB-112),
Fond: Osnovna škola Ivo Lola Ribar Slavenski Brod, inv. br. 1, (HR-DASB-160),
Fond: Osnovna škola u Duboĉu, inv. br. 1, (HR-DASB-122),
Fond: Osnovna škola Augusta Šenoe u Gundincima, inv. br. 1 i 2, (HR-DASB-130),
Fond: Osnovna škola u Jarugama, inv.br.1, (HR-DASB-131),
Fond: Osnovna škola Kaniža, inv. br. 1, (HR-DASB-132),
Fond: VII. Osnovna škola u Slavenskom Brodu, inv. br. 1, (HR-DASB-158),
Fond: Državna mješovita pučka škola u Stupniĉkim Kutima, inv. br. 1,(HR-DASB-140),
Fond: Osnovna škola Lovĉić, inv. br. 1, (HR-DASB-141),
Fond: Osnovna škola Mala Kopanica, inv. br. 1, (HR-DASB-143),
Fond: Osnovna škola u Odvorcima, inv. br. 1, (HR-DASB-146),
Fond: Osnovna škola u Oriovcu, inv. br. 1, (HR-DASB-148),
Fond: Osnovna škola Ravan, inv. br.1,(HR-DASB-150),
Fond: Osnovna škola Stjepan Sekulić Jucko u Sibirju, inv. br. 1, (HR-DASB-153),
Fond: Osnovna škola Branko Radiĉević Slavenski Brod, inv. br. 1, (HR-DASB-156),
Fond: Osnovna škola u Slavenskom Kobašu, inv. br. 1, (HR-DASB-166),
Fond: Osnovna škola u Slavenskom Šamcu, inv. br. 1, (HR-DASB-168),
Fond: Osnovna četverogodišnja škola u Starim Perkovicima, inv. br. 1, (HR-DASB-171),
Fond: Osnovna škola u Starom Slatniku, inv. br. 1, (HR-DASB-172),
Fond: Osnovna škola u Velikoj Kopanici, inv. br. 1, (HR-DASB-179),
Fond: Osnovna škola Ivan Meštrović u Vrpolju, inv. br. 1, (HR-DASB-181),
Fond: Osnovna škola u Zadubravlju, inv. br. 1, (HR-DASB-182),
Fond: Osnovna škola u Zbjegu, inv. br. 1, (HR-DASB-183),
Fond: Osnovna škola u Živikama, inv. br. 1, (HR-DASB-184),
Fond: Državni arhiv u Slavenskom Brodu, (HR-DASB-359),
Fond: Hrvatska ĉitaonica u Pleternici, (HR-DASB-PŽ-130),
Fond: Gradskog poglavarstva Brod na Savi, (HR-DASB-1),

- Fond: Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod, (HR-DASB-6),
Fond: Vojni komunitet Brod, (HR-DASB-87),
Fond: Osobni arhivski fond Pracny, Tomislav, (HR-DASB-341),
Fond: Kraljevski kotarski sud Nova Gradiška, (HR-DASB-NG-210),
Fond: Kotarski sud (sreski sud) u Novoj Gradiški, (HR-DASB-NG-39),
Fond: Gruntovnica sreskog (kotarskog) suda Nova Gradiška, (HR-DASB-NG-211),
Fond: Gruntovne knjige regimentskog (pukovnijskog) suda Nova Gradiška, (HR-DASB-NG-208),
Fond: Kraljevska kotarska oblast Požega, (HR-DASB-PŽ-4),
Fond: Osobni arhivski fond CIRAKI, Franjo, pjesnik i prozaik, (HR-DASB-PŽ-281),
Fond: Osobni arhivski fond: BUTURAC, Josip, povjesničar, arhivist i crkveni pisac, (HR-DASB-PŽ-290),
Fond: Kraljevski sudbeni stola u Požegi, (HR-DASB-PŽ-98),
Fond: Osobni arhivski fond HELI, Rudolf, arhivist, publicist, kulturni djelatnik, (HR-DASB-PŽ-338),
Fond: Osobni arhivski fond CRNKOVIĆ, Zlatko, hrvatski prevoditelj, književnik, urednik, (HR-DASB-PŽ-359),
Fond: Kraljevski kotarski sud u Požegi, (HR-DASB-PŽ-99),
Fond: Obiteljski fond Turković, (HR-DASB-PŽ-279),
Fond: Kraljevski kotarski sud u Pakracu, (HR-DASB-PŽ-100),
Fond: Općinski sud u Slavanskoj Požegi, (HR-DASB-PŽ-107),
Fonda: Osobni arhivski fond KUSIK, Hrvoje, fotograf, novinar, (HR-DASB-PŽ-360),
Fond: Osobni arhivski fond PAVLIČEVIĆ, Dragutin, hrvatski povjesničar, (HR-DASB-PŽ-356),
Zbirka: Preslike arhiva obitelji Brlić, (HR-DASB-354),
Zbirka: Zbirka plakata, (HR-DASB-348)
Zbirka: Zbirke zemljovida, (HR-DASB-345),
Zbirka: Zbirke planova i nacрта, (HR-DASB-346),
Zbirka: Zbirka fotografija, (HR-DASB-347),
Zbirka: Matične knjige i parice Matičnih knjiga Rimokatoličkih župa Brodsko-posavske županije, (HR-DASB-343),
Zbirka: Grkokatoličkih župa Brodsko-posavske županije , (HR-DASB-342),
Zbirka: Pravoslavnih parohija Brodsko-posavske županije, (HR-DASB-344),
Zbirka: Izraelitičke zajednice Brodsko-posavske županije, (HR-DASB-426).

Summary

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE STATE ARCHIVES IN SLAVONSKI BROD

Since its founding in 1959 the State Archives in Slavenski Brod (DASB), in addition to taking care of archival materials, has also been engaged in cultural and educational activities, through various segments of cultural activities. The Archives organizes exhibitions, educational workshops for primary and secondary school students, lectures and forums covering a variety of topics that include cultural, social, religious, health and historical aspects. Employees of the State Archives in Slavenski Brod participated in organizing a course for employees in archives, co-published several monographs, published a large number of professional papers that include data on archives and collections which are stored at the Archives.

Keywords: *State Archives in Slavenski Brod, culture, archival pedagogy, students, schools, exhibitions*

ARHIVI U NOĆI MUZEJA

Stručni rad

UDK: 394.48:[069:930.25(497.5)
069:394.48(497.5)

Snažnom marketinškom podrškom organizatora, Hrvatskoga muzejskog društva (HMD), manifestacija Noć muzeja posljednjih petnaest godina privlači brojnu publiku, promovirajući važnost i vrijednost ne samo muzeja nego i ostalih baštinskih institucija, među kojima i arhiva.

U radu su izneseni primjeri i iskustva sudjelovanja državnih arhiva u Noći muzeja kao i razmišljanja iz onih arhivskih ustanova koje u njoj ne sudjeluju, sve radi sagledavanja smisla i sadržaja uključivanja arhiva u manifestaciju čije ime upućuje isključivo na muzeje.

Ključne riječi: *Hrvatsko muzejsko društvo, Noć muzeja, muzej, baštinske institucije, arhiv, komunikacija, kulturno-prosvjetne aktivnosti, Državni arhiv u Dubrovniku*

1. Uvod

Prva Noć muzeja održana je 1997. godine u Berlinu pod nazivom *Lange Nacht der Museen* (Duga noć muzeja)¹. Ideja posjeta ne samo jednom izložbenom prostoru nego više njih u jednoj noći uz slobodan ulaz proširila se vrlo brzo i na ostale gradove i države, a s vremenom i na druge baštinske institucije, među kojima i arhive, diljem Europe i svijeta.

¹ Lange Nacht der Museen, Berlin, About us, URL: <https://www.lange-nacht-der-museen.de/en/about-us>. (3. 3.2020.).

Hrvatsku inačicu Noći muzeja pokrenulo je 2005. godine Hrvatsko muzejsko društvo (HMD) kao gradski projekt sa šest zagrebačkih muzeja², koji od 2007. godine prerasta u nacionalni.³ Otvarajući se svim društvenim skupinama, organizatori Noći muzeja u Hrvatskoj već petnaestu godinu zaredom posljednji petak u siječnju, od 18 do 1 sat iza ponoći, uspijevaju privući mnogobrojnu i raznorodnu publiku, i to ne samo u muzeje nego i u državne arhive, knjižnice, centre za kulturu, vjerske zajednice, udruge, čak i u jednu kliniku.⁴ Manifestaciji se 2019. godine priključio i Državni arhiv u Dubrovniku (DADU) priredivši izložbu izvornog arhivskog gradiva *51.2 po mjeri Orlanda*. Sudjelovanje dubrovačkoga arhiva u manifestaciji Noć muzeja pobudilo je velik interes i zanimanje kod lokalne publike te ga je tom prilikom posjetio iznenađujuće velik broj zainteresiranih građana.

Otvaranjem vrata arhiva javnosti i predstavljanjem izvorne pisane kulturne baštine lokalnoj zajednici tijekom Noći muzeja ostvarena je jedna od važnijih uloga arhivske struke, a to je komunikacija arhiva i publike s primarnim ciljem edukacije, ovom prigodom u neposrednome kontaktu i neformalnome druženju. S obzirom na to da se radi o manifestaciji organiziranoj od strane muzealaca te namijenjenoj široj publici, a ne primarno onoj arhivskoj, polazna je ideja arhivista, kako u DADU-u tako i u ostalim državnim arhivima, vidjet ćemo u nastavku, atraktivnim i zanimljivim te manje poznatim arhivskim dokumentima privući posjetitelje i predstaviti arhiv i arhivsku djelatnost, a u isto vrijeme ne upasti u zamku masovnosti i zabave po svaku cijenu.

S obzirom na to da se o toj temi nije mnogo raspravljalo ni pisalo u arhivskim krugovima, u nastavku će izneseno iskustvo sudjelovanja područnoga arhiva u Dubrovniku, kao i pregled sudjelovanja ostalih državnih arhiva te mišljenja onih koji ne sudjeluju, poslužiti kao putokaz i dati smjernice u kreiranju programa onim kolegama koji u budućnosti odluče predstaviti svoj rad javnosti u sklopu te manifestacije. Podatci su prikupljeni sa službenih stranica državnih arhiva i anketom

² O noći muzeja, URL: <https://nocmuzeja.hr/o-noci-muzeja/> (03.03.2020.)

³ Finalno izvješće Noći muzeja 2020., URL: <http://hrmud.hr/finalno-izvjesce-noci-muzeja-2020>. (4. 3. 2020.).

⁴ Klinika za psihijatriju Vrapče već nekoliko godina sudjeluje u Noći muzeja postavom nekoliko izložba na tri lokacije. Ove godine u Muzeju Klinike mogao se razgledati stalni postav o povijesnome razvoju psihijatrije u Hrvatskoj i razvoju Klinike za psihijatriju Vrapče, u Župićevu muzeju stalni postav likovnih radova pacijenata, a u Galeriji Slava Raškaj izložba likovne umjetnice Irene Škrinjar – *Shapeshifter / Onaj koji mijenja oblik*.

putem *e-maila*, kao i osobnim iskustvom autora članka u pripremi i provedbi programa DADU-a u Noći muzeja 2020. godine.

2. Noć muzeja u državnim arhivima

Za razliku od muzeja, arhivi se, kao ustanove čija je temeljna zadaća čuvati, obrađivati i omogućiti korištenje dokumentarnoga i arhivskoga gradiva⁵, na prvu ne doživljavaju kao mjesta na koja se odlazi radi obrazovanja i zabave, posebno ne mlađega uzrasta. Javnost s arhivskim ustanovama dolazi u kontakt u „starijoj”, ozbiljnijoj dobi, i to uglavnom radi ostvarivanja nekih osobnih prava ili za potrebe ozbiljnijih istraživanja pisanih povijesnih izvora. Također, arhivima za razliku od muzeja, komunikacija osobina i vrijednosti zapisa koje čuvaju u svojim spremištima putem izložba, nije osnovna redovna djelatnost. Čemu služe arhivi, što se točno u njima čuva i po čemu se razlikuju od muzejskih ustanova, većini građana uglavnom nije posve jasno. Arhivski se djelatnici stoga godinama trude pojasniti razliku između muzeja i arhiva, otvarajući svoja vrata javnosti i predstavljajući se raznim programima za Međunarodni dan arhiva. Jedan dio arhiva također već godinama redovno sudjeluje i u manifestacijama srodnih baštinskih institucija, poput Noći muzeja, smatrajući da je i to dobra prilika da se približe lokalnoj zajednici te joj omogućе neposredniji i ležerniji kontakt s arhivskom djelatnošću. Međutim postoji i dio kolega koji smatraju kako sudjelovanje arhiva u Noći muzeja, manifestaciji koja je zamišljena za predstavljanje muzejske djelatnosti i muzeja, još više doprinosi nerazumijevanju razlike između muzeja i arhiva, što ćemo vidjeti u nastavku.

2.1. Noć muzeja u Hrvatskome državnom arhivu

Prilikom da se u Noći muzeja predstavi široj javnosti među prvima su iskoristili u Hrvatskome državnom arhivu. U matičnome državnom arhivu već desetak godina kontinuirano planiraju i pripremaju izložbe, odnosno izbore arhivskoga gradiva u vezi sa središnjom temom manifestacije te popratne aktivnosti poput predavanja, edukativnih radionica te projekcija filmova. Arhivisti HDA-a i ove su 2020.

⁵ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/2018

godine posljednji petak u siječnju otvorili svoja vrata javnosti uz već tradicionalan obilazak reprezentativnih prostora palače Lubynski i predstavljanje arhivske djelatnosti od strane dežurnih djelatnika arhiva. Uz dvije izložbe arhivskoga gradiva i dva predavanja povezana s ovogodišnjom središnjom temom Velike obljetnice hrvatskih muzeja: *Dolazak Zagrebačke mumije u Zagreb*, vanjskoga predavača dr. sc. Ivana Mirnika, i *Iz ostavštine muzejskih djelatnika u Hrvatskome državnom arhivu*, višega arhivista HDA-a Marijana Bosnara, program je upotpunjen projekcijom izbora filmova iz bogatoga fundusa Hrvatske kinoteke, jednoga od odjela HDA-a, te prigodnom prodajom izdanja HDA-a po sniženim cijenama.⁶

Važno je istaknuti kako HDA, za razliku od ostalih područnih arhiva, za poslove planiranja, tehničke organizacije i koordinacije kulturno-prosvjetnih aktivnosti ima u svojem sastavu Odsjek za kulturno-prosvjetne aktivnosti. Arhivisti i drugo stručno osoblje navedenoga Odsjeka zaduženi su za sva organizacijska i tehnička pitanja, od planiranja i prijava na javne programe te koordinacije autora i suradnika do obavljanja tehničkih poslova poput digitalizacije izložaka, grafičke pripreme materijala za tisak, postava izložba, slanja pozivnica, informiranja javnosti itd. Time je uvelike olakšan posao arhivistima koji isključivo rade na pripremi, opisu i prezentaciji arhivskoga gradiva, odnosno stručnome dijelu kulturno-prosvjetnih programa arhiva.

2.2. Područni državni arhivi u Noći muzeja

Prepoznavši potencijal umrežene i iz jednoga centra upravljane marketinške akcije muzealaca, koji veći dio poslova organizacije i marketinga preuzima na sebe, i područni državni arhivi posljednjih godina sve više sudjeluju sa svojim programima u Noći muzeja.

Državni arhiv u Pazinu uključen je u obilježavanje te manifestacije još od 2014. godine i od tada redovito sudjeluje svake godine. Kako sami navode na vrlo dobro ažuriranoj mrežnoj stranici arhiva,⁷ velik odaziv posjetitelja i njihove pozitiv-

⁶ 15. Noć muzeja u Hrvatskom državnom arhivu: „Velike obljetnice hrvatskih muzeja”, 31. siječnja 2020. Datum članka: 23. 1. 2020., URL: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Izlozbe-i-dogadjanja/ArticleId/1289/oamid/1633> (15. 7. 2020.).

⁷ Noć muzeja, URL: <https://www.dapa.hr/noc-muzeja/> (1. 7. 2020.).

ne reakcije na djelatnost arhiva, dali su im poticaj da se još boljim i bogatijim programima priključe i sljedećim obilježavanjima Noći muzeja. Između ostaloga posjetiteljima u Noći muzeja prezentirali su u više navrata svoju restauratorsku djelatnost, zatim organizirali glazbenu slušaonicu izvorne glazbe nastale sredinom 18. st., a čiji se izvornik (ručno ispisana kajdanka nota) čuva u trezoru arhiva. U *skladu s temom Muzeji i sport 2018. godine Veliku dvoranu* u kojoj se obično održavaju znanstveni skupovi preuredili su u gostionicu i boćalište te u taj ambijent postavili izložbu dokumenata povezanih za povijest sporta u Pazinu te organizirali niz predavanja o sportu i povijesti boćanja u Pazinu, u kojemu su sudjelovali poznati pazinski boćari. Za istu prigodu učenici srednjih škola snimili su film o boćanju kao najtrofejnijem pazinskom sportu. Na temu *Muzeji – Inovacije i digitalna budućnost 2019. godine* pripremili su predavanje o tome kako je tekla informatizacija ustanove od osnutka pazinskog arhiva 1958. godine pa do danas uz angažman DJ-a koji je zabavljao posjetitelje modernom elektroničkom glazbom. Također su tijekom cijele večeri posjetitelji mogli uživati u kuhanome vinu, istarskoj supi i slasticama te igrati povijesne računalne igrice. Ove godine posjetitelji su mogli razgledati izložbu *Život i djelo Vladimira Nazora* te sudjelovati u edukativnoj radionici *Nazorovi sati*.

Državni arhiv u Bjelovaru (DABJ) navodi na svojoj mrežnoj stranici kako je izlaganje arhivskoga gradiva „najatraktivniji oblik prezentacije rada ustanove”⁸. Prilikom osnivanja DABJ-a 1961. godine Gradski muzej u Bjelovaru predao je dio gradiva arhivu i time znatno utjecao na stvaranje prvih fondova i zbirka. Ovogodišnja izložba otvorena za Noć muzeja predstavila je arhivske zbirke DABJ-a, gradivo zajedničko muzejima i arhivima, te je time naglašena povezanost tih dviju institucija i njihova uloga u očuvanju kulturne baštine.⁹ I prijašnjih godina bjelovarski je arhiv sudjelovao u manifestaciji Noći muzeja priređujući tematske izložbe. Zbog pomanjkanja izložbenoga prostora, izložbe su se održavale u Gradskome muzeju u Bjelovaru, što je dovodilo do neprepoznavanja razlike između muzeja i arhiva, odnosno poistovjećivanja dviju ustanova u percepciji građana. Posljednjih godina, rješavajući problem izložbenoga prostora, bjelovarski je arhiv s još nekoliko pravnih osoba dobio na korištenje prostor, široki hodnik jedne gradske zgrade, gdje priređuje svoje javne programe i izložbe obogaćujući kulturnu ponudu grada i obrađuju-

⁸ O arhivu, Izložbena djelatnost, URL: https://www.dabj.hr/arhiv.php#!tabset_0=6 (6. 7. 2020.).

⁹ Arhivi u Noći muzeja 2020., Datum članka: 29. 1. 2020., URL: <https://www.had-info.hr/arhivistika-uhrvatskoj/229-arhivi-u-noci-muzeja-2020> (6. 7. 2020.).

ći teme kojima se možda ne bi bavili da nisu zadane tom manifestacijom. Građani Bjelovara u Noći muzeja, prema riječima ravnateljice Martine Krivić Lekić, rado dolaze i razgovaraju s arhivistima o izložbi, ali i drugim temama koje ih zanimaju u vezi s arhivom. Sudjelovanjem u toj manifestaciji, smatra ravnateljica, približavaju arhivsko gradivo građanima te čine ustanovu vidljivijom i pristupačnijom. Također pozitivnim smatra i to što arhivisti bivaju potaknuti da izađu „iz svoje zone ugone” sređivanja i obrade gradiva te revidiraju preuzeto gradivo na određenu temu. Organizacijom su same manifestaciji zadovoljni jer na vrijeme dobiju gotove vizuale u digitalnome obliku koje mogu jednostavno iskoristiti u oglašavanju na svojim službenim stranicama, kao i plakate i banere koji su unificirani i stoga lako prepoznatljivi, što smatraju nije slučaj kod Međunarodnoga dana arhiva. Jedina joj je zamjerka to što se arhivi pri prijavi programa ne mogu registrirati pod arhivske, nego pod ostale ustanove.

I Državni arhiv u Šibeniku (DAŠI) već godinama u suradnji s više muzejskih i javnih ustanova sudjeluje u Noći muzeja. U suradnji s Gradskim muzejom Drniš postavljena je 2014. godine u Drnišu izložba *Vrelo života – od Venere do Meštrovića*. S istim muzejom u prostoru ispostave Javne ustanove Nacionalni park Krka (JU NP Krka) u Drnišu 2017. godine postavljena je izložba *Rogaški slap – pokretač razvoja drniškoga keraja*, a u crkvi sv. Barbare u kninskoj tvrđavi u suradnji s kninskim muzejom izložba *Industrijska arhitektura na rijeci Krki*. Za Noć muzeja 2019. u Kninu je ponovno u suradnji s JU NP Krka i kninskim muzejom otvorena izložba *Srednjovjekovne utvrde na rijeci Krki*. Ove godine svoju izložbu *Ante vitez Šupuk i njegov grad*¹⁰ predstavili su u Zadru u suradnji s Gradskim muzejom Zadar i Državnim arhivom u Zadru. Iz šibenskoga iskustva, prema riječima ravnateljice Nataše Mučalo, sudjelovanje arhiva u Noći muzeja ima smisla ako se planira i provodi u suradnji s muzejskim i drugim srodnim ustanovama.

Sličnoga su se razmišljanja tijekom ovogodišnje pripreme programa za Noć muzeja vodili i u Državnome arhivu u Zagrebu. U suradnji s nekoliko gornjogradskih muzeja pripremili su izložbu *Arhiv o muzejima*. Naglasak izložbe bio je na priča-ma gornjogradskih muzeja, u kombinaciji izložaka arhivskoga gradiva i gradiva koje su povodom te izložbe ustupili sljedeći muzeji: Muzej grada Zagreba, Hrvatski povijesni muzej, Hrvatski prirodoslovni muzej, Galerija Klovićevi dvori, Hrvatski

¹⁰ Noć muzeja 2020., Datum članka: 29. 1. 2020., URL: <https://www.dasi.hr/hello-world> (15. 7. 2020.).

muzej naivne umjetnosti, Atelijer Meštrović, Muzej prekinutih veza i muzej Zagreb 80-ih.

Državni arhiv u Zadru sudjeluje u Noći muzeja od 2014. predstavljajući uglavnom gostujuće izložbe drugih arhiva¹¹ ili svoje izložbe u prostorima drugih srodnih ustanova, jednako kao i Državni arhiv u Vukovaru.

Državni arhiv u Slavonskome Brodu Noć muzeja obilježio je prvi put 2016. godine kada je publici između ostaloga predstavio crteže iz ostavštine Grete Turković, koji su u DASB-u – Odjel u Požegi dospjeli spletom okolnosti, odnosno preuzimanjem arhivskoga gradiva Poljoprivrednoga kombinata Kutjevo jer ih nije bilo moguće pohraniti u Muzej u Požegi. Posjetitelji su imali priliku pogledati i izložbu ratnih fotografija državnih arhiva Slavonije i Baranje *Hrvatski istok u Domovinskom ratu* te izložbu *Brod na Savi i Prvi svjetski rat (1914. – 1918.)*.¹² Sljedeće godine arhiv je priredio bogat glazbeni program¹³ povezan sa središnjom temom *Glazba i glazbeni velikani i njihov utjecaj na društvo*. U okviru programa posjetitelji su mogli razgledati i izložbu ratnih fotografija *Arhiv – Domovinski rat – fotografija... te izložbu 50 godina Brodskog harmonikaškog orkestra Bela pl. Panthy (1966. – 2016.)*. Na temu *Sport – Važno je sudjelovati* 2018. godine arhiv je pripremio izložbu plakata *Brodski sport kroz Zbirku plakata*. U okviru programa razgledati se mogla i izložba *Šime Seletković (1917. – 2013.) – narodni umjetnik i svestrani glazbenik*, a u suradnji sa Slavonskobrodskom televizijom kronološki pregled najvažnijih sportskih zbivanja u Slavonskome Brodu iz 2017.¹⁴

Arhivskim izložbama, koje su najčešći vid sudjelovanja arhiva u manifestaciji Noć muzeja, kao što se može zaključiti iz gore navedenih primjera te uvođenjem inovativnih načina prezentacije arhivskih sadržaja, a poput primjera iz pazinskoga arhiva, nastojalo se generacijski različitim posjetiteljima prezentirati i približiti bo-

¹¹ Izložba Ante vitez Šupuk i njegov grad i predavanje *Narodna stranka i hrvatska narodna integracija u Dalmaciji*, Noć muzeja 2020., URL: <https://www.dazd.hr/hr/izlozba/izlozba-ante-vitez-supuk-i-njegov-grad-i-predavanje-narodna-stranka-i-hrvatska-narodna-integracija-u-dalmaciji/15> (15. 7. 2020.).

¹² Joakim Čičić, Noć muzeja u Arhivu, Datum članka: 26. 1. 2016., URL: <https://dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/431-noc-muzeja-u-arhivu> (13. 7. 2020.).

¹³ U programu su sudjelovali Ženski pjevački ansambl Viojlice, Tamburaški sastav GMM te Brodski harmonikaški orkestar (BHO) Bela pl. Panthy. Također je priređena projekcija dokumentarnoga filma *Harmonikaška rapsodija, posvećenoga 50. obljetnici djelovanja BHO-a Bela pl. Panthy*.

¹⁴ Joakim Čičić, III. Noć muzeja u Arhivu, Datum članka: 25. 1. 2018., URL: <http://dasb.hr/index.php/492-iii-noc-muzeja-u-arhivu> (13. 7. 2020.).

gatstvo pisane baštine o kojoj pojedini arhivi skrbe. Iznimno zadovoljni organizacijom i rezultatima u vidu velikoga broja posjetitelja zainteresiranih za upoznavanje s arhivskom djelatnošću, navedeni arhivi i nadalje će se svojim programima nastojati uključiti u akciju Noć muzeja.

Za razliku od njih, postoji i krug državnih arhiva (Državni arhiv u Osijeku, Državni arhiv u Sisku, Državni arhiv u Varaždinu) koji ne sudjeluju u manifestaciji Noći muzeja, barem ne redovito, iz razloga što smatraju kako manifestacija koja nosi ime Noć muzeja treba biti upućena isključivo na muzeje, jednako kao što Dan arhiva svake godine u lipnju predstavlja isključivo rad arhiva. Naime, dio javnosti nije u potpunosti svjestan razlike između muzeja i arhiva. Sudjelovanjem arhiva u manifestaciji kao što je Noć muzeja, koja svojim imenom upućuje na muzejske ustanove, kolege ravnatelji arhiva koji u njoj ne sudjeluju smatraju da se to nerazumijevanje razlike između arhiva i muzeja samo još više produbljuje.

Ravnatelj osječkoga arhiva, Dražen Kušen, smatra kako baštinske ustanove trebaju međusobno i uzajamno podržavati manifestacije kao što su Noć muzeja, Noć knjige ili Dan arhiva, prije svega odlazanjem u dotične ustanove na „njihov dan”, a ne sudjelujući u njima. On kao ravnatelj potiče svoje djelatnike i korisnike da posjete srodne ustanove u prigodama obilježavanja njihova dana. Osim toga smatra kako nije dobro pozornost publike i medija u Noći muzeja skretati s muzeja na arhive i druge ustanove, jednako kao što to sami očekujemo za Međunarodni dan arhiva. O „miješanju krušaka i jabuka”, koje često potiču i ministarstva i središnje AKM ustanove, više je puta govorio na odgovarajućim forumima, predlažući eventualno promjenu imena manifestacije Noć muzeja u Dan/Noć kulture ili Dan/Noć AKM ustanova kako bi se događanje odgovarajuće označilo.

Ravnateljica Državnoga arhiva u Sisku Nela Kušanić sličnoga je razmišljanja. Smatra kako javnosti dugujemo jasnu informaciju o djelatnosti arhiva. Sudjelovanjem arhiva u manifestaciji koja je zamišljena da predstavi i promovira muzejsku djelatnost samo produbljujemo nerazumijevanje razlike između arhiva i muzeja. Također smatra kako postoje druge, puno bolje prigode poput Međunarodnoga dana arhiva, obljetnica arhiva ili osmišljavanja vlastitih godišnjih manifestacija, tijekom kojih se javnosti može pružiti jasna slika o arhivima i važnosti arhivskoga gradiva te o svemu što podrazumijeva skrb o tome dijelu pisane kulturne baštine. U Državnome arhivu u Sisku u tom smislu već 20 godina u studenome organiziraju *Tjedan arhiva* tijekom kojega raznim kulturno-prosvjetnim programima nekoliko

dana javnost upoznaju sa svojom stručnom djelatnošću i s povijesnim izvorima o kojima skrbe, predmetu svojega interesa i misiji arhiva.

2.3. Program sudjelovanja DADU-u u Noći muzeja 31. siječnja 2020. godine

Potaknut idejom komunikacije i otvaranja široj javnosti DADU se priključio izložbom i programom otvorenih vrata manifestaciji Noć muzeja 2019. godine priredivši za tu priliku izložbu *51.2 po mjeri Orlanda* povodom šestote obljetnice postavljanja Orlandova stupa. U prvoj Noći muzeja DADU je posjetilo više od dvije i pol tisuće (!) posjetitelja, odnosno dvostruko više posjetitelja nego tijekom cijele te kalendarske godine. Ta velika brojka zasigurno ne bi bila dostignuta bez sudjelovanja u toj manifestaciji.

Plakat izložbe *51.2 po mjeri Orlanda*

Dubrovački arhiv stoga se i u 2020. godini odlučio priključiti manifestaciji izložbom arhivskih dokumenata te središnju temu 15. jubilarne Noći muzeja *Velike obljetnice hrvatskih muzeja* posvetiti palači Sponza i njezinoj petstotoj obljetnici kao i sedamdesetoj obljetnici djelovanja Državnog arhiva u Dubrovniku kao samostalne

ustanove.¹⁵ Naime, taj objekt iznimne vrijednosti i osebujnoga stila, sagrađen je davne 1520. godine. Promijenivši razne namjene, od prvotno carinarnice i javne cisterne po čemu je dobio ime (Divona/Sponza) te skladišta za trgovačku robu, svoju konačnu primjerenu namjenu od 1952. godine pronašao je upravo u smještaju dubrovačkoga arhiva, koji je objektu na neki način vratio prvotnu funkciju skladištenja i čuvanja robe. Sve navedeno bila je idealna podloga za ovogodišnji program Noći muzeja i predstavljanja institucije arhiva i prostora palače u kojoj je arhiv smješten dubrovačkoj publici.

Nakon obavljenih pripremnih radova arhivista inicijatora i koordinatora poslova te sondiranja arhivskoga

Plakat izložbe *Sponza 1520. – 2020.*

¹⁵ Državni arhiv u Dubrovniku kao samostalna ustanova djeluje od 1920. godine, ali njegova je povijest znatno starija. Godinom utemeljenja Državnoga arhiva u Dubrovniku može se smatrati 1278., kada u Dubrovnik dolazi Tomasino de Savere, prvi školovani i od države plaćeni notar – svjetovnjak, koji počinje voditi notarske i kancelarijske knjige, koje se i danas čuvaju u DADU-u.

gradiva, literature i drugih izvora tijekom listopada¹⁶, koncept izložbe radnoga naslova *Palača Sponza kroz fondove i zbirke DADU-a*, postavljen je početkom studenoga 2019. Vrlo brzo iskristaliziralo se nekoliko tematskih cjelina od najranijega razdoblja planiranja i gradnje objekta za vrijeme Dubrovačke Republike, preko razdoblja preinaka i adaptacija prostora Sponze za vrijeme francuske i austrijske uprave prve i druge polovice 19. stoljeća do razdoblja obnove tijekom druge polovice 20. stoljeća. Tema povijesnoga presjeka dugoga pet stotina godina podrazumijevala je šire istraživanje gradiva i selekciju zapisa koji dokumentiraju pojedina događanja i aktivnosti u prostoru palače Sponza od početka 16. do kraja 20. stoljeća. U pripremi izložbe stoga su bili uključeni svi arhivski odjeli DADU-a i četiri arhivista, autori pojedinih izložbenih cjelina.¹⁷

Za potrebe izložbe o Sponzi u arhivu Dubrovačke Republike nije bio problem u vrlo kratkome vremenu locirati i izdvojiti čak i najstarije odluke i ugovore o planiranju i gradnji palače početkom 16. stoljeća, kao i dokumentaciju o pojedincima koji su sudjelovali u njezinu nastajanju i naknadnim preinakama. Razlog je tomu vrlo dobro očuvano i arhivistički obrađeno gradivo Republike, a usto i često citirano u člancima povjesničara i povjesničara umjetnosti. Arhivsko gradivo iz kasnijih razdoblja, posebno ono iz 19. stoljeća i iz razdoblja austrijske uprave, bilo je puno teže pregledno i dostupno. Jedan je od razloga sve veća produkcija službene dokumentacije uprave u to vrijeme, ali i nebriga i loši uvjeti njezina čuvanja u pismohranama. Također, važnija dokumentacija nakon francuske okupacije i pada Republike 1808. godine stvarala se, a danas se čuva, velikim dijelom izvan Dubrovnika (Zadar, Beč, Zagreb...) stoga je trebalo stupiti u kontakt s kolegama u drugim arhivima te dobiti digitalne kopije nedostajućega gradiva, što je oduzelo najveći dio vremena u pripremi izložbe. Sljedeći korak bio je izdvojeno gradivo digitalizirati, oblikovati tematske cjeline te ih opisati na ujednačen i relativno sažet način zbog limitiranosti vremenom kao i brojem plakata, odnosno prostorom za izlaganjem. Naime, arhiv u Dubrovniku, jednako kao i mnogi drugi područni arhivi, nema zatvoren prostor

¹⁶ Poziv sudionicima u kojemu su objavljene središnja i sporedne teme 15. Noći muzeja HMD je objavio na svojoj mrežnoj stranici 6. 9. 2019.

¹⁷ Autori izložbe Sponza 1520. – 2020., odnosno pojedinih izložbenih cjelina su arhivisti DADU-u: Zoran Perović – razdoblje Dubrovačke Republike, Ivona Fabris – razdoblje 19. st. – cjeline: Lorenzo Vitellechi, Historicističke intervencije, Sanja Curić, Nikša Selmani – razdoblje 20. st. – cjeline: Gimnastički klub Sokol, Arhitekt Nikola Dobrović, Arhiv u Sponzi, Tanja Ladišić i Vedran Šerbu – izbor fotografija i grafička priprema za tisak.

pogodan za postav izložba. One se priređuju u atraktivnome, ali poluotvorenom prostoru atrija, koji za vrijeme zimskih mjeseci nije prikladan za dulje postave zbog utjecaja vjetera i kiše, a i ograničen je na otprilike dvadesetak klasičnih izložbenih plakata formata B1 (707 x 1000 mm).

Posao selekcije i opisa dokumenata, razglednica i fotografija kojima se cjelovito pokrilo razdoblje dugo pet stoljeća, arhivisti – autori pojedinih izložbenih cjelina uz svoj redovit rad dovršili su krajem prosinca 2019. Za posao grafičkoga oblikovanja i pripreme za tisak nije angažiran vanjski suradnik, nego je posao obavljen „u kući”, zahvaljujući dodatnomu angažmanu jedne od arhivistica i informatičara te besplatnom alatu za oblikovanje slikovnih datoteka dostupnom na internetu¹⁸. Time su olakšane naknadne izmjene i ubrzani tehnički poslovi koji su dovršeni u prvoj polovici siječnja te uvelike smanjeni troškovi izložbe. Konačna grafička priprema za tisak predana je četiri dana prije Noći muzeja koja se ove godine održala 31. siječnja.

Važno je naglasiti kako se u listopadu 2019. godine inicijalno krenulo s idejom da se za potrebe izložbe koristi isključivo arhivskim gradivom DADU-a. Tijekom priprema i konzultacija više izvora, uvidjelo se kako bi javnosti valjalo izložiti i pronađenu dokumentaciju o Sponzi drugih srodnih institucija. U suradnji s Hrvatskim državnim arhivom došlo se tako do iznimno kvalitetnih fotografija Sponze s kraja 19. stoljeća Franza Thiarda de Laforesta kao i do dva dokumentarna filma o Dubrovniku, na kojima su snimke palače Sponza iz pedesetih godina 20. stoljeća. Dubrovački muzeji ustupili su na korištenje izbor digitaliziranih razglednica te fotografija Sponze s kraja 19. i početka 20. stoljeća jednako kao i Knjižnica Akademije likovnih umjetnost Zagreb, Samostan male braće u Dubrovniku te Hrvatski restauratorski zavod. Sam događaj, odnosno sudjelovanje DADU-u u manifestaciji Noći muzeja, potaknuo je tako timski rad kao i suradnju s kolegama iz srodnih institucija, te je i njihova dokumentacija o Sponzi predstavljena tom prigodom dubrovačkoj publici.

Uz središnju izložbu o Sponzi postavljenu u atriju palače, publika je tijekom cijele večeri mogla gledati projekciju dokumentarnih filmova o Dubrovniku u jednoj od prostorija u prizemlju palače, a na prvome katu u Velikoj čitaonici obaviti

¹⁸ Za potrebe grafičkoga oblikovanja plakata izložbe Sponza 1520. – 2020. korišten je alat za obradu slikovnih datoteka Krita. V. na URL: <https://krita.org/en> (8. 3. 2020.).

Noć muzeja 2020. u DADU

uvid u izbor originalnih arhivskih dokumenata prezentiranih na izložbi. Od dežurnih djelatnika arhiva u raznim prostorima arhiva mogle su se dobiti informacije o izloženome gradivu, arhivu i arhivskoj djelatnosti općenito. Posjetitelji su sudjelovali u nagradnoj igri u kojoj su nagrade bile izdanja Državnoga arhiva u Dubrovniku. Također, izložba o Sponzi, pripremljena za 15. Noć muzeja i fizički postavljena u prostoru atrija palače Sponza od 31. 1. do 15. 2. 2020., prva je

izložba DADU-a u cjelini virtualno dostupna na službenoj mrežnoj i Facebook stranici arhiva.¹⁹ Time je njezina dostupnost omogućena globalno i nakon same manifestacije i bez fizičkoga posjeta arhivu.

Ovogodišnji program DADU-a za Noć muzeja privukao je oko 2000 građana. Iako se radi o nešto manjem broju u odnosu na prethodnu godinu, i dalje je to brojka koji upućuje na velik interes građana da u svojem gradu tijekom Noći muzeja posjete ustanovu poput arhiva i upoznaju se s radom arhivista na jedan jednostavniji i ležerniji način. Stoga nakon sudjelovanja u drugoj Noći muzeja, u DADU-u smatramo kako su iskustva pozitivna. Prije svega iskorištena je prilika da se arhiv uz širu medijsku popraćenost organizatora manifestacije HMD-a najavi i u neposrednome i neformalnome kontaktu približi širemu krugu posjetitelja, odnosno i onima koji ga primarno možda ne bi bili zainteresirani posjetiti. Arhivistima je time ostavljeno više vremena da se bave isključivo i samo stručnim dijelom, odnosno pripremom programa i same izložbe. Potaknuti da, kako je prije navedeno „izađu iz zone ugone” obrade i sređivanja gradiva te uz timski rad prirede u relativno kratkome roku tematsku izložbu i zanimljivo javno događanje, uz više nego dobar odaziv publike, arhivisti DADU-a i sljedeće će godine biti zainteresirani ponovno se predstaviti lokalnoj publici kako bi je potaknuli na praćenje javnih programa i korištenje usluga arhiva u Dubrovniku.

3. Zaključak

Ako isključimo korištenje arhivskoga gradiva u službene svrhe, odnosno za ostvarivanje osobnih prava pojedinaca i društava, dugo su se vremena koristili njime isključivo povjesničari i istraživači u znanstvene svrhe. Njihovi znanstveni radovi nastali na temelju informacija iz arhiva uglavnom su dostupni uskomu krugu korisnika. Na takav način šira se javnost teško upoznaje s vrijednošću pisane baštine koja se čuva u arhivima. Ona se s arhivom i arhivskim gradivom može kvalitetno upoznati isključivo putem kulturno-prosvjetnih aktivnosti koje su u manjim arhivima, kako zbog ljudskih resursa tako i zbog vremenskih i financijskih ograničenja, usmjerene uglavnom na program obilježavanja Međunarodnoga dana arhiva 9. lipnja. Interes publike tada je nažalost daleko manji od onoga tijekom manifestacije Noći

¹⁹ Izložba Sponza 1520. – 2020., URL: <http://www.dad.hr/izlozba-sponza-1520-2020/> (8. 3. 2020.).

muzeja jer je arhivska zajednica malobrojnija i manje prepoznata u javnosti od muzejske te njezina djelatnost samostalno puno teže dopijeva čak i putem lokalnih medija i javnoga informiranja do potencijalnih korisnika i zainteresirane publike.

Ovogodišnja jubilara 15. Noć muzeja pokazala je kako u Hrvatskoj i nakon petnaest godina postoji velik interes kako raznih kulturnih ustanova sudionica manifestacije tako i javnosti, odnosno posjetitelja zainteresiranih za drukčiji način konzumiranja kulture, koji i dalje, iako u nešto manjem broju nego prijašnjih godina, žele naučiti nešto novo uz večernji izlazak, zabavu i druženje. Pristup sudjelovanju i kreiranju programa za Noć muzeja svake institucije koja se odluči sudjelovati, pa tako i arhiva, treba stoga biti dobro promišljen, kreativan i s naglaskom na promociju vlastite djelatnosti i prepoznatljivosti, bez nastojanja da se podilazi publici manje zahtjevnim, a više zabavnim sadržajima, a sve radi nastojanja da se ostvari veći broj posjetitelja od prethodne godine.

Što se arhivske zajednice tiče, nakon provedene ankete među arhivskim djelatnicima, uglavnom ravnateljima arhiva te osobnoga sudjelovanja u prošlogodišnjem programu Noći muzeja, mišljenja sam kako je potrebno kontinuirano samostalno kreirati programe za širu javnost te pronalaziti nove metode i komunikacijske kanale za provođenje kulturno-prosvjetnih aktivnosti arhiva, a toga je mišljenja i većina kolega. Međutim, jednako tako treba nastaviti i suradnju sa srodnim institucijama i njihovim akcijama poput Noći muzeja, unatoč imenu manifestacije koji upućuje isključivo na muzeje. To je smatram manje bitno jer se svaka arhivska ustanova u neposrednome kontaktu i programskim aktivnostima pripremljenima za tu prigodu ima priliku vrlo dobro predstaviti zainteresiranim posjetiteljima. Organizatorima bi Noći muzeja ipak valjalo uputiti i jednu zamjerku, odnosno zahtjev da se kod prijave ustanove za sudjelovanje, arhivi mogu registrirati pod arhivske, a ne pod ostale ustanove.

Uglavnom zadovoljni organizacijom te ohrabreni velikim interesom građana već drugu godinu zaredom, arhivski djelatnici DADU-a zasigurno će sudjelovati i sljedeće godine u toj manifestaciji, obogaćujući kulturnu ponudu grada Dubrovnika u zimskim mjesecima i čineći ustanovu arhiva vidljivijom i otvorenijom javnosti. Naglasak će svakako biti na promociji izvornog arhivskog gradiva DADU-a te isticanju prepoznatljivosti institucije arhiva unutar lokalne zajednice kao važne, zanimljive, otvorene i vrijedne posjeta.

U skoroj budućnosti međutim pitanje je hoće li se i u kojoj mjeri nastaviti održavati manifestacije s masovnim okupljanjima poput Noći muzeja.²⁰ Vrlo vjerojatno jačat će i prevladavati virtualni kontakt i elektronička komunikacija. U DADU-u stoga nastavljamo i s već pokrenutim proces digitalizacije arhivskoga gradiva, ali i *online* aktivnostima kako bi osigurali cjelovitu, vjerodostojnu te brzu *online* uslugu i dostupnost kako arhivskoga gradiva zainteresiranim istraživačima tako i kulturno-prosvjetnih aktivnosti arhiva, poput onih objavljenih na službenoj mrežnoj i Facebookovoj stranici DADU-a nakon Noći muzeja.

Literatura

- Arhivi u Noći muzeja 2020., Datum članka: 23. 1. 2020., URL: <https://www.had-info.hr/arhivistika-u-hrvatskoj/229-arhivi-u-noci-muzeja-2020> (6. 7. 2020.).
- Božić, J. Noć muzeja – inovacija, kreacija, edukacija, *In medias res: časopis filozofije medija* (Zagreb). 5, 9 (2016), str. 1349–1359.
- Finalno izvješće Noći muzeja 2020., URL: <http://hrnud.hr/finalno-izvjesce-noci-muzeja-2020>. (4. 3. 2020.).
- Izložba „Ante vitez Šupuk i njegov grad” i predavanje „Narodna stranka i hrvatska narodna integracija u Dalmaciji”, Noć muzeja 2020., URL: <https://www.dazd.hr/hr/izlozba/izlozba-ante-vitez-supuk-i-njegov-grad-i-predavanje-narodna-stranka-i-hrvatska-narodna-integracija-u-dalmaciji/15> (15. 7. 2020.).
- Izložba Sponza 1520. – 2020., URL: <http://www.dad.hr/izlozba-sponza-1520-2020/>. (8. 3. 2020.).
- Joakim Čičić, Noć muzeja u Arhivu, Datum članka 26. 1. 2016., URL: <https://dasb.hr/index.php/izlozbe-slavonski-brod/431-noc-muzeja-u-arhivu/> (13. 7. 2020.).
- Joakim Čičić, III. Noć muzeja u Arhivu, Datum članka: 25.01.2018., URL: <http://dasb.hr/index.php/492-iii-noc-muzeja-u-arhivu> (13. 7. 2020.).

²⁰ Završni dio ovoga rada pisan je u jeku događanja povezanih s pandemijom uzrokovanom konavirusom, stoga je zaključak napisan pod utjecajem trenutne situacije i pretpostavljenih budućih odgovora na promijenjene uvjete života i rada globalno. Mnoge su konferencije i kulturna događanja s masovnim okupljanjem otkazane. Međutim, stajalište je većine kako s radom treba nastaviti, prilagođavajući se novonastaloj situaciji i pronalazeći nove komunikacijske kanale koji će omogućiti kulturnim institucijama kontakt s korisnicima i širom publikom u budućnosti u kojoj život kakav poznajemo zasigurno više neće biti isti.

- Kočevar, S., Škrtić, A. Noć muzeja kao primjer vrednovanja kulturne baštine?, *Zbornik veleučilišta u Karlovcu (Karlovac)*. II, 1 (2012), str. 93–103.
- Krita, URL: <https://krita.org/en/> (8. 3. 2020.).
- Lange Nacht der Museen, Berlin, About us, URL: <https://www.lange-nacht-der-museen.de/en/about-us> (3. 3. 2020.).
- Lemić, V. *Arhivi i arhivistika za suvremenog korisnika*. Zagreb, Naklada Ljevak, 2016.
- Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, Narodne novine 61/2018.
- Noć muzeja, URL: <https://www.dapa.hr/noc-muzeja> (1. 7. 2020.).
- Noć muzeja, Datum članka: 29. 1. 2020., URL: <https://www.dasi.hr/hello-world> (15. 7. 2020.).
- O arhivu, Izložbena djelatnost, URL: https://www.dabj.hr/arhiv.php#!tabset_0=6/ (6. 7. 2020.).
- O noći muzeja, URL: <https://nocmuzeja.hr/o-noci-muzeja/> (3. 3. 2020.).
- Pavelin, G. *Informacijsko-komunikacijska podloga strateškog planiranja arhiva*. Zadar, Državni arhiv u Zadru, 2019.
15. Noć muzeja u Hrvatskom državnom arhivu: „Velike obljetnice hrvatskih muzeja”, 31. siječnja 2020., Datum članka: 23. 1. 2020., URL: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Izlozbe-i-dogadjanja/ArticleId/1289/oamid/1633> (15. 7. 2020.).

Summary

ARCHIVES PARTICIPATING IN THE MUSEUM NIGHT

During the last fifteen years the Museum Night manifestation organized by the Croatian Museum Association (CMA) has been drawing numerous audiences by promoting the importance and value not only of the museums, but also of other heritage institutions, including archives.

The paper provides examples of programmes from several archives (The Croatian State Archives and State Archives in Pazin, Bjelovar, Šibenik, Zagreb, Zadar, Vukovar, Slavonski Brod and Dubrovnik) participating in the Museum Night, as well as deliberations from archival institutions that do not partake in it (State Archives Osijek, Sisak and Varaždin), due to the conviction that the manifestation entitled the Museum Night should only concern museums. The data had been gathered from official websites of state archives and by questionnaires via e-mail, as well as through personal experience.

The paper also demonstrates in detail the last year's experience of preparing the programme and participation of the State Archives in Dubrovnik in the Museum Night on 31 January when over 2000

citizens visited it and saw the exhibition of archival documents “Sponza 1520-2020”. Four archivists had been working on the exhibition for three months, as well as two employees on graphic preparation of exhibit posters. Besides the exhibition there was also a projection of films on Dubrovnik during 1950s and throughout the evening the audience was able to examine original archival documents used for the exhibition and get all the necessary information from the present archival employees on the exhibition, the archives and archival profession in general. The visitors participated in the prize game which had as prizes the editions published by the State Archives in Dubrovnik. The exhibition on Sponza was prepared and put on display during the Museum Night in the atrium of the Sponza Palace. It is the first exhibition of the State Archives in Dubrovnik to be completely available on the archives’ official website and Facebook page.

Regarding the general archival community the authoress concludes that it is necessary to continually and individually create traditional programmes for the general public and to find new communication channels for online implementation of the cultural and educational activities of the archives, as well as continuing the collaboration with similar institutions and their initiatives such as the Museum Night. The emphasis in archives’ participation in such mass events must remain on promoting archival activities and underlining the recognisability of archives as institutions within the local community that are important, interesting, open and worth visiting.

Keywords: *Croatian Museum Association, Museum Night, museum, heritage institutions, archives, communication, cultural-educational activities, State Archives in Dubrovnik*

Adamir Jerković

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine

POPULARIZACIJA ARHIVSKE STRUKE KROZ PRAKSU – ARHIV FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Prikaz

UDK: 930.25(497.6):008

U radu se osvrćemo na aktivnost Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine na populariziranju arhivske struke i djelatnosti. Ona se odvijala kroz izdavačku djelatnost i organiziranje arhivskih izložba te na suradnji s drugim sličnim ustanovama. Na inicijativu Arhiva Vlada Federacije BiH Uredbom je iz 2015. uvela priznanja koja se dodjeljuju najboljim arhivistima kao i pojedincima ili institucijama za doprinos u pamćenju bosanskohercegovačke prošlosti.

Od osnivanja 1994. godine do danas Arhiv Federacije BiH objavio je zavidan broj naslova stručne arhivističke literature i u posljednjih deset godina organizirao preko 60 izložba u svijetu. Potpisani su sporazumi o suradnji s velikim brojem nacionalnih europskih, azijskih i afričkih arhiva. Međutim, dosadašnje zanimanje Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za rad te ustanove bilo je nedovoljno. Od 2008. do danas budžet je skoro prepolovljen. Arhiv je dosada promijenio tri lokacije, a dobijanje vlastite zgrade, na čemu insistira menadžment, zasad je samo fikcija. Ipak, zahvaljujući entuzijazmu, Arhiv Federacije preživio je brojne teškoće i zadržao znanstvenu karakteristiku.

Ključne riječi: *Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, međunarodne izložbe, sporazumi o suradnji s inozemnim arhivima, transformacija arhivske službe u BiH, Udruženje arhivskih i administrativnih radnika FBiH, Arhivističko udruženje BiH, izdavačka djelatnost, popularizacija arhivske službe među mladima, nedovoljno zanimanje države*

Uvod

Nakon transformacije Republike Bosne i Hercegovine 1994. u dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku – nastala je i velika promjena u

organizaciji arhivske mreže. Dotadašnji regionalni arhivi reorganizirani su u kantonalne/županijske ili područne, a osnovani su i novi¹, dok su samo Arhiv Bosne i Hercegovine i Arhiv grada Sarajeva nastavili daljnji rad. Svaka arhivska ustanova u Federaciji Bosne i Hercegovine djeluje na temelju vlastitoga zakona. Takva organizacija arhivske službe nije najpovoljnija za razvoj arhivske struke, ali zasad je takvo stanje. Zajedničku suradnju Arhiv Federacije ostvaruje kroz Udruženje arhivskih i administrativnih radnika Federacije BiH (UAAR FBiH), odnosno preko udruženja u Sarajevu i Goraždu.²

Potreba za osnivanjem Arhiva Federacije BiH javila se već 1994. nakon reorganizacije državne uprave, a novoformirani arhiv otpočeo je s radom 1. lipnja 1997. godine. Formiran je kao upravna organizacija koja čuva i štiti arhivsku i registratursku građu nastalu radom Parlamenta Federacije BiH, predsjednika i potpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine i Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, federalnih organa uprave, federalnih ustanova i drugih federalnih institucija, udruženja građana i drugih upravnih lica koji su organizirani na nivou entiteta od 1994. godine.

Arhiv Federacije BiH nezavisna je federalna ustanova čiji je sadašnji status reguliran Zakonom o federalnim ministarstvima i drugim organima federalne uprave.³ Ulaganja u Arhiv Federacije BiH premala su jer se novac daje samo za najobičniju reprodukciju. Svi naponi rukovodstva kolektiva ostali su bezuspješni što se tiče podrške vlade, ali zahvaljujući umješnosti i agilnosti njegova menadžmenta, ustanovljena 2007. godine, Arhiv je nastavio rad. Na inicijativu Arhiva Federacije Vlada Federacije BiH donijela je 2016. godine Uredbu o dodjeljivanju arhivističkih priznanja najboljim arhivistima i pojedincima ili institucijama za doprinos u pamće-

¹ Za područje entiteta Republika Srpska formiran je središnji arhiv u Banja Luci i njegove ispostave u Trebinju, Doboju i Foči, dok su na području Federacije BiH formirani kantonalni arhivi u: Tuzli, Mostaru, Travniku, Goraždu, Bihaću, Širokome Brijegu. U Zeničko-dobojskome kantonu, Županiji / Kantonu 10 i Posavskoj županiji/kantonu nisu formirani arhivi. Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine osnovan je 1994. godine, a nešto poslije oformljen je arhiv Distrikta Brčko.

² Udruženje arhivskih i administrativnih radnika Federacije BiH (UAAR FBiH) sa svojim udrugama u Sarajevu i Goraždu formirano je 2009. godine. Uz to postoji još i Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine (AUBiH).

³ Zakon o arhivskoj građi Federacije Bosne i Hercegovine objavljen u Službenim novinama FBiH br. 45/02, od 20. 9. 2002.

nju bosanskohercegovačke prošlosti kao i za afirmaciju Bosne i Hercegovine u zemlji i svijetu.⁴

O prilično lošem materijalnom položaju Arhiva Federacije BiH dovoljno je naglasiti da je od osnivanja do danas ta kuća promijenila tri lokacije, desetak direktora da bi se učvrstila dolaskom novoga rukovodstva 2007. godine. Dobijanje vlastite zgrade za sada je samo fikcija jer ne postoji stvarni interes kod sadašnjih nositelja vlasti. Iako su arhivi itekako važne ustanove, one se u BiH doživljavaju kao „nužno zlo” društva.⁵

Kako je Arhiv Federacije BiH relativno mlada ustanova, za sada je težište njegova rada bilo na preuzimanju, smještaju i obradi arhivskoga materijala⁶, dok se njegovo korištenje u znanstvene svrhe očekuje nešto poslije jer je građa još uvijek „mlada” za istraživanje. Ipak, arhivi bi trebali biti kulturna središta kojima je cilj produbiti interes i razvijati potrebu najširega kruga ljudi da se koriste bogatim nasljeđem koje arhivske ustanove čuvaju.⁷

Različiti su načini i oblici popularizacije arhivske službe, odnosno dolaska do širih društvenih krugova. Smatramo da su izdavanje stručne arhivske literature i izložbe arhivske građe, kao i suradnja sa mladima među važnijim načinima populariziranja arhivske djelatnost, i u tim segmentima postignuti su važni rezultati.

⁴ Vlada Federacije Bosne i Hercegovine donijela je 8. 1. 2016. Uredbu o zaštitnom znaku Arhiva Federacije i vrsti, kriterijima i postupku dodjele priznanja u oblasti arhivske djelatnosti V. broj: 250/2016. Tom Uredbom precizirana su sljedeća priznanja: Kralj Tvrtko Prvi Kotromanić, Povelja Kulina bana, Bosanski stećak i Pismeno priznanje

⁵ Kao i u većini arhivskih ustanova stručno djelovanje Arhiva Federacije BiH opterećeno je brojnim problemima. Nedostatak vlastite zgrade, manjak stručnoga kadra i novčanih sredstava i sl., redovni su problemi na koje se u ovome radu nećemo šire osvrnati.

⁶ Zasad Arhiv Federacije BiH u okviru Sektora za naučno-istraživačke, izdavačke i kulturno-obrazovne poslove obrađuje fondove i zbirke i stvara bazu podataka za informacijski sustav i jedinstvenu INDOC službu, obavlja istraživačku i izdavačku djelatnost, radi na znanstvenim projektima, sudjeluje na stručnim i znanstvenim skupovima, organizira izložbe arhivskih dokumenata.

⁷ Arhiv Federacije BiH posjeduje i fond o istaknutom bh. komunističkom i jugoslavenskom rukovoditelju Branku Mikuliću, koji je bio pretposljednji predsjednik jugoslavenske vlade. Tim fondom dosad su se koristili brojni istraživači iz cijeloga svijeta, kao i drugim fondovima koji su arhivistički sređeni, a odnedavno je sređeno i kompletno izdanje dnevne novine *Oslobođenje*. Taj dnevnik povijesno svjedoči o razvoju BiH od 1943. godine do danas (prvi broj izašao je 30. 8. 1943.), kao i fond Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. – 1995., koji se svakodnevno obogaćuje novim sadržajima.

Izdavačka djelatnost u Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine

Prema podacima iz arhivskih priručnika različiti su vidovi kulturnoga djelovanja u području arhivistike.⁸ Jedan je od njih tiskanje i izdavanje arhivske literature. Ovdje ćemo se osvrnuti na izdanja Arhiva Federacije BiH jer njegova izdavačka djelatnost to zavređuje.

Tijekom 25 godina djelovanja Arhiv Federacije BiH je stalnim, ali nedostatnim financiranjem, postao relevantna znanstvena ustanova s relativno bogatom izdavačkom djelatnošću. Najčešći i najpopularniji vidovi prezentacije arhivske grade pregledi su arhivskih fondova i vodiči kroz arhivsku građu. Iako ta informativna sredstva nemaju statički karakter, jer se stanja u arhivskim depoima stalno mijenja zbog primanja novih fondova i sređivanja postojećih, ipak su oni velika pomoć za hod kroz brojne činjenice pohranjene u ovdašnjim arhivima. Vodiči su najkompletnija informativna sredstva za pisano kulturno blago koje se čuva u arhivskim ustanovama. Izrađen je *Vodič kroz Arhiv Federacije BiH*⁹, a u pripremi je i novo izdanje, sada bogatije po broju predstavljenih arhivskih fondova i podacima o njima.

Arhivske su ustanove i izdavači različitih stručnih publikacija, a najčešće arhivskih knjiga kao stručnih redovnih ili povremenih publikacija. Najčešće su to godišnjaci koji često iniciraju i dvobroje. Kroz njih se arhivski djelatnici i druga čitalačka publika upoznaju s arhivskim problemima, a stručni radnici imaju priliku da u njima objave rezultate svojega rada. Knjiga *Analiz* redovito izlazi od 2009., a ove je godine izašao 11. broj.¹⁰ Na stranicama *Analiz* objavljeno je mnoštvo stručnih i analitičkih članaka iz oblasti arhivistike, ali i brojne informacije koje su obilježile kalendarske godine, kako u samoj ustanovi tako i u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama.

⁸ Različite su mogućnosti prezentiranja arhivske grade i one se iz godine u godinu povećavaju, a u današnjoj praksi pojavljuju se u sljedećim ustaljenim oblicima: publiciranje arhivske grade, korištenje arhivskom građom kao osnovom za pisanje znanstvenih, stručnih i drugih radova, upotreba arhivske grade u štampi, korištenje za pripreme radioemisija i televizijskih emisija kao i dokumentarnih filmova, arhivske izložbe (stalne i povremene) samostalne ili u suradnji s muzejskim ustanovama, javna predavanja kao vid popularizacije arhivske grade i arhivske službe, arhivske publikacije i suradnja arhiva s obrazovnim ustanovama.

⁹ Vodič Arhiva Federacije BiH, Arhiv Federacije, Sarajevo, 2006.

¹⁰ U 2015. godini obilježena je 20. obljetnica od počinjenja srpskoga genocida nad Bošnjacima Srebrenice (srpanj 1995.) i znatan dio knjige posvećen je tom događaju i obilježavanju godišnjice stradanja stanovništva.

Kairo, potpisivanje Protokola o suradnji Arhiva Federacije BiH i Egipatskog državnog arhiva

Prošle je godine Arhiv Federacije BiH objavio znanstvenu knjigu *Učitelji u administrativnom socijalizmu*¹¹, napisanu na temelju izvorne arhivske građe. Istraženi su glavni arhivi nekadašnje Jugoslavije jer bez interpoliranja u jugoslavenske prosvjetne prilike ne bi bili zadovoljeni znanstveni zahtjevi. Njezina važnost ogleda se u tome što se ona temelji na dokumentima iz građe Ministarstva narodne prosvjete NR BiH i drugih republika bivše savezne države. Ta knjiga postala je važno svjedočanstvo o minulome razdoblju ideologizirane škole i danas je rijedak arhivski izvor

¹¹ Jerković, Adamir. *Učitelji u administrativnom socijalizmu*. Sarajevo, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, 2019.

jer je najveći dio spomenute građe izgorio u požaru koji je zahvatio Arhiv FBiH i Arhiv BiH 2014. godine.¹²

U istoj je godini izdana i fotomonografija *Zlatne godine Arhiva Federacije*, kao pisani trag o vremenu, ljudima i događajima tijekom proteklih 25 godina, s posebnim osvrtom na posljednje desetljeće rada koje je bilo najbolje i najdinamičnije u povijesti te arhivske kuće.¹³ Izdane su i knjige o prvome predsjedniku nezavisne Bosne i Hercegovine Aliji Izetbegoviću. Arhivisti su sudjelovali na brojnim međunarodnim skupovima, a najposjećenija zemlja bila je Republika Turska. U posljednjoj godini Arhiv Federacije BiH sudjelovao je na međunarodnim konferencijama u Tbilisiju (Gruzija) i Moskvi (Ruska Federacije), gdje smo informirali strane kolege o stanju i perspektivama arhivske struke u Bosni i Hercegovini i upozorili na negativne trendove kojima su izloženi bosanskohercegovački arhivi.¹⁴

Izložbe arhivske i druge građe

Izložbe arhivskih dokumenata kao različitih pisanih povijesnih tekstova primjer su veoma popularnoga vida prezentiranja arhivske službe kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini. To je jedna od mogućnosti da se arhivska služba predstavi javnosti, koja će sigurno biti zainteresirana da nakon odgledanih izložbenih eksponata posjeti arhivsku ustanovu čijoj su izložbi nazočili. Arhivske izložbe danas se često priređuju povodom raznih državnih praznika i društvenih jubileja ili arhivskih

¹² Uz taj fonda koji se zbog potreba istraživanja čuvao u Arhivu Federacije BiH izgorjeli su potpuno i definitivno fondovi: Sabor Bosne i Hercegovine (1910. – 1914.), Narodna vladar Narodnog vijeća (1918. – 1919.), Dom za ljudska prava BiH. Znatno su oštećeni personalni dosjei 1878. – 1941., Prezidijal Zemaljske vlade (1878. – 1902., 1919. – 1921., Duvanska direkcija, Veliki župan Sarajevske oblasti, dio fonda iz razdoblja NDH-a, dio zbirke poklona i otkupa (u njoj je bio najveći broj orijentalnih rukopisa, bujruđija, tapija, teskera i fermama, fotografija i veoma rijetkih novina), povjerljivi spisi, zbrice karata, Zemaljska vlada i Zajedničko ministarstvo financija. Poslije toga bilo je pokušaja da se učini neki preokret kako bi se zainteresirala najprije vlastita država, a onda i cijeli svijet. Organe vlasti više je brinulo da se stišaju demonstracije i nemiri, a manje posljedice požara u kojemu je izgorjela povijest Bosne i Hercegovine.

¹³ Grupa autora. *Zlatne godine Arhiva Federacije*. Sarajevo, Arhiv Federacije BiH, 2019.

¹⁴ Na Moskovskoj konferenciji apostrofirano je da se u protekla tri desetljeća smijenilo osam vlada, a ekonomski položaj Arhiva Federacije BiH nije bio bolji, nego je naprotiv postajao sve gori. O teškome položaju arhiva govori podatak da je budžet Arhiva Federacije BiH u 2017. prepolovljen u odnosu na 2008. godinu. Sredstva izdvojena 2017. za nabavke opreme bila su 70 puta manja nego desetljeće prije.

skupova, kao što su kongresi i savjetovanja. Prema vrsti građe koja se prikazuje na izložbenim panoima postavke mogu biti: opće, tematske, pedagoške i prigodne.

Na općim se izložbama prezentira arhivska građa jedne ustanove, jednoga ili više fondova, dok se na tematskim izlažu dokumenti, danas uglavnom njihove kopije ili reprodukcije o nekoj temi, epohi, događaju ili ličnostima, a pedagoške izložbe imaju za cilj prezentiranja građe u nastavno-odgojne svrhe. Prateća su manifestacija na arhivskim izložbama i prigodna predavanja, jer bez obzira na snagu izloženih kopija ili reprodukcije dokumenata, fotografija, novinskih i drugih tekstova, „živa riječ” nezamjenjivo je sredstvo u uspostavljanju najneposrednije komunikacije s prisutnom publikom.¹⁵

Već je navedeno da Arhiv Federacije BiH u svojim depoima posjeduje relativno mladu arhivsku građu. Zbog toga je težište njegovih aktivnosti na populariziranju arhivske djelatnosti velikim dijelom bazirano na priređivanju i održavanju arhivskih izložba. Kako Arhiv Federacije BiH ne posjeduje vlastiti izložbeni prostor za održavanje stalnih ili povremenih izložba i uz njih prigodnih povijesnih predavanja, njegovi djelatnici svoje postavke ostvaruju izvan matične ustanove. Uglavnom su priređivane prigodne tematske izložbe koje su se odnosile na obilježavanje važnih povijesnih godišnjica i datuma iz bosanskohercegovačke i jugoslavenske prošlosti. Izložbe u Sarajevu priređivane su u različitim dvoranama, a nekad i na trgovima, npr. ispred Ekonomskoga fakulteta ili ispred katedrale Srca Isusova. Izložbe su predstavljene i u drugim bosanskohercegovačkim gradovima. Te postavke najčešće su priređivane povodom obilježavanja godišnjice izdavanja Povelje Kulina bana¹⁶, kao „živoga” dokumenta državnosti pod naslovom *Bosna u vrijeme bana Kulina*. Izložba govori o tome kako je bosanski vladar dopustio Dubrovčanima da mogu slobodno trgovati po njegovoj zemlji i ona priča o tisućljetnoj povijesti, našim teškoćama i naporima, ali i optimizmu koji je vladao na bosanskome dvoru. Izložba *Bosna u vrijeme Kulina bana* obišla je mnoge bh. gradove, a postavljena je i na zidinama

¹⁵ Prvu međunarodnu izložbu Arhiv Federacije BiH imao je u Kairu, gdje je prof. dr. Adamir Jerković održao predavanje: *Uloga Alije Izetbegovića u nezavisnosti Bosne i Hercegovine*. Vidi knjigu: Adamir Jerković. *The role of Alija Izetbegović in the independence of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo – Cairo, Arhiv Federacije BiH, 2011.

¹⁶ Kulin ban bio je bosanski ban koji je vladao Bosnom od 1180. do 1204. godine i za vrijeme njegove uprave Bosna je doživjela svoj prosperitet. Iz toga vremena potječe znamenita povelja koju je Kulin izdao Dubrovčanima 29. 8. 1189. godine. To je najstarija sačuvana isprava pisana narodnim jezikom bosančicom. Povelja Kulina bana čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku (Hrvatska), a jedan je primjerak u posjedu Ruske akademije znanosti i umjetnosti u Sankt-Peterburgu.

starih srednjovjekovnih utvrda: Vranduk, Jajce, Srebrenik, Visoko, Travnik, Bobovac.

Povodom obilježavanja stote obljetnice od atentata na austrougarskoga prijestolonasljednika Franza Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, Arhiv Federacije BiH priredio je 28. 6. 2014. izložbu *Sarajevski atentat*. Ona je bila postavljena na trgu ispred katedrale Srca Isusova u Sarajevu i vidjelo ju je oko 30 000 ljudi. To je i međunarodna postavka jer je predstavljena u nekoliko europskih gradova (Metović, Kaunas, Riga, Tartuu i dr.)

Priređene su izložbe o dvama svjetskim ratovima. Postavka Veliki rat (1914. – 1918.) sastoji se od 40 *billboarda* sa slikama i informacijama o Prvome svjetskom ratu i organizirana je u Sarajevu, a poslije i u drugim europskim gradovima. Arhiv je također priredio izložbu *Bosna i Hercegovina u II. svjetskom ratu* povodom 70 godina od pobjede nad fašizmom.

Otvaranje izložbe u gradu Kayseriu, Turska, 2012.

Svjetska izložba Arhiva Federacije BiH o srebreničkome genocidu iz srpnja 1995. pod naslovom *Srebrenica inferno* viđena je u preko 50 svjetskih metopola i gradova u Europi, Americi, Aziji i Africi. Taj je mučni događaj obrađen, također, i u istoimenome dokumentarnom filmu Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine. U svjetskim postavkama *Srebreničkoga inferna* sudjelovala su mnoga važna imena, kao npr. bivši poljski premijer Tadeusz Mazowiecki u Varšavi ili nekadašnji Visoki predstavnik međunarodne zajednice (OHR) dr. Christian Schwarz Schilling u Frankfurtu na Majni. Međunarodna izložba *Srebrenički inferno* odnosi se na stradanje Bošnjaka početkom srpnja 1995. kada su srpske falange ubile cijeli jedan grad od 8372 Bošnjaka iz Srebrenice i okolnih mjesta. Na tome planu Arhiv Federacije BiH ostvario je važnu suradnju s hrvatskim arhivima i publikom. Izložba je prikazana na Rijeci, u Splitu, Gospiću, Zadru i Puli uz veliki broj okupljenih građana. Pokušali smo izložbu pokazati i u Srbiji, ali to nam nije pošlo za rukom, izuzev u Novome Pazaru, što je opet razumljivo jer tamo živi najveća bošnjačka zajednica u toj zemlji. Tim povodom obraćali smo se tadašnjemu srbijanskom premijeru Aleksandru Vučiću i tražili od njega da svojom pozicijom pomogne održavanje izložbe u Beogradu, ali nismo dobili nikakav odgovor.¹⁷

Širom svijeta predstavljene su i druge izložbe Arhiva Federacije BiH: *Sarajevski atentat* (izložba predstavljena i u Hrvatskoj), *Prvi svjetski rat – Veliki rat, Turska i Prvi svjetski rat, Mostar – 20 godina poslije* i druge.

Zanimljivo je da je Arhiv Federacije BiH za svoj rad dobio priznanja ne u domovini, nego u Turskoj, gdje smo ovih godina često izlagali, ili od ministra vanjskih poslova Republike Latvije, koji je čestitao Arhivu na izvanrednoj prezentaciji njegove zemlje povodom 100. obljetnice latvijske suverenosti.

Povodom 140 godine od Berlinskoga kongresa Arhiv Federacije BiH organizirao je veliku izložbu u Sarajevu. Slikom su događaji u Berlinu „vraćeni unazad”. Pokazali smo vrijeme i detalje Berlinskoga kongresa, na kojemu je Austro-ugarska u ljeto 1878. dobila mandat od strane velikih europskih sila da okupira Bosnu i i Hercegovinu, što je i ostvarila najesen iste godine. Za tu je izložbu vladalo iznimno veliko zanimanje javnosti u Bosni i Hercegovini kao i za postavku *70 godina od rezolucije INFORMBIROA*.

¹⁷ „Srebrenički inferno u Beogradu”, naslov otvorenoga pisma direktora Arhiva Federacije BiH premijeru Srbije Aleksandru Vučiću, objavljeno u listu *Oslobođenje*, 2015.

Izložbe koje su priređivane u inozemstvu posebno su važne, pa ih ističemo, jer su one ne samo oblik popularizacije arhivske službe nego i same Bosne i Hercegovine. One su, dakako, jedan vid međudržavne suradnje. Naročito je upečatljiva izložba Arhiva Federacije BiH *Srebrenički inferno* u Kairu (2011.), kada je organiziran i Okrugli stol o ulozi i važnosti predsjednika Alije Izetbegovića, na kojemu je govorio direktor Arhiva.¹⁸

U Sarajevu su u organizaciji Arhiva Federacije BiH priređene međunarodne izložbe svjetskih arhiva, kao npr. Gruzijškoga nacionalnog arhiva, postavka o Prvoj demokratskoj Republici Gruziji (2018.). Poljski je državni arhiv gostovao 2019. s izložbom *Masaker u Katinskoj šumi*. Tom se postavkom htjelo podsjetiti na tragičnu sudbinu 26 000 poljskih oficira koji su ubijeni 1940. godine od strane sovjetske službe NKVD. Zbog sličnosti s događajima u Srebrenici ta je izložba, uz u Sarajevu, prezentirana i u nekadašnjoj zaštićenoj enklavi Ujedinjenih naroda. Samo u prošloj godini Arhiv Federacije organizirao je izložbe nacionalnih arhiva Litve i Letonije povodom 100 godina državnosti tih zemalja, kao i Estonskoga nacionalnog arhiva, koji spada u najorganiziranije i najbolje opremljene arhive u Europi.

Suradnja s obrazovnim ustanovama

Oblici i tematika arhivskih predavanja mogu biti različiti. Mogu se održavati u arhivima, na arhivskim izložbama, u školama ili drugim obrazovnim institucijama, na javnim tribinama kao što su univerziteti/sveučilišta, na tematskim savjetovanjima, u ciklusu predavanja s arhivističkim ili povijesnim sadržajem itd. Tematska predavanja mogu biti raznovrsna – posvećena arhivskoj problematici, zatim temama iz povijesti, društvenim kretanjima i slično. Predavanja često sadržavaju i demonstraciju dokumenata, što proširuje teme, jer je izravna nastava najviše obogaćuje.

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine ima stalnu suradnju s odgojno-obrazovnim ustanovama. Ona se ogleda u nekoliko forma. Najrašireniji je oblik upoznavnje učenika s arhivistikom, arhivom i arhivskom građom kroz nastavu povijesti, odnosno korištenjem arhivskih dokumenata u izravnoj nastavi, pri čemu učenici

¹⁸ Memorandum o suradnji i razumijevanju između Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine i Nacionalne biblioteke i arhiva Egipta potpisan je u Kairu 17. 11. 2009. godine, a poslije toga s mnogim svjetskim arhivima.

stječu osnovna saznanja o arhivistici. Ta saznanja učenici proširuju kroz predavanja koja su posvećena pitanjima arhivske službe i arhivistike ili posjetom arhivima, gdje na izložbama ili drugim uvidom u arhivske fondove stječu nova znanja o toj problematici.

Arhiv Federacije BiH redovito održava suradnju sa srednjim školama, a ona se najviše realizira prilikom otvaranja izložba na kojima su učenici i njihovi nastavnici redovni posjetitelji. Svrha je suradnje Arhiva Federacije i škola da učenici steknu osnovna, početna znanja o arhivistici, što će im pomoći da shvate potrebu čuvanja i zaštite arhivske građe, kao i njezine vrijednosti, koje proizlaze iz činjenice da se iz nje može crpiti bogatstvo podataka za istraživanje mnogih tema iz različitih područja, a ponajviše iz povijesti.

U proteklom godinu navedene su teme bile prisutne na arhivskim izložbama, ali uvijek u prilog oživljavanja sjećanja na prošlost, jer su priređivane za nove generacije koje su u međuvremenu prirasle. Ako se uspostavi dobra suradnja sa sredstvima javnoga informiranja, taj će put biti mnogo lakši, a bit će posebno olakšan ukoliko arhivisti dobiju priliku da pišu o određenoj temi iz arhivističke prošlosti koja se obrađuje na izložbi. U tome smislu Arhiv Federacije BiH razvio je odličnu suradnju sa sredstvima informiranja i stalno se pojavljuje s analizama i člancima u glavnim bosanskohercegovačkim novinama.

Zaključak

Arhivi trebaju biti kulturna središta kojima je cilj buđenje interesa i razvijanje potrebe najširega kruga ljudi za korištenje bogatim kulturnim nasljeđem koje te ustanove čuvaju. U svemu tome veliku važnost imaju načini kojima se dolazi do najširega društvenog kruga, pa se zato mora mnogo raditi na usavršavanju sadašnjih i pronalaženju novih oblika prezentacije i popularizacije arhivske građe i arhivske djelatnosti. Pronaći prihvatljivu formu komunikacije s novom generacijom, ali kojom se neće banalizirati povijesne tekovine, jedno je od pitanja na koje pokušava odgovoriti Arhiv Federacije BiH. Povijesne teme svakako treba uvrštavati u djelo-krug rada, što je predmet arhiva, ali o njima govoriti povijesno odgovorno i popularno bez ulaženja u ideološke zamke koje uvijek ističu klase na vlasti. Arhiv Federacije danas vodi računa o tome, pokušava biti zanimljiv, ali pritom uvijek obrazo-

van i didaktičan. Dosadašnji rezultati govore da je taj cilj dostignut jer naše izložbe uvijek pune dvorane, posebno mladih, što naposljetku govori o dobrome pravcu kojim ide Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine.

Izvori i literatura

- Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine. *Fondovi i zbirke*, Sarajevo. 1994. – 2020.
- Grupa autora. *Zlatne godine Arhiva Federacije*. Sarajevo, Arhiv Federacije BiH, 2019.
- Grupa autora. *Analiz*, I–XI, 2009. – 2019. Sarajevo, Arhiv Federacije BiH.
- Grupa autora. *Sarajevski atentat*. Sarajevo, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, 2014.
- Grupa autora. *Srebrenički inferno*. Sarajevo, Arhiv Federacije BiH, 2011.
- Grupa autora. *Bosna u vrijeme Kulina bana*. Sarajevo, Arhiv Federacije BiH, 2010.
- Jerković, Adamir. *Učitelji u administrativnom socijalizmu*. Sarajevo, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, 2019.
- Jerković, Adamir. *The role of Alija Izetbegović in the independence of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo – Cairo, Arhiv Federacije BiH, 2011.
- Jerković, Adamir. *Sjećanja na Aliju Izetbegovića*. Sarajevo, Almada, 2010.
- Jerković, Adamir. *Alija izblizga (I–III)*. Zenica, Dom štampe, 2005.
- Jerković, Adamir. *Alija Izetbegović düşünceleri ve mücadelesi*. Bursa – Sarajevo, Arhiv Federacije BiH, 2017.
- Jerković, Adamir. *Alija Izetbegović and Srebrenica, bosnian prospects after the genocide*. Istanbul, 2017.
- Jerković, Adamir. *Archives as institutions which provide services to citizens*. Warszawa, Colloquia Jerzy Skowronek Dedicata, 2015.
- Jerković, Adamir. *Continuity of great Serbian Policy in South Slavic regions*. Warszawa, Colloquia Jerzy Skowronek Dedicata, 2016.
- Jerković, Adamir i drugi. *Bosnia and Herzegovina here and now*. Sarajevo, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 1999.
- Rahvusarhiivis. *Sarajevo atentaat*. Tartus, Estonia, 2019.
- Uredba Vlade Federacije BiH o zaštitnom znaku Arhiva Federacije i vrsti, kriterijima i postupku dodjele priznanja u oblasti arhivske djelatnosti V. broj: 250/2016.
- Vodič Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, Arhiv Federacije BiH, 2006.

Zakon o arhivskoj građi Federacije BiH. Službene novine FBiH 45/02, 2002.

Summary

POPULARIZATION OF THE ARCHIVAL PROFESSION THROUGH THE PRACTICE OF THE ARCHIVES OF THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Archival institutions assign a high priority to their cultural and educational function. Their opening up to the general public and taking part in the processes of popularization of the archival profession through different sorts of activities need to be constant. In my input I discuss the activities of the Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina, which started its work in 1997, on the popularization of the archival profession in general and the specific activities of the Archives through the publishing and organization of archival exhibitions and through cooperation with other educational institutions. Upon the initiative of the Federation Archives, by a Decree from 2015, the government introduced recognitions which are accorded to the best archival workers as well as to individuals or institutions for their contribution to fostering Bosnia and Herzegovina's past. Since its establishment to this date the Archives of the Federation of BiH has published an enviable number of archival-profession-related titles and in the last ten years it has organized more than 60 exhibitions across the world. On the occasions of organizing the exhibitions abroad, numerous agreements on cooperation have been signed with a large number of European, Asian and African national archives. These exhibitions and numerous publications clearly reflect the activities of the Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina aimed at the popularization of the archival profession and evidently show the efforts put in by archival personnel and their success and achievements as well as their endeavours to ensure the Archives find its way to an appropriate place in the society. That being said, so far the Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina has not taken a real interest in the work of this institution. Since 2008 the budget has almost been reduced by half. The Archives has changed its location three times while the allocation of its own building as insisted by the management remained nothing but a fiction. Nevertheless, owing to enthusiasm, the Federation Archives has surmounted numerous difficulties and retained its scientific character.

Keywords: *The Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina, international exhibitions, exhibitions of foreign archives in BiH, agreements on cooperation with foreign archives, transformation of the archives service in BiH.*

Katarina Pavelić

Hrvoje Stančić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

MOGUĆNOSTI RAZVOJA KONVERZACIJSKIH SOFTVERSKIH ROBOTA U ARHIVIMA

Prethodno priopćenje

UDK: 930.25:004.5

930.25:004.7

930.25:007.52

Obavljajući repetitivne poslove, zaposlenici arhiva ne mogu se okrenuti novim tehnološkim rješenjima. Autori analiziraju razvoj umjetne inteligencije s naglaskom na softverski potpomognutoj konverzaciji. Opisuje se izrada konverzacijskoga softverskog robota (engl. chatbot) s pomoću platforme ArtiBot.ai, koji odgovara na upite korisnika arhiva. Autori diskutiraju o iskoristivosti takvih rješenja u arhivima i daju preporuke za njihov razvoj.

Ključne riječi: *konverzacijski softverski robot, chatbot, korisnička služba, komunikacija s korisnicima, digitalna transformacija, arhiv*

1. Uvod

Današnje arhivske institucije sve se više okreću digitalnim uslugama. Od njih se jednostavno očekuje da pružaju arhivsko gradivo u digitalnome obliku. Takvo gradivo tada treba biti pripremljeno na način da mu se može pristupiti i koristiti se njime jednako kao i da je riječ o analognome gradivu, ali i da ono bude tako oblikovano da može korisnicima pružiti neke nove mogućnosti. Činjenica da se gradivo nalazi u digitalnome obliku znači i da se ono može obraditi i analizirati na suvremene načine, na primjer upotrebom pristupa kojim se koristi u područjima analize

i vizualizacije velikih količina podataka (engl. *Big Data*), umjetne inteligencije (engl. *Artificial Intelligence*, AI), upotrebe mnoštva (engl. *crowdsourcing*), igrifikacije (engl. *gamification*) itd.

Primjenom softverskih rješenja koja se koriste navedenim tehnologijama te stvaranjem novih arhivskih usluga posve sigurno će se proširiti opseg pitanja koja će se postavljati korisničkoj službi. Stoga se i ona mora postepeno osuvremenjivati i prilagođavati digitalnim tehnologijama. Veći broj korisnika digitalnih usluga posve će sigurno doprinijeti postepenom povećanju korisnika u samim arhivima jednako kao što je povećanom prisutnošću muzejskih eksponata na internetu porastao broj posjetitelja muzeja. Sve će to rezultirati i povećanom potrebom za korisničkom službom, pa se postavlja pitanje može li se i ona osuvremeniti.

Zbog svega se navedenoga u ovome radu detaljnije analiziraju konverzijski softverski roboti (engl. *chatbot* što dolazi od spajanja riječi *chat* i *robot*), koji se mogu primijeniti u različitim situacijama pružanja arhivskih usluga, ali koji će možda najprije zaživjeti upravo u kontekstu korisničke službe. Da bi se bolje moglo razumjeti kako konverzijski softverski roboti rade, u nastavku se najprije daje kratak pregled razvoja umjetne inteligencije, područja kojemu takva rješenja pripadaju, potom se objašnjava mogućnost primjene umjetne inteligencije, pa se detaljnije razrađuju konverzijski softverski roboti, nakon čega se daje primjer izrade *chatbota* te konačno slijede zaključak i informacije o daljnjim istraživanjima.

2. Razvoj i primjena umjetne inteligencije

Hrvatska enciklopedija tumači da je umjetna inteligencija „dio računalne znanosti (informatike) koji se bavi razvojem sposobnosti računala da obavljaju zadaće za koje je potreban neki oblik inteligencije, tj. da se mogu snalaziti u novim prilikama, učiti nove koncepte, donositi zaključke, razumjeti prirodni jezik, raspoznavati prizore i dr. (...) Intelligentnim sustavom smatra se svaki sustav koji pokazuje prilagodljivo ponašanje, uči na temelju iskustva, koristi velike količine znanja, pokazuje svojstva svjesnosti, komunicira s čovjekom prirodnim jezikom i govorom, dopušta pogriješke i nejasnoće u komunikaciji ili dr.”¹

¹ Umjetna inteligencija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63150> (14. 5. 2020.).

Razvoj umjetne inteligencije započinje snažnijim razvojem računala u drugoj polovici 20. stoljeća. Već je u ranim danima razvoja uočena složenost ljudske inteligencije, pa se krenulo s razvojem rješenja posvećenih jednomu problemu s ciljem da ga računalo rješava brže, bolje i uvijek s jednakom razinom kvalitete u odnosu na čovjeka. Prva poznata rješenja u području umjetne inteligencije bila su šahovski programi, ekspertni sustavi za medicinsku dijagnostiku jednoga, konkretnoga, uskoga područja i sl. Matematičar Alan Turing smatra se začetnikom umjetne inteligencije. On je osmislio test, koji je danas poznat kao Turingov test, kojim se definira da je neko računalo inteligentno „ako više od 30% osoba koje s njim neizravno komuniciraju nije sposobno odrediti je li riječ o čovjeku ili stroju”². Tada je riječ o tzv. *jakoj umjetnoj inteligenciji*, koja se razlikuje od tzv. *slabe umjetne inteligencije* koja ima samo neke, specifične oblike inteligencije, npr. mogućnost prepoznavanja uzoraka. *Opća umjetna inteligencija*, koja bi trebala funkcionirati u različitim situacijama i koja ne bi bila specijalizirana za pojedino područje još je daleko.

Korištenje termina umjetna inteligencija katkad ima futurističke konotacije, pa se čini da su takva rješenja uvijek nadolazeća, tj. uvijek u nekoj bliskoj budućnosti. Drugim riječima, rješenja kojima se danas svakodnevno normalno koristimo nekada su se nazivala umjetnom inteligencijom (npr. šahovski programi), dok ih se danas može kupiti ugrađene u dječje igračke ili uređaje kojima se svakodnevno koristimo (npr. pametni mobilni uređaji). Tako je, dakle, „umjetna inteligencija” uvijek pomalo nedostižan koncept, a kad ga se jednom dostigne, on postaje uobičajen, a neko složenije rješenje postaje „umjetna inteligencija”.

„Neka od glavnih područjâ i primjena umjetne inteligencije jesu: računalne igre i simulacije (najizrazitiji su primjer šahovski sustavi, kakav je npr. bio Deep Blue koji je 1997. pobijedio svjetskog prvaka G. Kasparova), ekspertni sustavi, neuronske mreže, razumijevanje i obradba prirodnih jezika (razumijevanje govora, prevođenje), računalni vid (raspoznavanje uzoraka ili predmeta, analiza scene), rješavanje problema, pretraživanje podataka, automatsko programiranje, inteligentni agenti i dr.”³ Svaki od navedenih primjera primjene dokazuje da je umjetna inteligencija svestrana. Njome se može koristiti za zabavu i u slobodno vrijeme, ali je primjenjiva i u medicini, obradi i analizi velike količine podataka itd. Konverzacijski

² Isto.

³ Isto.

softverski roboti, kojima se ovaj rad centralno bavi, pripadaju području inteligentnih agenata. Iako se nazivaju inteligentnima, oni ne mogu istovremeno raditi više stvari te ne mogu samostalno logički zaključivati, što je sastavni dio ljudske inteligencije. Takvi agenti (sustavi) nerijetko su specijalizirani za određeno područje ili određeni zadatak, zbog čega se umjetna inteligencija (zasad) ne može mjeriti s čovjekovim sposobnostima.

3. Konverzacijski softverski roboti

Konverzacijski softverski robot (engl. *chatbot*) jest program koji služi za komunikaciju s čovjekom. Takvo opisno objašnjenje engleskoga pojma *chatbot* zasigurno može pobuditi određenu dozu zanimanja. U početku se odmah može postaviti pitanje zašto bi se uopće koristilo programom za komunikaciju s čovjekom, ako ljudi mogu sasvim pristojno međusobno komunicirati. Primjerice, u odjelima korisničke službe rade zaposlenici zaduženi za pružanje informacija korisnicima/klijentima kroz razgovor.

Međutim, upravo taj ljudski faktor može igrati presudnu ulogu u zadovoljstvu korisnika dobivenom uslugom, odnosno u zadovoljstvu zaposlenika svojim radnim mjestom i obavljenim poslom, napose ako je on repetitivan. Zbog toga može postojati više razloga za korištenje programa za komunikaciju. Da bi se uvidio puni potencijal korištenja konverzacijskih softverskih robota, potrebno ih je detaljnije opisati. Postoji nekoliko vrsta takvih programa koji se mogu implementirati ovisno o željama i potrebama korisnika.

Jednostavna podjela konverzacijskih softverskih robota jest na one fiksne (ustaljene) i na one koji su dovoljno inteligentni da ih se može smatrati umjetnom inteligencijom (engl. *AI chatbot*).⁴ Osnovna razlika između tih dvaju *chatbotova* leži u njihovoj sposobnosti učenja. Fiksni zapravo nije u mogućnosti učiti, zato što on nije stvoren kako bi razumio ljudsko ponašanje. Fiksni *chatbot* služi za odgovaranje na repetitivna pitanja koja su pohranjena u njegovoj „bazi znanja”.⁵ Pojam baza

⁴ Barker, S. Top Challenges and Benefits of AI Chatbots (Infographic). 2019. URL: <https://shanebarker.com/blog/challenges-and-benefits-of-ai-chatbots/> (6. 5. 2020.).

⁵ Isto.

znanja namjerno je stavljen pod navodne znakove, zato što se baza kao skup unaprijed određenih pitanja i odgovora ne može smatrati pravom bazom znanja kakvu može stvoriti napredniji program, odnosno inteligentni *chatbot*. Takav softverski robot temelji se na strojnome učenju i obradi prirodnoga jezika.⁶ On omogućuje prirodnu komunikaciju s korisnicima, zato što svakim novim razgovorom uči i nadopunjuje svoje znanje.⁷ To znači da napredniji program s vremenom sve bolje komunicira.

Međutim, valja imati na umu da upravo naprednost inteligentnoga konverzacijskog softverskog robota sa sobom povlači i potrebu za boljim razumijevanjem mehanizama na kojima se on temelji. Odnosno, za kreiranje i dobivanje najboljega iz takva softverskog robota potrebno je poznavati principe rada strojnoga učenja, kao i obrade prirodnoga jezika. Iako to može u početku obeshrabriti tvrtku, organizaciju ili arhivsku instituciju koja razmišlja o implementaciji *chatbota* kao dodatne usluge njihove korisničke službe, to ne bi trebalo biti tako.

Na prvi se pogled može činiti da su fiksni roboti jednostavniji za upotrebu, što može biti točno. Ako korisnička služba ne dobiva dovoljno različitih, specifičnih i naravno višebrojnih upita, tada nema potrebe za korištenjem naprednoga softverskog robota. U takvoj situaciji napredni program ne bi imao dovoljno materijala za učenje, što se onda može smatrati gubitkom, a ne ulaganjem. U takvoj situaciji prikladniji je fiksni program, koji odgovara na jednostavne upite koji se ponavljaju. Primjerice, ako je odgovor na pitanje o radnome vremenu uvijek isti, može se odgovarati i ustaljenim odgovorom na takvo pitanje. Međutim, u korisničkim službama koje znaju zaprimati mnogo različitih (pa i specifičnih) upita, fiksni *chatbot* ne bi imao smisla. Odnosno, za takvu službu bila bi bolja napredna varijanta.

Prednost konverzacijskih softverskih robota stalna je dostupnost (24/7), kao i mogućnost istovremena komuniciranja s više korisnika.⁸ Oni isprva mogu biti velika investicija zbog spomenute napredne tehnologije na kojoj se temelje, ali s vremenom mogu uštedjeti novac.⁹ Primjerice, neki arhiv ima malen broj korisnika,

⁶ Isto.

⁷ Barker, S. 15 of the Best AI Chatbot Platforms to Increase Your Conversions in 2020 (Updated March). URL: <https://shanebarker.com/blog/best-ai-chatbot/> (6. 5. 2020.).

⁸ Barker, S. Top Challenges and Benefits of AI Chatbots (Infographic). 2019. URL: <https://shanebarker.com/blog/challenges-and-benefits-of-ai-chatbots/> (6. 5. 2020.).

⁹ Isto.

zbog čega ima i malen broj zaposlenih u korisničkoj službi. Kada se djelatnost nekoga arhiva više okreće novim medijima i kada on započinje pružati veći broj razolikih usluga, privući će sve više korisnika, što će rezultirati sve većom potrebom za zapošljavanjem više radnika u korisničkoj službi. Da bi se smanjio stalni broj novih zaposlenja u toj službi, arhiv može implementirati napredni, inteligentni konverzacijski softverski robot, koji uvelike pomaže u pružanju informacija korisnicima. U slučaju da sam program ne zna odgovoriti na neko pitanje ili se pojavi specifično pitanje za koje je potrebna asistencija stvarne osobe, razgovor može preuzeti zaposlenik. Tako se oplemenjuje rad korisničke službe te se stvara svojevrsna simbioza između *chatbota* i zaposlenika, pri čemu zaposlenici ne troše vrijeme i energiju na repetitivno davanje jednostavnih odgovora.

Uz spomenute dvije osnovne vrste konverzacijskih softverskih robota (fiks-noga i naprednoga), postoji i treća vrsta. Ona se može smatrati i podvrstom naprednoga, inteligentnoga programa te se naziva softverskim robotom dubokoga učenja (engl. *deep learning chatbot*). Duboko je učenje grana strojnoga učenja, što znači da se program dubokoga učenja temelji na algoritmima strojnoga učenja. On uči i prikuplja podatke iz ljudskih razgovora i tako pokušava komunicirati poput čovjeka.¹⁰ Izrada takva *chatbota* zamršenija je od izrade naprednoga (*AI*) *chatbota*, zato što je za njegovo stvaranje potrebno poznavanje programiranja. Da bi se neki konverzacijski softverski robot temeljio na dubokome učenju, potrebno je pripremiti podatke na temelju kojih će on učiti. Bilo bi poželjno imati mnogo podataka, po mogućnosti više tisuća postojećih razgovora između korisnika i korisničke podrške.¹¹ Podatci se nakon prikupljanja preoblikuju u oblik čitljiv stroju. Potrebno je i poučiti program gramatici i pravopisu da bi znao prepoznati pitanje i njegov sadržaj, čak i ako postoje neke manje pravopisne pogreške.¹²

Ponovno, ovisno o potrebama arhiva, takav stroj za komunikaciju može odgovarati tijekom razgovora upravo na temelju svoje mogućnosti dubokoga učenja (stroj sam pokušava razumjeti pitanje i odgovoriti korisniku tako stvarajući razgovor) ili stroj može dohvaćati gotove odgovore iz repozitorija ako su upiti jednostav-

¹⁰ Barker, S. Deep Learning Chatbot: Everything You Need to Know. 2019. URL: <https://shanebarker.com/blog/deep-learning-chatbot/> (6. 5. 2020.).

¹¹ Isto.

¹² Isto.

niji.¹³ Cjelokupno učenje *chatbota* koji se temelji na dubokome učenju prati se, testira i ocjenjuje, tako da se u konačnici može implementirati u neku aplikaciju ili na mrežnu stranicu.

Dodatno, postoji podjela konverzacijskih softverskih robota s obzirom na način interakcije. One mogu biti strukturirane ili nestrukturirane. Strukturirane interakcije temelje se na logičkome slijedu informacija, odnosno temelje se na unaprijed zadanim odabirima, obrascima za unos podataka, izbornicima i sl.¹⁴ Jednostavni (fiksni) roboti najčešće imaju određene akcije koje korisnici mogu raditi za vrijeme komunikacije. Primjerice, robot može pitati korisnika da odabere neku od ponuđenih tema o kojoj treba saznati više informacija, tako da korisnik može isključivo klikom miša ili dodirrom zaslona odabrati neku od ponuđenih mogućnosti. Također, robot može upitati korisnika za *e-mail* adresu te će prihvatiti korisnikov odgovor samo ako je on u obliku ispravno napisane *e-mail* adrese.

Druga su vrsta interakcija nestrukturirane interakcije koje karakteriziraju slobodniji način komunikacije.¹⁵ Slobodnije komunicira onaj program koji je napredniji i ima mogućnost razumijevanja pitanja, gramatike, pravopisa itd. Primjerice, robot će se aktivirati (pokrenuti komunikaciju) kada prepozna neki od unaprijed određenih pozdrava ili pitanja korisnika. To bi značilo da moraju postojati unaprijed određeni parametri ili okidači na koje će robot reagirati. Ako je taj okidač poruka (bilo kojega) korisnika koja glasi „Pozdrav”, to znači da će nakon nje robot pokrenuti razgovor na način da prepozna obrasce ili pitanja.

Unutar tih nekoliko podjela konverzacijskih softverskih robota, objašnjeni su neki od razloga za njihovu implementaciju u poslovanje arhivskih institucija. Ono što iskače kao najlogičnije mjesto za prvu implementaciju *chatbota* svakako je korisnička služba. S obzirom na to da svaka osoba može imati svoje dobre i loše trenutke, već spomenuti ljudski faktor može utjecati pozitivno, ali i negativno na komunikaciju zaposlenika i korisnika. U tome smislu korištenje softverskoga robota može otkloniti mogućnost neuspješne ili neugodne komunikacije, zato što je „ton” robota uvijek jednak – čak i ako komunicira s više korisnika istovremeno.

¹³ Isto.

¹⁴ Barker, S. 15 of the Best AI Chatbot Platforms to Increase Your Conversions in 2020 (Updated March). URL: <https://shanebarker.com/blog/best-ai-chatbot/> (6. 5. 2020.).

¹⁵ Isto.

Kao što je to već i navedeno, implementacija takva programskoga rješenja u korisničku službu koja zaprima veliki broj upita može uštedjeti vrijeme i novac. No ovdje valja naglasiti da takvi roboti ne oduzimaju posao ljudima: roboti su ovdje da uče od zaposlenika i da im na temelju njihova znanja pomognu u obavljanju svakodnevnih poslova te ih rasterete. Primjerice, dok stroj odgovara na repetitivna pitanja, zaposlenik za to vrijeme može odrađivati neki intelektualno zahtjevniji posao ili neki koji nije repetitivan. Upravo zbog toga konverzacijski softverski roboti nude nove mogućnosti rada i poslovanja.

Da bi se takvo softversko rješenje moglo implementirati u rad korisničke službe arhiva, za početak ga je potrebno izraditi. Dva osnovna načina izrade su (1) samostalno kreiranje *chatbota* „od nule”, korištenjem nekoga programskoga jezika, ili (2) korištenje gotove platforme za izradu konverzacijskoga softverskog robota bez potrebe programiranja. Iako je prvi način izrade složeniji, on nudi dodatne mogućnosti, kao što su spremanje podataka i njihova kasnija analiza u skladu sa željama i potrebama autora samoga programa ili institucije za koju je napravljen.

Drugi način izrade daleko je jednostavniji, zato što su platforme za izradu dostupne *online* i nude se besplatne verzije za korištenje. Neke od takvih platformi su Landbot.io¹⁶, pandorabots¹⁷, ManyChat¹⁸ (dizajniran za izradu *chatbota* za Facebook Messenger), Flow XO¹⁹, ArtiBot.ai²⁰, IBM Watson Assistant²¹ itd. Veći broj platforma nudi različite pogodnosti. Neke od njih koriste se za određene svrhe, iako većina nudi slične sadržaje (u besplatnim verzijama). Na primjer, IBM-ov Watson Assistant nudi mogućnost korištenja besplatne verzije koja je ograničena brojem poruka koje korisnici mogu razmijeniti s programom unutar mjesec dana, zatim brojem unaprijed određenih obrazaca ponašanja programa i sl. Iako ne zahtijeva programiranje prilikom izrade *chatbota*, IBM-ova platforma zahtjevnija je od nekih drugih. Iziskuje poznavanje mehanizama koji će u pozadini pokretati program, zbog čega se *chatbot* izrađen tom platformom smatra naprednijim.

¹⁶ Landbot.io. URL: <http://landbot.io/> (17. 5. 2020.).

¹⁷ Pandorabots. URL: <https://home.pandorabots.com/home.html> (17. 5. 2020.).

¹⁸ ManyChat. URL: <https://manychat.com/meet-chatmarketing> (17. 5. 2020.).

¹⁹ Flow XO. URL: <https://flowxo.com/> (17. 5. 2020.).

²⁰ ArtiBot.ai. URL: <https://www.artibot.ai/> (17. 5. 2020.).

²¹ IBM Watson Assistant. URL: <https://www.ibm.com/cloud/watson-assistant-2/> (17. 5. 2020.).

Upravo je složenost takvih naprednijih alata, kao i potrebna posvećenost samih institucija razvoju takvih rješenja, jedan od razloga zašto će se u nastavku ovoga rada opisati jednostavnija platforma ArtiBot.ai te način izrade *chatbota* s pomoću nje kao dobar primjer za početno upoznavanje s načinom rada i pristupom razvoju. Ona je jednostavna i intuitivna platforma za izradu konverzacijskoga softverskog robota koji se može implementirati na samu mrežnu stranicu (arhiva). Program izrađen s pomoću ArtiBot.ai platforme vrsta je fiksno *chatbota*, što znači da ga nije potrebno učiti obrascima razgovora korisnika i korisničke službe. Takav robot služi za davanje konkretnih odgovora na repetitivna pitanja korisnika, čime se rasterećuju zaposlenici. Zbog toga se ArtiBot.ai pokazao kao izvrsna platforma za izradu konverzacijskoga softverskog robota korisničke službe arhiva, što je u nastavku i iskorišteno kao primjer.

4. Izrada *chatbota* za korisničku službu arhiva s pomoću platforme ArtiBot.ai

Jedna od karakteristika platforme ArtiBot.ai jest mogućnost korištenja potpuno funkcionalne besplatne verzije za izradu *chatbota*, koji se poslije može implementirati na mrežnu stranicu.²² Besplatna verzija nudi neograničen broj robota, što znači da arhiv može imati više robota s kojima korisnici mogu razgovarati o različitim temama s različitim službama. Pogodnost platforme ArtiBot.ai jest kreiranje timova u kojima zaposlenici mogu zajednički izrađivati robote, nadograđivati ih, nadopunjavati pitanja i odgovore itd. Nedostatak besplatne verzije jest ograničena veličina jednoga tima (do triju članova), što se može, ako je potrebno formirati veći tim, izbjeći plaćanjem Pro verzije. Cijena je te verzije 19 dolara mjesečno ako se plaća svakoga mjeseca ili 15 dolara mjesečno ako se odabere godišnji plan.²³

Ono što svakako olakšava izradu *chatbota* putem ove platforme jest korištenje besplatno dostupnih predložaka. Moguće ih je pregledati i isprobati prije izrade vlastita konverzacijskoga softverskog robota prema predlošku.²⁴ Korištenje unaprijed

²² ArtiBot.ai. *Pricing*. URL: <https://www.artibot.ai/pricing> (17. 5. 2020.).

²³ Isto.

²⁴ ArtiBot.ai. *Templates*. URL: <https://www.artibot.ai/templates> (17. 5. 2020.).

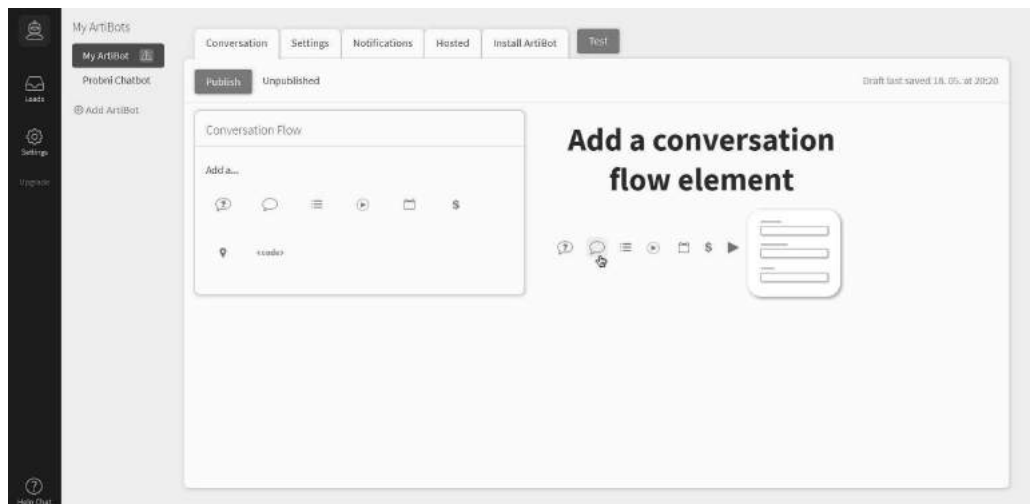
stvorenoga predložka nije nužan korak te je moguće samostalno izraditi *chatbot* s pomoću uputa koje su dostupne prilikom same izrade. Za izradu je potrebno registrirati se i prijaviti valjanom *e-mailom* adresom. Registracija je u potpunosti besplatna i nije potrebno unaprijed upisati podatke za kasniju naplatu korištenja, zato što korištenje besplatne verzije nije vremenski ograničeno te ne zahtijeva prelazak na naplatnu verziju. Korisnici te platforme mogu odabrati naplatnu verziju u bilo kojemu trenutku.

Platforma ArtiBot.ai odabrana je u ovome istraživanju zato što je jednostavna za korištenje. Poteškoće kod drugih platforma koje imaju besplatne verzije su vremenski ograničeno korištenje besplatne verzije, obaveza prelaska na naplatnu verziju nakon isteka probnoga roka, nemogućnost prepoznavanja dijakritičkih znakova, kompleksniji način izrade itd. Pod izjavom „kompleksniji način izrade” ne podrazumijeva se programiranje, nego sučelje koje je manje intuitivno ili upute za izradu koje nisu dovoljno jasne, što zajednički doprinosi težoj izradi *chatbota*. Za razliku od drugih platforma, ArtiBot.ai sugerira korisniku što bi bilo dobro da napravi u nekome trenutku. Za izradu *chatbota* putem ove platforme potrebno je poznavati engleski jezik, zato što se ne nudi hrvatsko korisničko sučelje. No, to ne sprječava razvoj *chatbota* za konverzaciju na hrvatskome jeziku.

Prilikom izrade konverzacijskoga softverskog robota rabe se jednostavni elementi koji se dodaju u razgovor. Ti su elementi: pitanje, izjava, mogućnost višestrukoga odabira, umetanje video sadržaja, kalendara za zakazivanje termina, mogućnost plaćanja (iznos te broj računa; npr. za plaćanje neke usluge), dodavanje adrese ili linije koda (Slika 1). Ovisno o tome koji se element odabere, za njim se logički povlači ostatak razgovora. Primjerice, ako robot korisniku ponudi odgovore A, B i C, a korisnik odabere odgovor B, robot će korisniku postaviti potpitanje ili dati odgovor na temelju njegova odabira. Pozadina takva razgovora temelji se na logici „ako-onda”, tj. ako korisnik odabere jedan odgovor (u ovome slučaju B), onda će robot reagirati na određen način (u ovome slučaju ponudit će mu potpitanje ili odgovor na odabir B). Radi se o jednostavnome načinu vođenja razgovora kada je riječ o softverskim robotima.

Upravo to je odlika takvih fiksnih robota: oni razgovor ne temelje na strojnome učenju i usvojenome znanju, nego „razgovaraju” prateći logiku koju im je netko unaprijed odredio. Da bi razgovor tekao glatko, osoba koja izrađuje *chatbot* mora znati povezati pitanja s odgovorima prilikom izrade kao da vodi razgovor sa

stvarnom osobom. Kod takva robota važno je unaprijed odrediti što se njime želi postići, odnosno na koja pitanja će on znati odgovoriti. Od njega se ne može očekivati humor ili stil govora (pisanja) sličan onomu ljudskom. Može se reći da on zvuči i radi poput *robota* kojemu je zadaća unaprijed određena, te koji zbog toga nikada neće zabunom reći krivu informaciju ili zvučati kao da ima loš dan ili da još nije popio kavu. Da bi se sve te navedene karakteristike mogle pokazati na primjeru, izrađen je *chatbot* za korisničku službu arhiva s pomoću besplatne verzije ArtiBot.ai platforme kako se i prikazuje u nastavku.

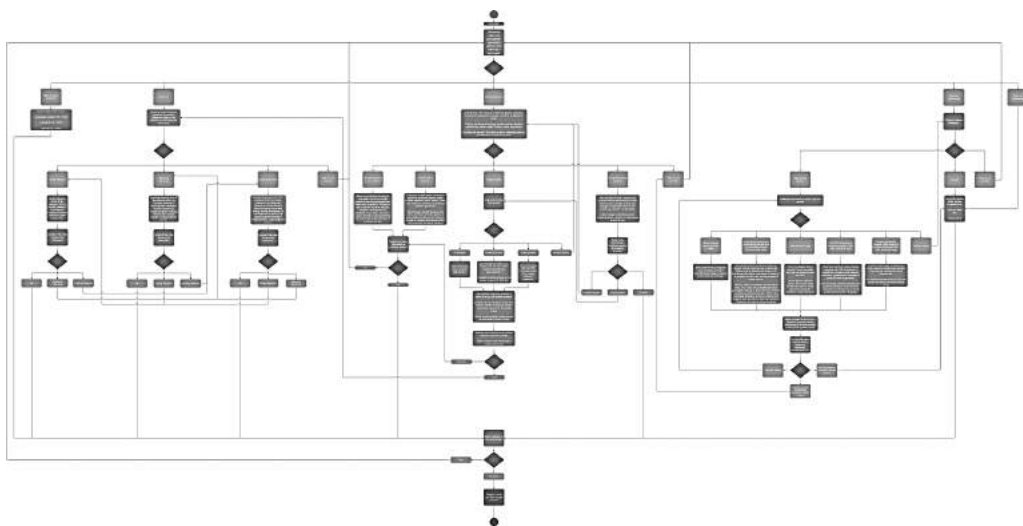
Slika 1. ArtiBot.ai – primjer dodavanja jednostavnoga konverzacijskog elementa

4.1. Postupak izrade

Za izradu *chatbota* korisničke službe arhiva bilo je potrebno prikupiti materijale na kojima će se on temeljiti. Za potrebe ovoga istraživanja iskorištena su prikupljena najčešće postavljena pitanja korisnika Hrvatskoga državnog arhiva. Za razradu materijala i stvaranje pozadinske logike konverzacijskoga softverskog robota izrađen je BPMN dijagram tijekom u alatu Microsoft Visio. Izrada dijagrama uvelike je

olakšala kasniju izradu *chatbota*, zato što je na dijagramu bilo moguće jasno i pregledno vidjeti koji odgovor slijedi nakon kojega pitanja te na koji je način sve povezano. Na njemu je također bilo jednostavnije osigurati da ne dođe do zatvorenih petlja iz kojih korisnik ne može izaći. Slijedeći spomenutu logiku razgovora „ako-onda” izrađen je cijeli dijagram (slika 2). Dijagram je veličine A0 papira, a ovdje je priložen samo kao informacija o složenosti njegove strukture.

Prilikom razrade logike dijagrama bilo je potrebno postaviti se s jedne strane u ulogu korisnika, a s druge strane u ulogu zaposlenika arhiva koji radi u korisničkoj službi. Za početak je potrebno poznavati (stvarne) korisnike arhiva: što ih najviše zanima, na koji način žele imati prikazane informacije, u kojemu trenutku trebaju saznati više informacija te što bi ih dalje moglo zanimati itd. Izrada dijagrama vremenski je zahtjevan, ali nužan korak u izradi konverzacijskoga softverskoga robota.

Slika 2. Dijagram tijeka konverzacijskoga softverskoga robota

Kada je dijagram dovršen, može se prijeći na izradu robota s pomoću softverskoga alata. Moguće je naići i na određene mane ili nelogičnosti koje se u izradi dijagrama nisu uočile, ali ih se pregledom dijagrama može lakše korigirati. Navedeno se može pokazati korisnim i nakon što je sve dovršeno, odnosno u fazi testiranja

chatbota. Ako su predložene neke izmjene, one se mogu evidentirati u dijagramu i u samome konverzacijskom softverskom robotu, pa tako izrađeni dijagram ujedno služi i kao dokumentacija razvoja samoga rješenja.

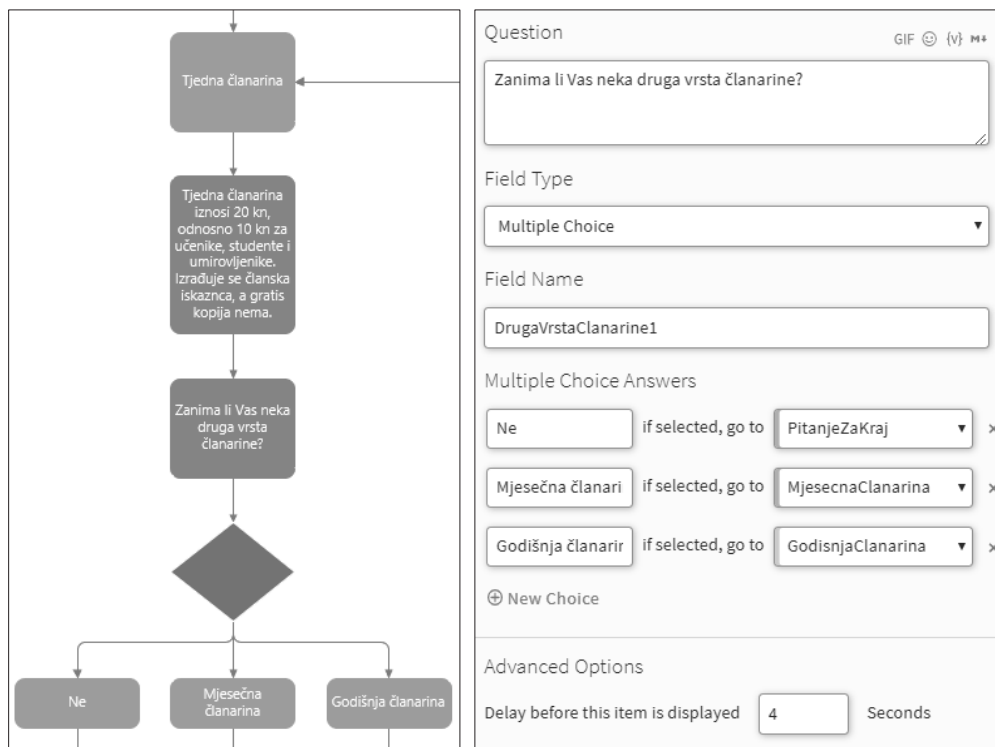
Pregledom dostupnih materijala (pitanja i odgovora) odlučeno je da će se pitanja podijeliti u tematske cjeline. S obzirom na to da se s pomoću platforme ArtiBot.ai izradio fiksni *chatbot*, podjelom pitanja u tematske cjeline korisnicima je omogućeno lakše dobivanje informacija. Takav konverzacijski softverski robot korisniku nudi odgovore koje on mora odabrati klikom miša ili dodirrom zaslona. Tako se korisniku ne omogućuje vlastiti unos pitanja, što doprinosi jednostavnijoj izradi robota. Tematske cjeline organizirane su hijerarhijski, od općenitijih ka specifičnima. Odabrane su tematske cjeline: (1) radno vrijeme čitaonice, (2) članarine, (3) korištenje gradiva i (4) dodatne informacije. Uz njih je na istoj razini ponuđena i opcija (5) ništa od navedenoga. Kada korisnik odabere posljednju mogućnost, ponudit će mu se informacije za kontakt korisničke službe (broj telefona i *e-mail* adresa).

Prilikom izrade dijagrama i praćenja logike razgovora uočena je potreba za dodavanjem mogućnosti „Vrati me natrag” (u značenju: jedan korak unatrag, odnosno na prethodnu razinu) i „Vrati me na početak”, zato što neki dijelovi razgovora mogu postati specifični, pa se korisnik može odlučiti vratiti na prethodni izbornik. Također, postoji mogućnost da korisnik slučajno odabere neku kategoriju te se želi vratiti samo korak unatrag bez ponovna pokretanja cijeloga razgovora. Odabirom bilo koje od četiriju osnovnih tematskih cjelina korisniku se otvaraju dodatne mogućnosti ili su odmah ponuđene informacije. Primjerice, kada korisnik želi saznati koje je radno vrijeme čitaonice, *chatbot* će mu ponuditi odgovor. No, ako korisnik želi saznati više informacija o članarinama, otvara mu se mogućnost višestruka odabira, zato što postoje tri vrste članarina (tjedna, mjesečna i godišnja). Ovisno o tome o kojoj se članarini korisnik želi više informirati, odabrat će željenu članarinu. Nakon toga će mu *chatbot* „odgovoriti” (tj. ponuditi mu informacije o članarini) i ponuditi mu daljnji izbor itd.

Slika 3 uspoređuje segment dijagrama tjeka povezan s odabirom tjedne članarine te njegovu realizaciju na platformi ArtiBot.ai. Cjelokupan razgovor temelji se na ideji da se korisnik u svakome trenutku može vratiti unatrag ili na početak ako se želi informirati o nekoj drugoj temi, ili dovršiti konverzaciju. Također su unutar razgovora povezane neke tematske cjeline bez potrebe za vraćanjem na početak

razgovora, zato što se doimalo potrebnim logički povezati dvije cjeline. Na primjer, ako je korisnik odabrao mogućnost o korištenju gradiva da bi saznao nešto više o izradama preslika, omogućeno mu je da iz te cjeline prijeđe u cjelinu o članarinama jer mu mjesečna i godišnja članarina nude pogodnosti besplatnih preslika, što bi korisnika svakako moglo zanimati.

U slučaju da korisnik dobije sve željene informacije, na kraju razgovora ponovno ga se pita želi li saznati nešto novo. Ovisno o tome odgovori li na to pitanje korisnik potvrdno ili negativno, vraća ga se na početak ili mu se odgovara pozdravnom porukom.

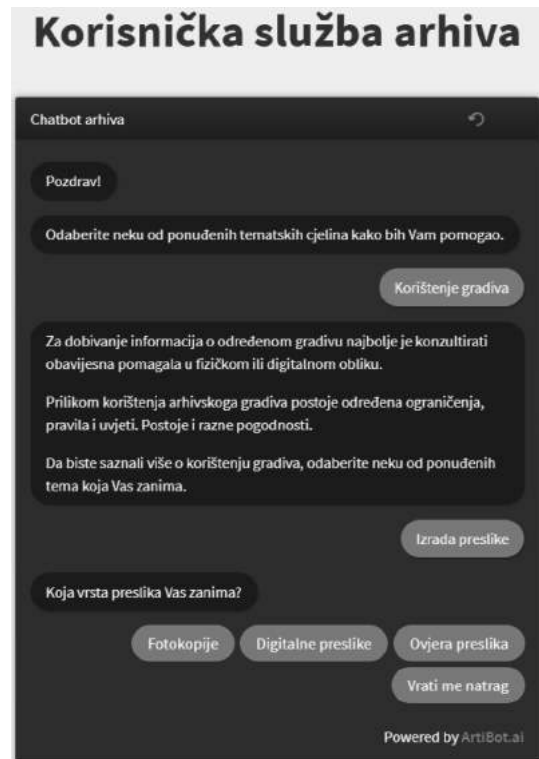

Slika 3. Usporedba dijela dijagrama i njegove realizacije na platformi ArtiBot.ai

Platforma ArtiBot.ai omogućuje postavljanje vremenske odgode pojave poruka. To znači da je u postupku izrade *chatbota* moguće postaviti vrijeme (u sekundama) potrebno za pojavljivanje neke poruke (v. Advanced Options na slici 3). To se pokazalo iznimno korisnim kod izjava koje u razgovoru slijede jedna za drugom. Neki su odgovori duži od izjava koje ih slijede, zbog čega je potrebno odrediti vremenski razmak između njihova pojavljivanja kako bi se čim vjerodostojnije imitirao razgovor sa stvarnom osobom, tj. kako bi korisnici imali vremena pročitati poruku dok im u pozadini „korisnička služba” piše sljedeću poruku. U slučaju da je vremenski odmak duži, korisnik će tijekom razgovora možda trebati pričekati na odgovor *chatbota*, ali upravo to čini sam razgovor stvarnijim. Može se činiti kao da „s druge strane” robot traži i piše odgovor ili, pak, kao da se komunicira sa stvarnim zaposlenikom arhiva.

Međutim, vremenski razmak među porukama ne bi trebao biti previše dug, zato što dugo čekanje na odgovor može odbiti korisnika od korištenja takva načina komunikacije s arhivom. Korisnik može dobiti dojam da je *chatbot* nekvalitan i spor. Stoga se preporuča testirati gotovo rješenje (slika 4) na korisnicima, tj. provesti preliminarno istraživanje korisničkoga iskustva, te na temelju rezultata prilagoditi kako logiku konverzacijskoga softverskoga robota tako i dinamiku pojavljivanja pojedinih odgovora.

Nakon faze testiranja opisane u nastavku rada, potrebno je implementirati razvijeno rješenje. ArtiBot.ai platforma nudi nekoliko

Slika 4. Konverzacijski softverski robot tijekom komunikacije s korisnikom (<https://bit.ly/korisnicka-sluzba>)

možnosti: postavljanje poveznice na izrađeni konverzacijski softverski robot ili njegovu integraciju s mrežnom stranicom arhiva. U drugome slučaju potrebno je isječak HTML koda zalijepiti u podnožje stranice izrađene s pomoću HTML-a. *Chatbot* se može implementirati i kao mala aplikacija na sučelju mrežne stranice (engl. *widget*), a ArtiBot.ai nudi i mogućnost postavljanja *chatbota* na mrežnu stranicu izrađenu s pomoću Wordpressa korištenjem dodatka za tu platformu. Zanimljiva mogućnost jest i slanje uputa osobi koja održava mrežnu stranicu arhiva (slika 5).

Widget Script

Copy this HTML near the closing `</body>` tag in your website footer.

```
<script type="text/javascript">!function(t,e){t.artibotApi={l:[],t:[],on:function(){this.l.push(arguments)},trigger:function(){this.t.push(arguments)}};var a=!1,i=e.createElement("script");i.async=!0,i.type="text/javascript",i.src="https://app.artibot.ai/loader.js",e.getElementsByTagName("head").item(0).appendChild(i),i.onreadystatechange=i.onload=function(){if(!a||this.readyState&&"loaded"!=this.readyState&&"complete"!=this.readyState){new window.ArtiBot({i:"46e1ac93-f07e-4bed-8a32-8fcc7f7ad98d"});a=!0}}(window,document);</script>
```

Copy Snippet

OR

Easily install on Wordpress via Plugin.
Or see our extended list of setup guides.

OR

Send to your web designer.

Email

Slika 5. Mogućnosti integracije konverzacijskoga softverskog robota s mrežnim stranicama

4.2. Testiranje *chatbota*

Da bi se utvrdilo radi li *chatbot* zaista onako kako je zamišljeno u dijagramu, nakon njegove izrade potrebno ga je testirati. Platforma ArtiBot.ai nudi mogućnost testiranja robota unutar sučelja za izradu, što znači da osoba koja kreira *chatbot* može odmah provjeriti kvalitetu izrade. Platforma nudi i poveznicu na izrađeno rješenje tako da se ona može proslijediti testnoj skupini koja ga može testirati. Prilikom testiranja potrebno je paziti na određene faktore.

Ponovno je važno razmišljati poput korisnika. Osoba koja izrađuje takav konverzijski softverski robot možda se već više puta susrela s nekim pitanjima i odgovorima ili terminologijom, zbog čega joj se neki dijelovi razgovora mogu činiti redundantnima. Međutim, treba imati na umu da korisnici arhiva nisu uvijek „napredni” korisnici, istraživači ili arhivisti. Kada je riječ o telefonskome razgovoru s korisnikom ili o elektroničkoj komunikaciji, zaposlenik o korisniku ne zna mnogo ili čak ništa. Zaposlenik ne može (uvijek) znati razgovara li s nekim mlađe ili starije životne dobi, s nekim tko se razumije u rad čitaonice arhiva ili ne itd. Zbog toga, zaposlenika koji je upoznat s radom čitaonice, pravilima ponašanja, članarinama i sl. može smesti nečije pitanje ili ga može pogrešno razumjeti. Zaposlenik potom može dati nerelevantan odgovor ili može odgovoriti nepristupačnim tonom jer je na to pitanje toga dana odgovorio „već tisuću puta” i sl.

Chatbot ne poznaje takva ograničenja: on će „istim tonom” odgovarati svima, neovisno o njihovu predznanju, (ne)iskustvu s radom u čitaonici arhiva i pitanjima. Korištenjem takva softverskoga rješenja može se izbjeći šum u komunikaciji, te će korisnici uvijek moći dobiti relevantan i precizan odgovor bez oklijevanja.

Takve pojedinosti potrebno je imati na umu prilikom testiranja robota. Zbog toga je potrebno provesti testiranje među korisnicima različitih profila (različite dobi, razine obrazovanja, poznavanja arhivske terminologije, iskustva u radu s arhivskim gradivom itd.), te na temelju povratnih informacija o njihovu iskustvu optimizirati konverzijski softverski robot. Tako, primjerice, neki korisnici čitaju brže od drugih, te bi se zbog njih vremenska odgoda pojavljivanja poruka trebala smanjiti. No, što je, u tome slučaju, s korisnicima koji čitaju sporije? Idealno rješenje toga izazova jest postaviti spomenutu odgodu na vrijednost koja ne ometa ni brže ni sporije čitanje.

Kada *chatbot* testira osoba koja nije sudjelovala u njegovoj izradi, moguće je dobiti objektivne uvide u njegovu kvalitetu. Tijekom izrade *chatbota* izrađena za potrebe ovoga istraživanja, on je testiran na nekolicini kolegica i kolega iz arhivske struke, dakle profesionalaca koji dobro poznaju arhivsku tematiku. Testiranjem konverzijskoga softverskog robota korisničke službe arhiva, dobivene su primjedbe o spomenutoj brzini pojavljivanja sukcesivnih poruka. Stoga je to bilo potrebno podešavati u nekoliko iteracija dok se nije pronašlo zadovoljavajuće rješenje.

Izuzev toga, testiranje *chatbota* prošlo je bez primjedbi testne skupine korisnika koje bi zahtijevale znatniju doradu. Razlog tomu svakako je detaljna razrada dijagrama tijeka prije izrade softverskoga dijela rješenja jer je time stvoren kvalitetan konverzijski plan njegove realizacije kao *chatbota*. Razvijeni konverzijski softverski robot namijenjen korisničkoj službi arhiva dostupan je na: <https://bit.ly/korisnicka-sluzba>.

5. Zaključak

Konverzijski softverski roboti mogu pomoći arhivima u ostvarivanju konzistentne komunikacije s korisnicima tijekom i izvan radnoga vremena. Stoga je njihova primjena prije svega moguća u kontekstu korisničke službe, gdje mogu djelatnike osloboditi repetitivnoga pružanja informacija i tako im ostaviti dovoljno vremena za pružanje odgovora na složenija pitanja korisnika na koje *chatbot* ne može dati odgovor. Implementacija takvih rješenja moguća je, naravno, i u druge aspekte djelovanja arhiva, pa se tako ona, primjerice, mogu izraditi u kontekstu rada vanjske službe, odnosno za potrebe savjetovanja stvaratelja arhivskoga gradiva. Potrebno je samo biti kreativan i osmisliti takva rješenja u bilo kojemu slučaju u kojemu inače postoje pisane upute za neko postupanje. Naravno, pritom je uvijek potrebno prije svega procijeniti hoće li se takvim rješenjem odteretiti zaposlenike samog arhiva.

Uz fiksne konverzijske softverske robote, kakav je prikazan u ovome radu, mogu se razvijati i napredni. Za to su potrebna naprednija znanja u programiranju, dovoljno materijala na kojemu se provodi početno treniranje (učenje) softverskoga robota te podloga za procesiranje prirodnoga jezika zbog potrebe za razumijevanjem korisničkih upita koje oni pišu tijekom konverzacije. U tome slučaju nema unaprijed ponuđenih odgovora. Zbog toga je vrijeme za razvoj naprednoga kon-

verzacijskog softverskog robota bitno duže i skuplje te traži specifična razvojna znanja.

Arhivi u Hrvatskoj prate tradicionalan način poslovanja, ali neovisno o tome trebali bi ići ukorak s tehnološkim postignućima koji mogu poboljšati njihovo poslovanje. Tako će biti zadovoljni zaposlenici, kao i korisnici arhiva. Zbog toga se korištenje konverzacijskoga softverskog robota u korisničkoj službi arhiva može smatrati dobrom početnom točkom za daljnju digitalnu transformaciju poslovanja. Ako se *chatbot* pokaže uspješnim, takvo ili slično softversko rješenje moglo bi se rabiti i za neke druge zadatke. Primjerice, softverski robot bi se mogao rabiti za narudžbu gradiva ili za plaćanje članarina. Te se mogućnosti mogu ostvariti i fiksnim *chatbotom*.

No, kada bi arhivi uložili resurse u razvoj naprednijih softverskih robota, moglo bi se postići mnogo više. S takvim softverskim rješenjima arhivi bi mogli uz spomenute mogućnosti voditi i razne evidencije, izvoditi statistike o najkorištenijemu gradivu itd. U svakome slučaju, pri korištenju *chatbota* ili bilo kojega drugog softverskog rješenja, potrebno je upotrijebiti maštu za ostvarivanje konkretnih ciljeva koji mogu donijeti mnoga pozitivna iskustva.

Sveukupno gledajući, konverzacijski softverski roboti mogu naći svoje mjesto u arhivima kako bi jednostavnije i efikasnije pružili potrebne informacije korisnicima. Takva suvremena rješenja mogu, također, arhive približiti mlađim korisnicima naviklima na izravnu i mrežnu komunikaciju. Korištenjem konverzacijskih softverskih robota čitavo poslovanje (korisničke službe) arhiva može snažnije zakoračiti u digitalnu sferu, čime će korisnici biti više zainteresirani za arhivske usluge.

6. Daljnja istraživanja

S obzirom na sve navedene prednosti koje softversko rješenje poput *chatbota* može ponuditi, rješenje poput ovoga koje su autori izradili svakako se može implementirati u rad korisničke službe bilo kojega arhiva. S obzirom na to da je testiranje na skupini korisnika iz arhivske struke već provedeno u sklopu izrade *chatbota* za ovo istraživanje, prije implementacije toga softverskog rješenja, bilo bi potrebno provesti testiranje i na skupini korisnika koji nisu iz arhivske struke kako bi se dobio

i uvid iz njihove perspektive. Autori će svoja buduća istraživanja usredotočiti na mogućnosti razvoja sličnih rješenja i za druge aktivnosti arhiva.

Zahvala

Autori ovog rada zahvaljuju Vedranu Muiću na prikupljanju i organizaciji najčešće postavljanih pitanja korisnika e-poštom Korisničkoj službi Hrvatskoga državnog arhiva.

Literatura

- ArtiBot.ai. URL: <https://www.artibot.ai/> (17. 5. 2020.).
- ArtiBot.ai. *Pricing*. URL: <https://www.artibot.ai/pricing> (17. 5. 2020.).
- ArtiBot.ai. *Templates*. URL: <https://www.artibot.ai/templates> (17. 5. 2020.).
- Barker, S. *Top Challenges and Benefits of AI Chatbots (Infographic)*. 2019. URL: <https://shanebarker.com/blog/challenges-and-benefits-of-ai-chatbots/> (6. 5. 2020.).
- Barker, S. *15 of the Best AI Chatbot Platforms to Increase Your Conversions in 2020 (Updated March)*. URL: <https://shanebarker.com/blog/best-ai-chatbot/> (6. 5. 2020.).
- Barker, S. *Deep Learning Chatbot: Everything You Need to Know*. 2019. URL: <https://shanebarker.com/blog/deep-learning-chatbot/> (6. 5. 2020.).
- Flow XO. URL: <https://flowxo.com/> (17. 5. 2020.).
- IBM Watson Assistant. URL: <https://www.ibm.com/cloud/watson-assistant-2/> (17. 5. 2020.).
- Landbot.io. URL: <http://landbot.io/> (17. 5. 2020.).
- ManyChat. URL: <https://manychat.com/meet-chatmarketing> (17. 5. 2020.).
- Pandorabots. URL: <https://home.pandorabots.com/home.html> (17. 5. 2020.).
- Umjetna inteligencija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63150> (14. 5. 2020.).

Summary

POSSIBILITIES OF DEVELOPING CHATBOTS IN THE ARCHIVES

Employees in the archives are spending too much time on repetitive tasks thus having almost no time for implementation of new technological solutions. Addressing these issues, the authors analyse development of artificial intelligence, and possibilities of one of its aspects – human-computer software-supported conversation. The authors describe the process of development of a chatbot deployed to answer simple questions by the users of the archives. Planning and development of the software solution, along with its implementation are accomplished using free online platform ArtiBot.ai. The authors discuss usability of chatbots in the archives and provide recommendations for their development

Keywords: *conversational software robot, chatbot, user service, communication with users, digital transformation, archives*

MOGUĆNOSTI IMPLEMENTACIJE SUSTAVA ZA OPTIČKO PREPOZNAVANJE ZNAKOVA TIJEKOM PRIHVATA GRADIVA U ARHIVSKE INFORMACIJSKE SUSTAVE

Pregledni znanstveni rad

UDK: 930.25:004

681.3.06

930.25:681.3.06

U ovome radu prikazane su mogućnosti implementacije procesa optičkoga prepoznavanja znakova (OCR) tijekom prihvata gradiva u arhivske informacijske sustave. Predstavljen je radni tijek sustava te metodologija i zahtjevi njegove evaluacije. Analizirana su dva arhivska rješenja, čija specifikacija uključuje OCR: SPER sustav Nacionalne medicinske knjižnice SAD-a i sustav Hathitrust digitalne knjižnice.

Ključne riječi: *optičko prepoznavanje znakova (OCR), testiranje, implementacija, SPER sustav, Hathitrust digitalna knjižnica*

Uvod

Ovaj rad¹ iznosi kratak pregled mogućnosti implementacije procesa optičkoga prepoznavanja znakova (engl. *optical character recognition*, OCR) u domeni arhivskih informacijskih sustava na primjeru dvaju sustava koji se tom tehnologijom u praksi koriste: SPER sustav Nacionalne medicinske knjižnice SAD-a i informacijski sustav Hathitrust digitalne knjižnice. Analiza tih i sličnih sustava, kao i pregled teorijskih

¹ Rad je u proširenome i izmijenjenome obliku predan kao dio zahtjeva za dobivanje stručnoga zvanja arhivist Povjerenstvu za polaganje stručnih ispita u arhivskoj struci. Na tekst rada nije u trenutku predaje za 52. savjetovanje hrvatskih arhivista ni na koji način utjecalo Povjerenstvo.

postavka, od ključne su važnosti za izgradnju seta preporuka prema kojima bi se trebali izgrađivati budući sustavi za manipulaciju arhivskim gradivom s uključenim OCR procesom. Rad je nastao na temelju istraživanja u sklopu izrade doktorske disertacije pod naslovom *Metode analize i optimizacije procesa optičkog prepoznavanja znakova u arhivskim informacijskim sustavima* te iskustva na digitalizacijskim projektima Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, točnije izrade sadržaja za portal DiZbi².

Proces uspostavljanja sustava za optičko prepoznavanje znakova

Začetak tehnologije optičkoga prepoznavanja znakova seže još u drugu polovicu 19. stoljeća kada su učinjeni prvi koraci kojima se omogućuje transfer teksta, točnije njegove slike, u format razumljiv strojevima i računalima. Ta tehnologija danas ima široku primjenu, od bankovnoga i prometnoga sustava do automatskoga razvrstavanja pošiljaka u poštanskim uredima. Optičko prepoznavanje znakova rabi se isključivo za prepoznavanje strojno izrađenoga tiskanog teksta, a ne i rukopisa za čije je prepoznavanje potrebna viša tehnološka razina i priprema. Rezultat OCR-a omogućuje korištenje naprednih tehnologija poput sintetiziranja teksta u govor, analize velikih količina podataka (engl. *big data*) i dubinske analize teksta bez potrebe za ručnim prepisivanjem ili ručnom izradom metapodataka.

Proces optičkoga prepoznavanja znakova korištenjem suvremenih tehnoloških dostignuća sastoji se od četiriju koraka³ (Slika 1):

1. Stvaranje slike teksta i prethodna obrada
2. Optičko prepoznavanje znakova
3. Naknadna obrada optički prepoznatog teksta i
4. Kontrola kvalitete.

² Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, <http://dizbi.hazu.hr>.

³ Cojocar u i ostali. Optical Character Recognition Applied to Romanian Printed Texts of the 18th-20th Century. *Computer Science Journal of Moldova*. 24, 1 (2016), str. 109.

Prvi korak, stvaranje slike teksta i prethodna obrada, sastoji se od digitalizacije tekstualnoga obrasca i obradom nekim od alata za elektroničku obradu slike. Digitalizacijski postupak najčešće podrazumijeva korištenje skenera ili fotoaparata s pomoću kojih analogno gradivo transformiramo u elektronički ekvivalent. Tijekom toga postupka potrebno je obratiti pozornost na korištene postavke kako bi završni rezultat i točnost optički prepoznatoga teksta bili što bolji. Dva najvažnija i često obrnuto proporcionalna elementa su vrijeme i kvaliteta. Arhiv koji digitalizira zadržane dokumente, ali i koji stvara set uputa za stvaratelje koji sami obavljaju digitalizaciju, treba na umu imati vremenske zahtjeve toga postupka koji izravno utječu na količinu obrađenoga gradiva i troškove projekta. Prema Blostein i Nagy⁴ najveće uštede u konverziji dokumenata mogu se ostvariti upravo skraćivanjem radnoga vremena operatera ili osobe koja je uključena u procese transformacije, dok su troškovi opreme, rada strojeva i skladišnoga prostora sve više zanemarivi. Ovisno o ciljevima specifičnog arhiva, zahtjevima korisnika, dostupnim resursima i željenoj točnosti OCR-a, donosi se odluka o odabiru kvalitete. Ako je primarni cilj što veća točnost optički prepoznatoga teksta, potrebno je izraditi pilot-testiranje koje će na manjemu uzorku identificirati optimalnu kvalitetu skeniranoga teksta, ali i uključiti ispitivanje različitih kompresijskih algoritama i formata zapisa koji se susreću u procesu stvaranja slike. Neke od metoda prethodne obrade su:

- Binarizacija – proces transformacije slike u boji ili u tonovima sive skale (engl. *grayscale*) u binarni, isključivo crno-bijeli zapis što pomaže sustavu za optičko prepoznavanje znakova u raspoznavanju znakova od pozadine. Pojedini OCR sustavi integriraju ovaj proces kao standardni postupak prepoznavanja (primjerice Tesseract).
- Ispravljanje orijentacije (engl. *deskewing*) – proces ispravljanja zakrivljenosti dokumenta.
- Ispravljanje plošne zakrivljenosti stranice (engl. *dewarping*) – proces uklanjanja nepravilnosti u plošnoj zakrivljenosti skenirane stranice (obično za uvezano gradivo) i znakova koji se nalaze na tim područjima.
- Uklanjanje rubova – odstranjivanje viška rubnoga materijala skeniranoga dokumenta kojim se ubrzava optičko prepoznavanje, smanjuje generiranje nepravilnoga teksta i smanjuje veličina slikovne datoteke.

⁴ Blostein i Nagy. Asymptotic cost in document conversion. U: *Document Recognition and Retrieval XIX: Proceedings of SPIE*. Washington, SPIE, 2012., 82970N, str. 4.

- Segmentacija stranice – postupak kojim se odjeljuje ili označuje različiti sadržaj dokumenta (primjerice naslov od glavnine teksta ili pojedini članci), čime se pospješuje automatsko određivanje kategorija metapodataka, a u slučaju ručne naknadne obrade izdvajaju prioritetni segmenti.

Drugi korak u procesu izrade optički prepoznatoga teksta zahtijeva uporabu nekoga od servisa i softvera specijaliziranih za tu upotrebu. Sredinom 20. stoljeća za tu namjenu izrađivali su se oveci strojevi čija je upotreba bila ograničena tipom znakova koji su bili sposobni prepoznati, a pojavom i širenjem upotrebe osobnih računala OCR tehnologija počela se distribuirati u obliku softverskih paketa s mogućnošću prepoznavanja velikoga broja oblika slova na različitim jezicima. Dvije glavne kategorije softvera kojima se koristi u suvremenome okruženju su: komercijalni sustavi i sustavi otvorenog kôda (engl. *open-source*). Jedna od je vodećih komercijalnih aplikacija Abbyy FineReader, koji uz optičko prepoznavanje uključuje i čitav niz opcija za manipulaciju dokumentima i prethodnu obradu, a moguće ga je implementirati i u informacijski sustav te rabiti bez grafičkoga korisničkog sučelja (engl. *graphical user interface*, GUI). Također, Abbyy pruža i način rada u oblaku (engl. *cloud computing*), koji zahtijeva slanje slikovnih datoteka na poslužitelj, koji zatim provodi proces optičkoga prepoznavanja korištenjem vlastitih računalnih resursa. Sustavi otvorenoga kôda temelje se na filozofiji dijeljenja, pri čemu stvaratelji računalnoga programa zadržavaju autorsko pravo, ali kôd otvaraju javnosti za slobodnu upotrebu, dijeljenje i izmjenu. Među najpopularnijim OCR rješenjima toga tipa je Tesseract, koji danas održava Google, a izvorno dizajniran u HP-ovu laboratoriju. Korištenje toga softvera zahtijeva poznavanje komandnoga sučelja Windows ili Linux operativnoga sustava te kao i većina programa otvorenoga kôda nema razrađenu korisničku podršku (rješavanje se problema najčešće odvija pretraživanjem internetskih foruma i komunikacijom s korisnicima), ali je u potpunosti besplatan te omogućuje napredne konfiguracije i programiranje prilagođeno određenoj situaciji (arhivu ili gradivu). Proširenjem usluga u oblaku razvijeni su i sustavi koji isključivo zahtijevaju transfer datoteka na poslužitelj, a dobar primjer sustava toga tipa razvio je Google i nazvan je Cloud Vision. On, uz to što pruža mogućnost prepoznavanja teksta, daje cijeli niz usluga strojnoga učenja koje olakšavaju kategorizaciju i označivanje dokumenata te razumijevanje dokumenata.

Naknadnu obradu optički prepoznatoga teksta možemo ostvariti na nekoliko načina koji za cilj imaju:

1. Dobiveni (prepoznati) tekst učiniti istovjetnim originalnomu predlošku
2. Ekstrakciju metapodataka i
3. Stvaranje novoga, efikasnijeg, sustava prepoznavanja.

Nakon što je slika teksta digitalizirana i optički prepoznata kao rezultat dobiva se tekstualna datoteka, čija daljnja manipulacija može dodatno povećati iskoristivost cjelokupnoga procesa. Ispravljanje grešaka prepoznavanja odvija se korištenjem dviju metoda, ručne i automatske, ili njihovom kombinacijom. Ručno ispravljanje može obaviti operater ili zaposlenik arhiva, ali i izradom sustava za korisničko označivanje (engl. *social/collaborative tagging*), koji podrazumijeva „skupinu usluga koja korisnicima omogućuje da po vlastitom nađenju odabranim informacijskim izvorima dodjeljuju oznake (*tags*), i to *ad hoc* i bez konzultiranja nekog postojećeg uređenog ili kontroliranog rječnika”⁵. Automatsko ispravljanje ostvaruje se korištenjem računalnoga rječnika i sustava za analizu teksta bez kontrole operatera. Krajnji je rezultat tekst istovjetan izvorniku koji omogućuje, za manje važne dokumente i tekstove, čak i odbacivanje originala te zadržavanje isključivo prepoznatoga teksta⁶, a za one vrednije uspješnu i vjerodostojnu ekstrakciju metapodataka i pretraživanje punoga teksta. Za stvaranje boljšega i točnijega sustava za optičko prepoznavanje (tj. unaprijeđenje softvera) uočene greške moguće je označiti ispravnim rješenjima i takav tekst „vratiti” softveru. Tim načinom sustav „uči”, tj. pri sljedećemu prepoznavanju iskorištava dodatne podatke za dobivanje boljših rezultata. Ta metoda posebno je korisna kod znakova koje sustav s jednakom sigurnošću prepoznaje kao dva različita znaka (50 : 50), a ljudski označeni uzorak presuđuje u korist ispravnoga. Sličnom metodom koristi se kao osnovni način rada kod izrade modela za prepoznavanje rukopisa sustava Transkribus⁷, no u tome slučaju s obzirom na jedinstvenost rukopisnoga gradiva potrebno je određeni broj znakova i stranica označiti prije samoga početka prepoznavanja.

⁵ Špiranec i Ivanjko. Korisničko označivanje tekstualnih i vizualnih informacija: što mogu očekivati AKM ustanove? U: *16. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske strukture: zbornik radova*. Hrvatsko knjižničarsko društvo: Zagreb, 2013.

⁶ Borghoff i ostali. *Long-term preservation of digital documents: Principles and practices*. Heidelberg, Springer, 2006., str. 130.

⁷ Muchlberger i ostali. Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition: Transkribus as a case study. *Journal of Documentation*. 75, 5 (2019).

Kontrolu kvalitete moguće je ostvariti u bilo kojemu od triju dosada navedenih koraka procesa optičkoga prepoznavanja gradiva. Određivanjem manjega uzorka gradiva i testiranjem s obzirom na odabrane postavke možemo uvelike smanjiti greške i dugoročno ubrzati sustav. Osnovna zakonitost koja odobrava opetovano testiranje sustava s obzirom na prihvaćeno gradivo da jest proces optičkoga prepoznavanja znakova postavljen na jedan način ne osigurava njegovu efikasnost u svim arhivskim situacijama. Primjerice, strojopisno gradivo zahtijeva drukčije metode prethodne obrade od onoga tiskanog na gotici, a dokumente pisane hrvatskim jezikom nije moguće dovoljno dobro naknadno obraditi automatskom metodom kao one na engleskome (zbog boljih rječničkih sustava za engleski jezik), nego će oni morati biti obrađeni ručno. Također, samo testiranje i kontrola provode se ili ne ovisno o količini i važnosti gradiva koje se prihvaća u sustav i zahtijeva zaseban set uputa i odluka, te je zbog toga i izdvojeno kao zaseban korak procesa.

Slika 1: Prikaz odnosa koraka procesa optičkoga prepoznavanja znakova.

Metode testiranja sustava za optičko prepoznavanje gradiva

Model implementacije sustava za optičko prepoznavanje znakova u arhivskim informacijskim sustavima treba sadržavati metodu evaluacije koja će osigurati točnost prepoznavanja, autentičnost prepoznatog teksta, održivost uložениh resursa u odnosu na dobivene rezultate i vremensku učinkovitost na velikoj količini gradiva. Proces evaluacije sustava mora sadržavati određene elemente koji osiguravaju

ispravnost testiranja i opravdavaju uložene napore, a u nastavku su sugerirane osnovne postavke:

1. Testiranje sustava mora odražavati realne zahtjeve i mogućnosti arhivskoga sustava u sklopu kojega se provodi
2. Testiranje mora biti bazirano na mjerljivim podacima i kvantitativnoj analizi
3. Krajnji je produkt testiranja set instrukcija prema kojima se odvija proces optičkoga prepoznavanja.

Prva od navedenih postavka odnosi se na strategiju administracije arhivskim sustavom koja je odgovorna za provođenje aktivnosti. U slučaju OCR-a već pri samoj izgradnji sustava potrebno je donijeti odluku hoće li se optičko prepoznavanje odvijati u sklopu arhivskoga sustava neovisno o zaprimljenome gradivu i stvarateljima, hoće li se odvijati parcijalno s obzirom na potrebe i vrstu zaprimljenoga gradiva ili se uopće neće odvijati i bit će prepušteno isključivo stvarateljima (uz eventualnu komunikaciju preporuka). Odluka bi trebala biti donesena u skladu sa zahtjevima koji dolaze od legislativne strane (osiguravanje dostupnosti), od strane korisnika (pretraživanje i upiti), ali i s obzirom na mogućnosti sustava. Mogućnosti arhivskoga sustava mogu biti ograničene trenutačno dostupnim tehnološkim rješenjima koja imaju određeni doseg – ni jedan sustav za optičko prepoznavanje znakova nema stopostotnu točnost u svim situacijama i na svim vrstama gradiva. U obzir se trebaju uzeti i financijske mogućnosti povezane s kupnjom i održavanjem potrebne opreme, softvera i troška radnih sati zaposlenika, ali i vremenske koje bi ponajprije trebale biti uzete u obzir ako proces prepoznavanja višestruko produžuje prihvat gradiva.

Kao odgovor na navedenu problematiku proizašlu iz prve postavke potrebno je provesti pilot-istraživanja i sondiranja sustava kojim se upravlja. Istraživanje treba biti temeljeno na kvantitativnoj analizi točnosti OCR sustava na određenoj vrsti gradiva i pod određenim uvjetima. Proces testiranja podrazumijeva uzimanje uzorka za testiranje, odabir sustava, opreme i procedure koja će se testirati, te odabir varijabla i načina testiranja. Testni uzorak trebao bi biti presjek gradiva koje se prihvaća u smislu vrste, stanja očuvanosti i načina digitalizacije. Vrsta gradiva u tome slučaju ponajviše je određena načinom otiska slova na papir (npr. strojopis ili industrijski tisak), ali i tipom papira koji je korišten. Stanje očuvanosti iznimno je važno jer gradivo u lošem fizičkom stanju (npr. utjecaj vlage i drugih anomalija) u

pravilu uzrokuje manju točnost optičkoga prepoznavanja, a s obzirom na digitalizaciju, gradivo se može podijeliti na dvije osnovne skupine:

1. Gradivo zaprimljeno u digitalnome obliku i
2. Gradivo zaprimljeno u fizičkome obliku koje se naknadno digitalizira.

U prvome slučaju arhiv nema kontrolu nad procesom digitalizacije, što smanjuje mogućnosti testiranja najpovoljnijih uvjeta za ostvarivanje dobrih rezultata OCR-a, a testiranje se može ostvariti samo u fazama naknadne obrade i optičkoga prepoznavanja. U tome slučaju nužno je stvarateljima dostaviti niz smjernica i preporuka prema kojima postupaju, a dodatnim obrazovanjem djelatnika pismohrana stvoriti povoljnije uvjete kojima se omogućuju bolji rezultati optičkoga prepoznavanja pri primitku gradiva u arhiv.

U slučaju kada se gradivo zaprima u fizičkome obliku ili je već otprije zaprimljeno, a želi se digitalizirati, arhiv ima potpunu kontrolu nad cjelokupnim procesom i testiranjem optimalnih postavka. Primjer važnosti testiranja dokazan je sljedećim primjerom: suprotno generalnim smjernicama i preporukama za digitalizaciju za OCR^{8,9,10}, viša kvaliteta i preporučena minimalna rezolucija od 300 dpi (*dots per inch*, hrv. točaka po inču) kao rezultat nema uvijek veću točnost optičkoga prepoznavanja znakova. Određena vrsta gradiva može donijeti bolje rezultate i na nižim kvalitetama, a najviša moguća kvaliteta ne osigurava najveću moguću točnost. Ta pojava može se povezati s većim brojem vidljivih elemenata na digitaliziranome uzorku više kvalitete koji sustav tada pokušava optički prepoznati (struktura vlakana papira, zrnca prašine, mrlje ili poderotine), dok kod niže kvalitete ti elementi nisu jasno vidljivi i OCR sustav ih zanemaruje.¹¹ Testiranje uzoraka godišnjih korporativnih

⁸ Illinois Library: Introduction to OCR and Searchable PDFs: OCR Best Practices, <https://guides.library.illinois.edu/OCR/bestpractices>.

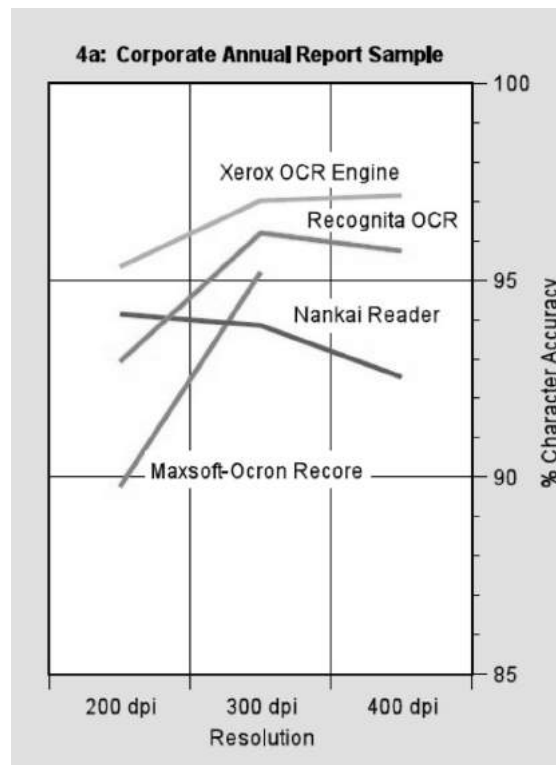
⁹ Holley. How Good Can It Get? Analysing and Improving OCR Accuracy in Large Scale Historic Newspaper Digitisation Programs. *D-Lib Magazine*. 15, 34 (2009), str. 3 i 6.

¹⁰ Improving Access to Text: IMPACT Strategic FAQ Answers, <http://www.impact-project.eu/faqs/impact-strategic-faq-answers>.

¹¹ Tu tvrdnju potrebno je dodatno istražiti, a u okviru ovoga rada nije detaljnije obrađena jer se želi naglasiti proučavanje procesa, a ne unapređenje tehnoloških aspekata optičkoga prepoznavanja znakova. OCR se sustavi u kontekstu ovoga rada proučavaju kao svojevrsna crna kutija, a uštede se postižu proučavanjem procesa i prilagodbom spomenutih koraka implementacije, dok bi se zaključci o smanjenju točnosti na višim razinama kvalitete u idealnome slučaju mogli distribuirati proizvođačima softvera koji imaju veći utjecaj na

izvještaja provedeno na Institutu za informacijske znanosti Sveučilišta u Nevadi¹² (Grafikon 1) i vlastito testiranje provedeno u sklopu doktorskoga studija na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu¹³ (Grafikon 2) na uzorku strojopisnoga gradiva Društva hrvatskih književnika dokazuju tu tvrdnju. Testiranje provedeno na Sveučilištu u Nevadi prikazuje četiri različita OCR uređaja i tri razine kvalitete (200, 300 i 400 dpi) s vidljivom devijacijom točnosti prepoznavanja uređaja Nankai Reader, koja je veća na 200 dpi nego na 300 i 400 dpi. Vlastito testiranje provedeno je na uzorku od 123 strojopisne stranice arhivskoga gradiva iz šezdesetih godina 20. stoljeća digitaliziranoga na rezolucijama od 100 do 600 dpi. Korišten je Tesseract OCR sustav verzije 4, a istraživanje je pokazalo pad točnosti s povećanjem rezolucije veće od 200 dpi. U oba primjera za

Grafikon 1: Testiranje utjecaja rezolucije na točnost OCR-a provedeno na Institutu za informacijske znanosti Sveučilišta u Nevadi.

unutarnji rad OCR alata i njegovu mogućnost razlikovanja određenih elemenata digitaliziranoga gradiva pod određenim uvjetima.

¹² Rice, Jenkins i Nartker. *The Fifth Annual Test of OCR Accuracy*, tehnički dokument. Las Vegas, Information Science Research Institute, 1996., str. 32.

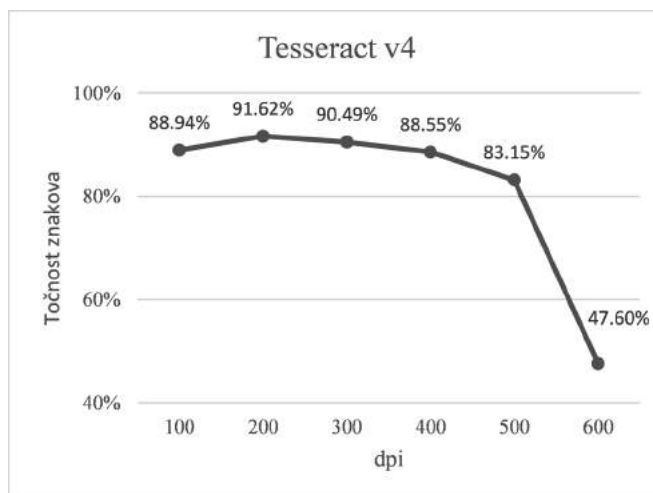
¹³ Stančić i Trbušić. Optimisation of Archival Processes involving Digitisation of Typewritten Documents, *Aslib Journal of Information Management*, ahead-of-print, 2020.

dobivanje kvantitativnih podataka korištena je ISRI skupina alata za evaluaciju OCR-a¹⁴.

Treća je postavka postavljanja pravilnoga procesa evaluacije OCR sustava u sklopu arhivskoga informacijskog sustava i izrada seta instrukcija prema kojima se odvija postupak optičkoga prepoznavanja. Te instrukcije povezane su s testiranim detaljima i primjenjuju se na tip gradiva uključenoga u evaluaciju, a mogu sadržavati i zaključke stranih

tijela koja nisu dio proučavanog arhivskoga sustava. Te preporuke treba novim evaluacijama sustavno nadograđivati i s obzirom na promjene tehnoloških uvjeta po potrebi mijenjati. One sadržavaju konkretne korake i postavke prema kojima se gradivo obrađuje, čak i do detalja preporučenoga specifičnog uređaja kojim se koristi. Realna situacija, naravno, zahtijeva česte promjene i preinake navedenoga modela, pa bi te instrukcije trebale sadržavati i osnovne upute o samostalnome testiranju. U praksi se to odvija na način da ako neka od sastavnica arhivskoga sustava nema dostupan određeni uređaj ili nema dovoljno resursa za provođenje cjelokupnoga procesa obrade gradiva, ona bi prvo trebala izvršiti testiranje koje će pokazati ima li i kakav je utjecaj promjena uvjeta na uspješnost prepoznavanja. Takva testiranja trebala bi biti što je više moguće pojednostavljena izradom alata za testiranje koji su lako savladivi, točni i brzi.

Grafikon 2: Testiranje utjecaja rezolucije na točnost OCR-a korištenjem Tesseract OCR sustava.

¹⁴ Rice i Nartker. *The ISRI Analytic Tools for OCR Evaluation: Version 5.1.*, tehnički dokument. Las Vegas, Information Science Research Institute, 1996.

Implementacija OCR-a na primjeru SPER sustava Nacionalne medicinske knjižnice SAD-a i Digitalne knjižnice HATHI fundacije

SPER sustav Nacionalne medicinske knjižnice SAD-a

Nacionalna medicinska knjižnica SAD-a najveća je biomedicinska knjižnica na svijetu, a nalazi se u sklopu kampusa Nacionalnoga zdravstvenog instituta u Marylandu. Usto što daje pristup relevantnoj medicinskoj dokumentaciji milijunima korisnika godišnje¹⁵ ujedno je i istraživački centar područja biomedicinske informatike i zdravstvenih informacijskih tehnologija. Arhivski rad te knjižnice i izgradnja informacijskoga sustava za manipulaciju arhivskim gradivom temeljeni su na zaprimljenim mjesečnim izvještajima Američke uprave za hranu i lijekove (engl. *Food and Drug Administration*, FDA), koji se danas čuvaju u arhivu knjižnice i broje više od 70 000 stranica. Ti izvještaji obuhvaćaju razdoblje od 1906. do 1964. godine i sadržavaju detalje o pravnim postupcima FDA-a koji su poduzeti protiv ilegalnih proizvođača hrane, lijekova i kozmetike. Cilj izgradnje toga sustava bio je „stvoriti digitalni arhiv putem kojega će se moći preuzeti digitalizirani dokumenti i povezani metapodatci te na taj način pružiti korisnicima uvid u pravnu i institucionalnu povijest SAD-a, ali i u povijest kliničkih ispitivanja i društvenoga utjecaja zdravstvenoga sustava na zdravlje stanovnika.”¹⁶ U tu svrhu izgrađen je informacijski sustav nazvan SPER (*System for Preservation of Electronic Resources*), čiji je glavni zadatak prihvata gradiva, ekstrakcija metapodataka, skladištenje i omogućavanje pristupa putem interneta. Zaključeno je kako bi ručna ekstrakcija metapodataka zahtijevala previše vremena, te bi bila podložna greškama, i radi toga je odlučeno kako će se taj proces odvijati automatski uz potporu OCR sustava.¹⁷ Dodatan je razlog za tu odluku i struktura tih dokumenata koja olakšava zadani proces: vitalni elementi koji tvore buduće metapodatkovne datoteke (broj slučaja, opis, optuženik, datum) strukturirani su na istovjetan način i prate određeni redoslijed. SPER sustav automatski generira metapodatke iz digitaliziranih dokumenata, nadopunjava ih dostupnim

¹⁵ National Library of Medicine: About the National Library of Medicine, <https://www.nlm.nih.gov/about/index.html>.

¹⁶ Thoma i ostali. Design of a Digital Library for Early 20th Century Medico-legal Documents. U: *Research and Advanced Technology for Digital Libraries: 10th European conference, ECDL 2006*. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2006., str. 12.

¹⁷ Isto, str. 2.

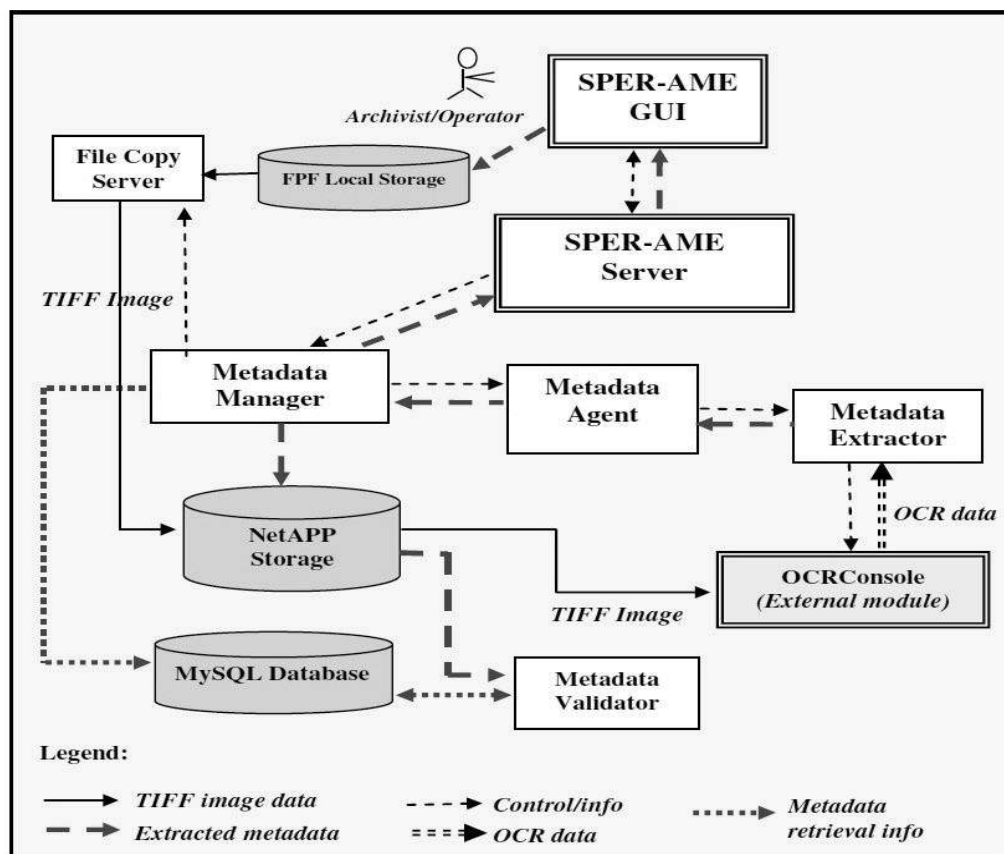
podacima iz *online* baza podataka i omogućuje arhiviranje na duži vremenski rok. SPER sustav nije izgrađen prema OAIS standardu, najvjerojatnije iz razloga što se razvijao paralelno sa izgradnjom, uspostavom i objavom OAIS specifikacije, ali je odličan primjer arhivskoga informacijskog sustava sa implementiranom OCR procedurom koja se može primijeniti i na arhivske sustave izgrađene prema OAIS modelu. Dio sustava koji je zadužen za ekstrakciju metapodataka nazvan je SPER-AME i detaljno je opisan na slici 2, a sastoji se od četiriju glavnih podsustava: upravljanje metapodacima, ekstrakcija metapodataka, OCR konzola i provjera metapodataka. Podsustav za upravljanje metapodacima zaprima upite operatera putem grafičkoga sučelja i prosljeđuje ih niže rangiranim sustavima za obradu i dohvat, a podsustav za ekstrakciju metapodataka identificira tražene dokumente s pomoću pregleda izvještaja OCR konzole i prepoznata teksta. Važno je istaknuti da sustav sadržava više različitih ekstraktora metapodataka koji se temelje na određenoj vrsti gradiva¹⁸, tj. za svaku vrstu izrađen je specifični podsustav koji daje najbolje rezultate upravo na toj vrsti dokumenata. OCR konzola preuzima digitalizirani dokument (u TIFF formatu) te ga optički prepoznaje izradom obilježja svakoga znaka (ASCII kod, položaj, veličina i tip fonta itd.), koji su zapisani u zajednički OCR generirani dokument čitljiv od strane ostatka sustava. Podsustav provjere metapodataka identificira moguće praznine ili neusklađenosti sa standardiziranim zapisom i upozorava operatera na ručnu provjeru.

Uštede koje se postižu implementacijom toga sustava mjerene su odnosom ručne i predložene automatske ekstrakcije metapodataka. Testiranje SPER sustava¹⁹ uključilo je 23 nasumično odabrana dokumenta (mjesečna izvještaja) koja čine tri (od četiri postojeće) različite strukture elemenata na stranici, a čija količina teksta seže od nekoliko odlomaka do nekoliko stranica. U evaluaciju je bio uključen zaposlenik koji nije imao prethodno iskustvo s navedenim dokumentima, ali se smatra stručnjakom iz toga područja te su mu dane osnovne upute o strukturi podataka i informacijama koje se traže. Istraživači su taj slučaj opisali kao najbolji mogući scenarij ručne ekstrakcije metapodataka s opaskom da bi studentski radnik ili neka druga osoba s manje iskustva vjerojatno imali lošije rezultate. Njihovi rezultati pokazali su kako je ručnim unošenjem potrebno 2,39 minuta za obradu

¹⁸ Isto, str. 4.

¹⁹ Misra i ostali. Archiving a Historic Medico-legal Collection: Automation and Workflow Customization. U: *Archiving 2007: Final Program and Proceedings*. Springfield, IS&T, 2007., str. 4.

jednoga dokumenta dok automatskom metodom sustav istu količinu obradi za 33 sekunde. U navedene 33 sekunde odrađeno je optičko prepoznavanje OCR sustavom (9 sekunda), ekstrakcija podataka (2 sekunde) i ručno ispravljanje pogrešaka u fazi naknadne obrade (22 sekunde). Uvećano za ukupnu količinu dokumenata u sustavu (preko 65 000) ručni unos bi trajao više od godinu dana (2590 sati) za puno radno vrijeme, dok je isti unos uz pomoć SPER-AME sustava moguće odrađiti za malo više od 3 mjeseca (596 sati).

Slika 2: Pregled odnosa komponenta i radnoga tijeka SPER-AME sustava.²⁰

²⁰ Isto, str. 5.

Taj je projekt idealna, ali ostvariva, slika sklada automatizacije i ručnoga unosa metapodataka uz pomoć sustava za optičko prepoznavanje znakova. Kao što je to već navedeno, ni jedan OCR sustav nije u mogućnosti isporučiti konzistentne stopostotno točno prepoznate tekstove, ali ovaj primjer pokazuje kako uporabom tehnologije možemo cijeli proces višestruko ubrzati i dobiti apsolutno pouzdane zapise. SPER-AME sustav primjer je pretpostavke da arhivsko gradivo digitalizira arhiv, a ne stvaratelji, i tako uspostavlja potpunu kontrolu nad svim elementima, čak do detalja da su dokumenti prvotno fotokopirani i uvećani kako bi se izbjegla dodatna oštećenja originalnih primjeraka te uvećao font radi lakša prepoznavanja.

Digitalna knjižnica HATHI fundacije

Digitalna knjižnica HATHI fundacije repozitorij je koji omogućuje dugoročnu pohranu i pristup digitaliziranim sadržajima putem interneta.²¹ Nastala je 2008. godine suradnjom sveučilišta uključenih u Odbor institucionalne kooperacije (*Committee of Institutional Cooperation*) i Sveučilišta u Kaliforniji, a primarna joj je zadaća arhivirati i dijeliti sadržaje pojedinačnih digitalnih zbirka, pretežno digitaliziranih knjiga, novina i časopisa. Ciljevi su te digitalne knjižnice²²:

- Izgraditi pouzdani dijeljeni digitalni arhiv koji čuva digitalizirano gradivo institucija sastavnica fundacije.
- Povećati pristup digitaliziranomu gradivu koji odgovara na potrebe institucija članica fundacije s posebnim fokusom na korisnike s posebnim potrebama.
- Izgraditi robusnu i održivu infrastrukturu digitalnoga sadržaja koja uključuje više formata i digitalno stvoreno gradivo od posebne vrijednosti za istraživače.
- Uspostaviti odnose i servise koji osiguravaju očuvanje gradiva i cjelokupnoga tiskanog i digitalnog akademskog sadržaja.
- Smanjiti dugoročne operativne troškove skladištenja i brige za očuvanje dijeljenih resursa i koordinacijskih strategija s partnerskim knjižnicama.

²¹ HathiTrust Digital Library, <https://www.hathitrust.org>.

²² HathiTrust Digital Library: Mission and Goals, https://www.hathitrust.org/mission_goals.

- Stvoriti infrastrukturu koja omogućuje kolaboraciju partnerskih institucija uz minimalne troškove i visoku produktivnost.
- Definirati i omogućiti dostupnost servisima koji podržavaju istraživanje korištenjem HathiTrust digitalne knjižnice.
- Izraditi tehnički okvir koji omogućuje centralno i distribuirano stvaranje alata i servisa.
- Pružiti usluge HathiTrust knjižnice javnosti uz definirane usluge koje se koriste institucijama sastavnicama.

Izgradnja Digitalne knjižnice Hathi fundacije sukladna je suvremenim standardima koji propisuju najbolju praksu izgradnje tvih sustava, a njezino poslovanje transparentno je i otvoreno. Reviziju sustava obavili su 2008. godine DCC-a (*Digital Curation Centre*) i DPE-a (*Digital Preservation Europe*) korištenjem DRAMBORA (*Digital Repository Audit Method Based On Risk Assessment*) revizijskoga standarda, a godine 2007. (objavljeno 2011.) knjižnica je uspješno certificirana TRAC (*Trustworthy Repositories Audit & Certification*) standardom²³. PREMIS (*Preservation Metadata Implementation Strategies*) sukladnost ostvarena je 2005. godine i Hathi fundacija dokumentira informacije o očuvanju objekata i upisuje obavezna semantička polja u METS datoteke (*Metadata Encoding and Transmission Standard*) korištenjem PREMIS 1.0 modela podataka (*PREMIS Data Dictionary version 1.0*). PREMIS 2.0 koristi se za novije naslove, a u planu je i migracija cjelokupnoga sustava s PREMIS 1.0 na 2.0. Cjelokupni sustav izgrađen je u skladu s OAIS referentnim modelom, koji je prilagođen za potrebe tog informacijskoga sustava. Definicije su sastavnica HathiTrust informacijskoga sustava formirane prema OAIS referentnome modelu²⁴:

- AIP (engl. *Archival Information Package*, hrv. arhivski informacijski paket) – sastoji se od informacija o sadržaju (engl. *Content Information*) i informacija o očuvanju (engl. *Preservation Description Information*, PDI).
- CIP (engl. *Core Information Package*, hrv. osnovni informacijski paket) – set podataka koji mora biti prisutan u SIP-u da bi ga se moglo prihvatiti u sustav te treba biti i sastavni dio AIP-a.

²³ Center for Research Libraries: HathiTrust Audit Report 2011, <https://www.crl.edu/reports/hathitrust-audit-report-2011>.

²⁴ HathiTrust Digital Library: Guidelines for Digital Object Deposit, https://www.hathitrust.org/deposit_guidelines.

- PIP (engl. *Preferred Information Package*, hrv. preferirani informacijski paket) – naziv cjelokupnoga informacijskog paketa koji uključuje CIP i dodatne datoteke.
- SIP (engl. *Submission Information Package*, hrv. dostavljeni informacijski paket) – dostavljeni informacijski paket koji služi za izradu AIP-a, a HathiTrust repozitorij ga također još naziva i dostavljeni paket (engl. *Submission Package*) ili sadržajni paket (engl. *Content Package*).
- *Content Information* (hrv. informacije o sadržaju) – informacije koje su prvotni cilj očuvanja.
- *Preservation Description Information* (hrv. informacije o očuvanju) – informacije potrebne za pravilno dugoročno očuvanje.
- *Packaging Information* (hrv. informacije o pakiranju) – informacije o vezama između svih navedenih sastavnica i strukturi logičke cjeline.
- *Descriptive Information* (hrv. opisni podatci) – informacije koje podržavaju pretrag, dohvat i redanje informacija o sadržaju (engl. *Content Information*).

Iz navedenoga pregleda vidljivo je kako je ta digitalna knjižnica u cijelosti usvojila osnovne principe OAIS modela i uz manje izmjene uspješno ga implementirala.

Stvaratelji gradiva koji žele svoje digitalne dokumente predati toj knjižnici na čuvanje moraju zadovoljiti nekoliko uvjeta:

1. Metapodatci moraju biti kompatibilni s MARC21 standardom.
2. Dostavljeni informacijski paket mora sadržavati:
 - a. elektroničko gradivo (slike) koje odgovara postavljenim standardima
 - b. OCR svake stranice
 - c. datoteku s metapodacima i
 - d. potvrdu o vjerodostojnosti u obliku checksum.md5 datoteke²⁵.

Za kontekst ovoga rada najvažnija je spoznaja da HathiTrust od stvaratelja traži (obavezno!) obavljanje optičkoga prepoznavanja znakova, za razliku od prije

²⁵ *Checksum* (hrv. kontrolni zbroj) služi provjeravanju integriteta datoteke.

prikazanoga SPER sustava, koji tu funkcionalnost ugrađuje u arhivski sustav. Nadalje, navedeni su i detalji koje OCR datoteka mora zadovoljiti kako bi bila prihvaćena:

1. Dostavljena OCR datoteka mora sadržavati jednu stranicu UTF-8²⁶ kodiranoga teksta po slici.
2. Prihvaća se tekst koji nije naknadno obrađen te nema minimalnoga zahtjeva točnosti.
3. Nazivi OCR datoteka moraju odgovarati slikovnim datotekama izuzev ekstenzije .txt.
4. Tekst može sadržavati kontrolne znakove, ali isključivo oznake uvlaka, oznaku za vraćanje na početak reda ili oznaku za novi red. Ni jedan drugi znak, osim prepoznatoga teksta, ne smije biti prisutan.

Od dodatnih zahtjeva koji ne utječu na prihvrat navedeni su:

1. Mogućnost predaje dopunske datoteke s optički prepoznatim tekstom u hOCR (ili sličnome) formatu koji mora biti kodiran kao UTF-8 i predan u formatu XML ili XHTML.
2. Naziv dodatne datoteke mora odgovarati slikovnoj datoteci i imati ispravnu ekstenziju.

HathiTrust digitalna knjižnica prepoznaje kako optičko prepoznavanje znakova ne može uvijek biti ostvareno (primjerice kod rukopisnoga gradiva) i obavještavaju stvaratelje o tome. Time daju do znanja kako su upoznati s ograničenjima, ali pokušavaju tehnologiju optičkoga prepoznavanja znakova primijeniti kada god je to moguće. Također, upoznati su i sa vremenskim zahtjevima naknadne obrade i ispravljanja pogrešaka te taj zadatak i ne traže kao obavezu stvaratelja, štoviše sustav i ne podržava naknadnu predaju ispravljenoga teksta.²⁷ Korisnici imaju mogućnost dojava detektiranih grešaka nakon čega se pokreće ponovni postupak optičkoga prepoznavanja koji može rezultirati točnijim izlaznim tekstom, ali upozoravaju da to ne mogu garantirati.²⁸

²⁶ Unicode Transformation Format služi kodiranju znakova za potrebe računalnih sustava.

²⁷ HathiTrust Digital Library: Help – Using the Digital Library, https://www.hathitrust.org/help_digital_library.

²⁸ HathiTrust Digital Library: Accessibility information about books in the HathiTrust collection, <https://www.hathitrust.org/accessibility#accessibility-of-books>.

Sve sastavnice toga sustava striktno su određene kako bi se minimalizirala mogućnost pogreške ili narušavanja postavljenoga radnog tijeka. Takva situacija uvelike podupire održivost i vjerodostojnost cjelokupnoga informacijskog sustava, ali isto tako ne dopušta iznimne zahvate i radnje koje bi u nekim slučajevima mogle doprinijeti boljemu funkcioniranju uz minimalne troškove. Važan je dio toga sustava (možda i najbolje postavljen) pravilno informiranje i stvaratelja i korisnika o zahtjevima i ograničenjima kako bi oni u svakome trenutku bili svjesni što se od njih traži te koje su im zadaće i uvjeti poslovanja. Takav način izvještavanja promiče transparentnost cjelokupne arhitekture.

Zaključak

Optičko prepoznavanje znakova nije potpuno nova tehnologija, nego se njezine mogućnosti svakim novim sustavom sve više povećavaju, a granica zahtjeva koju je potrebno prijeći da bi se postigao kvalitetan sadržaj sve je niža. Pregledom dvaju vrlo različitih informacijskih sustava prikazani su osnovni uvjeti i načini poslovanja s implementiranim OCR sustavom, a s obzirom na prikazane uštede i koristi ostvarene unaprjeđenim poslovanjem nikako se ne bi smjelo zaobići pitanje njegove ugradnje u nove i postojeće arhivske informacijske sustave. Također, dostupne tehnologije otvorenoga koda, poput OCR sustava Tesseract ne zahtijevaju velike početne financijske izdatke koji bi mogli odbiti arhive od pokušaja implementacije, a njihova održivost uz minimalne troškove opravdava početna ulaganja u obrazovanje zaposlenika koji će se njime koristiti i održavati ga. Uz pravilno informiranje korisnika (i stvaratelja) kao što je prikazano za HathiTrust digitalnu knjižnicu, moguće je zaobići nesavršenosti OCR sustava te izgraditi pouzdanu infrastrukturu. Iznimno je važno testirati sustav prema dostupnim preporukama i modelima te ga nakon uspješne implementacije unaprjeđivati i nadograđivati novim saznanjima i tehnološkim dostignućima. U izgradnju takvih sustava treba uključiti čitav niz stručnjaka – od tehničara i programera do arhivista i informacijskih stručnjaka koji vrlo dobro poznaju zahtjeve i očekivane funkcionalnosti koje moraju biti ostvarene te dugoročni utjecaj te implementacije na poboljšanje stanja dostupnosti arhivskoga gradiva.

Literatura

- Blostein, D. i Nagy, G. Asymptotic cost in document conversion. U: *Document Recognition and Retrieval XIX: Proceedings of SPIE*. Washington: SPIE, 2012., 82970N.
- Borghoff, U. M., Rödiger, P., Scheffczyk, J. i Schmitz, L. *Long-term preservation of digital documents: Principles and practices*. Heidelberg, Springer, 2006.
- Cojocaru, S., Colesnicov, A., Malahov, L. i Bumbu T. Optical Character Recognition Applied to Romanian Printed Texts of the 18th-20th Century. *Computer Science Journal of Moldova*. 24, 1 (2016), str. 106117.
- Holley, R. How Good Can It Get? Analysing and Improving OCR Accuracy in Large Scale Historic Newspaper Digitisation Programs. *D-Lib Magazine*. 15, 34 (2009).
- Misra, D., Mao, S., Rees, J. i Thoma, G. R. Archiving a Historic Medico-legal Collection: Automation and Workflow Customization. U: *Archiving 2007: Final Program and Proceedings*. Springfield, IS&T, 2007.
- Muehlberger, G., Seaward, L., Terras, M., Oliveira, S. A., Bosch, V., Bryan, M., Colutto, S. i ostali. Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition: Transkribus as a case study. *Journal of Documentation*. 75, 5 (2019), str. 954976.
- Rice, S. V., Jenkins, F. R. i Nartker, T. A. *The Fifth Annual Test of OCR Accuracy*, tehnički dokument. Las Vegas: Information Science Research Institute, 1996.
- Rice, S. V. i Nartker, T. A. *The ISRI Analytic Tools for OCR Evaluation: Version 5.1*, tehnički dokument. Las Vegas, Information Science Research Institute, 1996.
- Stančić, H. i Trbušić, Ž. Optimisation of Archival Processes involving Digitisation of Typewritten Documents. *Aslib Journal of Information Management*, ahead-of-print, 2020., <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/AJIM-11-2019-0326/full/html>.
- Špiranec, S. i Ivanjko, T. Korisničko označivanje tekstualnih i vizualnih informacija: što mogu očekivati AKM ustanove? U: *16. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske strukture: zbornik radova*. Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb, 2013.
- Thoma, G. R., Mao, S., Misra, D. i Rees, J. Design of a Digital Library for Early 20th Century Medico-legal Documents. U: *Research and Advanced Technology for Digital Libraries: 10th European conference, ECDL 2006*. Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg, 2006.

Internetski izvori

- Center for Research Libraries: Hathitrust Audit Report 2011, <https://www.crl.edu/reports/hathitrust-audit-report-2011> (13. 5. 2020.).
- Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, <http://dizbi.hazu.hr> (13. 5. 2020.).
- Hathitrust Digital Library, <https://www.hathitrust.org> (13. 5. 2020.).
- Hathitrust Digital Library: Accessibility information about books in the Hathitrust collection, <https://www.hathitrust.org/accessibility#accessibility-of-books> (13. 5. 2020.).
- Hathitrust Digital Library: Guidelines for Digital Object Deposit, https://www.hathitrust.org/deposit_guidelines (13. 5. 2020.).
- Hathitrust Digital Library: Help – Using the Digital Library, https://www.hathitrust.org/help_digital_library (13. 5. 2020.).
- Hathitrust Digital Library: Mission and Goals, https://www.hathitrust.org/mission_goals (13. 5. 2020.).
- Illinois Library: Introduction to OCR and Searchable PDFs: OCR Best Practices, <https://guides.library.illinois.edu/OCR/bestpractices> (13. 5. 2020.).
- Improving Access to Text: IMPACT Strategic FAQ – Answers, <http://www.impact-project.eu/faqs/impact-strategic-faq-answers> (13. 5. 2020.).
- National Library of Medicine: About the National Library of Medicine, <https://www.nlm.nih.gov/about/index.html> (13. 5. 2020.).

Summary

THE POSSIBILITIES OF IMPLEMENTING OPTICAL CHARACTER RECOGNITION IN THE INGEST FUNCTION OF ARCHIVAL INFORMATION SYSTEMS

This paper presents the possibilities of using optical character recognition technology (OCR) in the ingest function of archival information systems. The process of building a sustainable OCR system is detailed with explanations of implementation methodology and goals. The importance of evaluation strategy is presented with the examples of two different OCR engines that, contrary to the expected results and guidelines found in the relevant sources, performed better using lower quality of tested sample. It is stressed that although higher quality input often produces better results it can be harmful if applied indubitably. The

evaluation method needs to be employed at various stages of the OCR process and it must be applied using different archival materials. Two archival information systems are presented regarding their capabilities and administration of the OCR based textual material. SPER system was created in the USA National Library of Medicine and it implements an OCR module as an integral part of the data manipulation and processing. HathiTrust digital library developed an OAI compliant information system that requires the external delivery of recognized text in order to successfully ingest data. They both apply optical character recognition as a standard procedure and in conclusion, since the technology is not error proof, they developed different solutions to address accuracy concerns. The OCR technology is presented as an unavoidable and integral part of every archival information system that wants to speed up the ingestion process, produce searchable data and conform to the emerging trends of text manipulation and mining.

Keywords: *optical character recognition (OCR), evaluation, implementation, SPER system, HathiTrust digital library*

JESMO LI MI ARHIVISTI POVJESNIČARI – ZNANSTVENICI POTREBNI SUVREMENIM ARHIVIMA?

Stručni rad

UDK: 930.25:001-05
930.25-057.86
930.25:004

U radu se kratko osvrnulo na dvije tematske cjeline koje dominiraju kako na stručnim skupovima tako i u stručnim arhivističkim časopisima i zbornicima, i to problematika autonomije, ustroja i organizacije arhivske službe, i pitanje naobrazbe i ethosa arhivista. U okruženju nagla razvika informatike i informacijskih znanosti upozorilo se na smjer razvoja arhiva kao javnoga servisa i arhivistike kao zasebne znanstvene discipline, gdje je arhivistu povjesničara zamijenio arhivist informatički stručnjak. Na konkretnim primjerima, tj. projektima arhivističke obrade i znanstvene valorizacije određenih arhivskih cjelina u Državnome arhivu u Dubrovniku uputilo se na njihovu važnost u afirmaciji arhivske struke u široj društvenoj zajednici. Pokušalo se obrazložiti i dati odgovor na pitanje jesu li arhivisti povjesničari – znanstvenici potrebni suvremenim arhivima. No, ujedno se upozorilo na problem zakonodavnoga okvira i neujednačenosti vrednovanja radova arhivista povjesničara – znanstvenika i onih iz tzv. „užega područja struke“.

Ključne riječi: *arhivska služba, informacijske znanosti, arhivist povjesničar – znanstvenik, arhivist informatički stručnjak, uže područje struke, znanstvena valorizacija gradiva*

Osvrnemo li se unatrag i pogledamo samo naslove programa kongresa i savjetovanja hrvatskih arhivista vidjet ćemo kako dominiraju dvije tematske cjeline. S jedne strane to su teme koje problematiziraju pitanje ustroja i autonomije arhivske

službe,¹ strategije njezina razvoja, modela i organizacije rada, zakonske regulative, financiranja i menadžmentu,² njezina položaja u društvu u odnosu na javnu upravu i političko okruženje³, rada u uvjetima suprostavljenih utjecaja i očekivanja države, društva i korisnika,⁴ problema koji proizlaze iz ubrzana tehnološkoga razvoja i uspostave informacijskoga društva itd., te s druge strane, teme koje obrađuju modele i oblike obrazovanja arhivista, pitanja njihova identiteta, odgovornosti i *etbosá*⁵, položaja prema srodnim informacijskim strukama⁶ itd. Ovdje ćemo se pozabaviti problematikom koja pripada toj drugoj tematskoj cjelini. Svi autori koji su promišljali i pisali o tome slažu se u jednome kako je za razvitak arhivske službe u Republici Hrvatskoj od ključnoga značenja bilo organiziranje redovnoga i poslijediplomskoga studija arhivistike⁷, kao i kontinuirana izobrazba djelatnika u arhivima na načelima cjeloživotnoga učenja koje podrazumijeva svaku aktivnost učenja tijekom cijeloga života radi unaprjeđenja znanja, vještina i kompetencija u okviru osobnoga, građanskoga, društvenoga ili profesionalnoga djelovanja pojedinca. Isključivo tako se arhivistika izgrađuje i pozicionira kao samostalna disciplina, čime su istovremeno stvoreni uvjeti za temeljno obrazovanje arhivista koje identificira struku i opskrbljuje je osnovnim znanjima i vrijednostima i obrazovanje uz rad i specijalističke sadržaje.⁸ Na tim temeljima arhivistika se može razvijati kao autonomna znanost, a djelatnici u arhivima znati odgovoriti novim izazovima budućnosti.⁹

Uvažavajući činjenicu da je prije svega zbog pojave i razvoja informatike, nastajanja elektroničkih zapisa i razvoja kibernetike kao znanosti o upravljanju infor-

¹ Kolanović, J. Autonomija arhivske službe. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 42 (1999), str. 2942.

² Thomassen, T. Arhivisti i *records manageri*: Ista struka, različite odgovornosti. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 43 (2000), str. 718.

³ Čosić, S. Lemić, V. Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 51 (2008), str. 924.

⁴ Čosić, S. Lemić, V. Rad arhiva u uvjetima suprostavljenih utjecaja: država – društvo – korisnici. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 49, 1 (2006), str. 719.

⁵ Škrbić T. O *etbosu* arhivista. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 52 (2009), str. 924.

⁶ Požgan, J. Položaj i identitet arhivista spram srodnih informacijskih struka u prošlosti i danas. *Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencib* (Maribor). 10 (2011), str. 3137.

⁷ Rastić, M. Oblici izobrazbe arhivista u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 40 (1997), str. 4355.

⁸ Ivanović, J. Modeli obrazovanja arhivista. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 40 (1997), str. 1534.

⁹ Pandžić, M. Obrazovanje arhivista – usporedni pregled školovanja u raznim zemljama svijeta. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 40 (1997), str. 3542.

macijama, arhivistu povjesničara – znanstvenika gotovo pa zamijenio arhivist informatički stručnjak koji upravlja informacijama i služi kao javni servis.¹⁰ Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima, kao temeljnim aktom za arhivsku službu, jasno je definirana svrha toga, gdje se prije svega naglašava „dostupnost i iskoristivost informacija sadržanih u javnom dokumentarnom i arhivskom gradivu”. Na tragu te definicije logičnije bi onda bilo da arhivska služba nije ustrojena sustavom arhiva kao javnih ustanova u kulturi u resoru Ministarstva kulture, nego kao zasebna služba ili kao dio javne uprave.

Nameće nam se pitanje jesu li time arhivi i arhivisti izgubili dio svojega identiteta kojim su uživali društveni status, ne isključivo čuvara arhivskoga gradiva, nego prije svega tumača njegove biti kao kulturne baštine i nasljeđa? Držim da jesu. Upravo u nastojanju da se arhivistika razvije kao zasebna znanstvena disciplina stvoren je takav zakonodavni okvir kojim je uspostavljen sustav vrednovanja za stjecanje viših zvanja u arhivskoj struci, koji gotovo pa anulira ili, blaže kazano, čini manje vrijednim uradak arhivista povjesničara – znanstvenika u odnosu na onoga arhivista informatičara ili arhivista iz „užega područja struke”, ma što god to značilo?! Dakle, sustav vrednovanja na koji se misli nema nikakve veze sa sustavom izbora u znanstvena zvanja, nego se misli na napredovanja u arhivskoj struci. Naglašavam, ovdje predmet rasprave nisu arhivisti povjesničari koji nisu uz eventualno stručno napredovanje stekli znanstveni stupanj ni oni arhivisti koji su sukladno važećim zakonskim propisima Republike Hrvatske mogli zasnovati radni odnos u arhivu isključivo zahvaljujući završetku VII. stupnja obrazovanja, tj. dodiplomskoga studija, koji u naravi, ne umanjujući njihovu vrijednost kao takvih, ne može biti obrazovni temelj za arhivistički posao, kao što su npr. dipl. ing. agronomije, dipl. prof. biologije i sl. Postavit ću jednostavno pitanje: Tko se može zaposliti u arhivu? Odgovor: Svatko tko je završio dodiplomski studij! Tom logikom prije svih inženjer šumarstva ima pravo na rad u hrvatskim arhivima s obzirom na to da ima znanja o drvu kao izvornoj sirovini, a ponajviše zahvaljujući otkrićima koja su bila preokret u proizvodnji papira Jakoba Christiana Schäffera (1718. – 1790.), koji je dokazao da se kao sirovina može upotrebljavati drvo, te u XIX. stoljeću Friedricha Kellera, koji je riješio problem mljevenja drva.

¹⁰ Vuković, M. Pogled na međuodnos baštine, kulture i identiteta. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 54 (2011), str. 97113.

Slobodno mogu kazati, poučen vlastitim iskustvom, kako nažalost ima i promišljanja nekih koji odlučuju i upravljaju arhivima kao javnim ustanovama u kulturi kako znanstvena valorizacija arhivskoga gradiva nije od općega interesa, kako arhiva tako niti šire društvene zajednice, nego je predmet isključivo osobnih ambicija arhivista povjesničara – znanstvenika. Takav stav opravdavali su odredbama kolektivnih ugovora, kojima je bilo određeno uvećanje plaće djelatniku koji ima akademski stupanj magistra znanosti za 8 %, tj. doktora znanosti za 15 %, ali „ako je znanstveni stupanj u funkciji poslova radnog mjesta na kojem službenik radi”. Naravno da je tako nejasna odredba pružala širok prostor manipulacije nadređenih, a izvorno utemeljena na vlastitu nepoznavanju biti, karaktera i važnosti znanstvenoga istraživanja i valoriziranja arhivskoga gradiva koje istovremeno obrađuje i arhivistički sređuje arhivist povjesničar – znanstvenik. Veseli i tješni činjenica da je navedena odredba brisana i ne postoji u posljednje donesenoj Granskom kolektivnom ugovoru za zaposlenike u ustanovama kulture koje se financiraju iz državnog proračuna. Međutim, to ničim zasigurno nije utjecalo na promišljanja i neshvaćanja, kod pojedinaca, smisla prožimanja arhivistike i povijesti kao srodnih znanosti. Možda bi najbolje kompromisno rješenje bilo, a koje bi onda i ovaj rad učinilo nepotrebnim, da se s obzirom na isti izvor financiranja, tj. državni proračun sve arhiviste povjesničare – znanstvenike preraspodijeli u zavode za povijesne znanosti, te da time ne budu „teret” suvremenoj arhivskoj službi.

Kao primjer arhivističkoga sređivanja gradiva i ujedno njegove znanstvene valorizacije navest ću projekt sređivanja serije *Acte Turcarum* u Državnome arhivu u Dubrovniku, koji je realiziran suradnjom Arhiva sa Zavodom za povijesne znanosti HAZU –a u Dubrovniku, i to angažiranjem na tim poslovima dr. sc. Vesne Miović. Nakon dvogodišnjega rada dr. sc. Vesna Miović obradila je i arhivistički sredila seriju sultanskih spisa *Acte Turcarum*. Kao rezultat toga rada nastala je knjiga *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana – s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acte Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. U uvodnoj studiji autorica je uputila na vrste sultanskih spisa dubrovačkog arhiva i dala je pregled osmansko-dubrovačkih odnosa prema sultanskim spisima, istaknuvši korist Osmanlija (dubrovački harač, dubrovačka špijunaža, razmjena ratnih zarobljenika, Dubrovnik kao utočište, prijevoz osmanskih putnika i robe dubrovačkim brodovima, topovske salve i proslave u čast ustoličenja sultana i osmanskih vojnih pobjeda) i korist Dubrovčana (zaštita suverenosti i cjelovitosti tla, povlastice dubrovačkih trgovaca,

monopol na prodaju dubrovačke soli osmanskim podanicima, monopol dubrovačke luke na međunarodni trgovački promet, pravo na lov koralja u osmanskim vodama, pravo na uvoz osmanske hrane, pravo na skrb za bosanskohercegovačke katolike, pravo na zaštitu od razbojnika i otmičara). U inventaru je donijela, obrađenih i sređenih, ukupno 1990 sultanskih spisa, počevši od najstarijega od 19. studenoga 1458. (12. *Muharrema* 863.) do onoga iz svibnja 1805. (1. dekada *Safera* 1220.), i to s pripadajućim registama. Knjiga je predstavljena 2005. godine u Dubrovniku, u organizaciji Istorijskog arhiva u Sarajevu u Bošnjackome institutu u Sarajevu i u organizaciji Arhiva Tuzlanskoga kantona u Tuzli. Njome su udareni temelji daljnje suradnje Državnog arhiva u Dubrovniku s arhivima Bosne i Hercegovine.¹¹

Projekt je sređivanja spisa *Acte Turcarum* nastavljen. U narednome razdoblju dr. sc. Vesna Miović angažirana je na obradi i sređivanju serije bujuruldija (1643. – 1807.). Kao rezultat toga rada nastala je knjiga *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*. U uvodnoj studiji autorica je razjasnila nastanak i sudbinu osmanskih spisa Državnog arhiva u Dubrovniku, pojasnila je što su to bujuruldije, uputila je na službeni profil Bosanskog ejaleta i Hercegovačkoga sandžaka i u konačnici dala je prikaz odnosa Dubrovačke Republike i Bosanskog ejaleta (dubrovačka diplomacija na dvorovima bosanskih i hercegovačkih namjesnika, presudna uloga bosanskoga namjesnika Sejfullah-paše u dubrovačkoj borbi za smanjenje harača, bosanski namjesnici kao dubrovački zaštitnici, trgovačke bitke, dubrovački emini u službi bosanskih namjesnika itd.). U analitičkome inventaru donijela je 321 bujuruldiju s registama, od najstarije 4. siječnja 1643. do one 15. veljače 1807. U prilogu knjige prikazani su faksimili pečata namjesnika Bosanskog ejaleta (ime namjesnika i godina, godina izrade pečata, naziv funkcije, popratna zabilježba).¹² Ta druga knjiga objavljena je 2008. godine u suradnji Državnog arhiva u Dubrovniku, Matice hrvatske Dubrovnik, Istorijskog arhiva Sarajevo i Kantonalnog arhiva Travnik. Knjiga je predstavljena u Dubrovniku, Sarajevu i Travniku. Ti primjeri izdavačke djelatnosti Državnog arhiva u Dubrovniku jasno svjedoče o neophodnoj suradnji arhiva i znanstvenih institucija u poslovima obrade i sređivanja arhivskoga gradiva. Ujedno je takav širok pristup omogućio razvitak stručne i

¹¹ Miović, V. *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 2005. Str. 444.

¹² Miović, V. *Dubrovačka Republika u spisima Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 2008. Str. 280.

kulturne suradnje Državnog arhiva u Dubrovniku, Istorijskog arhiva u Sarajevu, Kantonalnog arhiva Travnik, kao i Arhiva Tuzlanskoga kantona.

Nažalost, ta je suradnja naprasito prekinuta 2008. godine iz tadašnjemu ravnatelju Državnog arhiva u Dubrovniku, gospodinu Ivanu Venieru jedino znanih razloga!? Na moju osobnu inicijativu i prijedlog projekt je nastavljen prošle godine. U tijeku je arhivističko sređivanje podserije kadijskih spisa serije *Acte Turcarum*, što će za krajnji rezultat imati objavljivanje knjige dr. sc. Vesne Miović, danas ravnateljice Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pod naslovom: *Dubrovačka Republika u spisima kadija – s analitičkim inventarom kadijskih spisa*. Knjiga će imati uvodnu studiju o vrsti, strukturi i važnosti kadijskih ili sudskih spisa u kontekstu odnosa Dubrovačke Republike i njezina osmanskog zaleđa. Kadijski spisi se dijele na tri vrste: *budžeti* (sudske presude), *ilami* (sudski izvještaji) i *arzi* (sudski podnesci). Kadije su uglavnom iz kadiluka Herceg-Novog i Ljubinje iz razdoblja od 16. do početka 19. stoljeća. Sveukupno kadijskih spisa ima oko 1000 do 1200. U drugome dijelu knjige bit će analitički inventar sa signaturom spisa (naziv serije i podserije, godina, broj kutije, broj spisa) i kratkim opisom sadržaja spisa. To su bili primjeri suradnje s dr. sc. Vesnom Miović kao vanjskim suradnikom Arhiva i jedinom kvalificiranom osobom za obavljanje poslova arhivističkoga sređivanja i znanstvenoga valoriziranja spisa serije *Acte Turcarum*. Možemo postaviti pitanje: Što je s arhivistima povjesničarima? Ovdje ću kao primjere navesti dva projekta koji su u tijeku.

Prvi je projekt kolege Zorana Perovića, višeg arhivista, voditelja Odjela za sređivanje, zaštitu i obradu arhivskih fondova i zbirki iz vremena Dubrovačke Republike. Kolega Perović već je priveo kraju obradu najstarijih dubrovačkih isprava serije *Diplomata et acta* (Isprave i akti) do kraja 13. stoljeća i na završnim je provjerama obavljenoga arhivističkog posla. Krajnji rezultat će biti objavljivanje knjige: *Najstarije dubrovačke isprave – s analitičkim inventarom serije Diplomata et acta (Isprave i akti) do kraja 13. stoljeća Državnog arhiva u Dubrovniku*. Knjiga će imati uvodnu studiju koja će sadržavati ove cjeline: sažeti prikaz povijesnoga razvitka Dubrovnika do kraja 13. stoljeća, arhivistički osvrt na povijest i strukturu isprava koje se obrađuju u inventaru i valorizaciju isprava koje se obrađuju u inventaru. Prije analitičkoga inventara za svaku od tri podserije (*Diplomata et acta* do 12. stoljeća, *Diplomata et acta* 12. stoljeće i *Diplomata et acta* 13. stoljeće), od kojih se taj inventar i sastoji, bit će, radi lakša snalaženja korisnika, izrađene paralelne tablice s usporednim prikazom

starih i novih signatura, za svaku pojedinu ispravu. Analitički inventar sadržavat će detaljnu obradu svake pojedinačne isprave sa sljedećim podacima: signatura, stare signature (Ćurlica, Bečki broj, Prepiska), datum i mjesto, sadržaj, jezik i pismo, tvarni nosač, dimenzije, pečat, oštećenja, preslik (mikrofilm i digitalni medij), objavljeno, pozicija i napomena.

Drugi je projekt autora ovih redaka. Završeno je arhivističko sređivanje ostavinskih spisa Kotarskoga suda Cavtat. Serija ostavinskih spisa Kotarskoga suda Cavtat od 1898. do 1947. sređena je u ukupno 147 arhivskih kutija, gdje su spisi složeni po tekućemu broju spisa, i to iz vremena austrijske uprave od 1898. do 1918. godine 77 arhivskih kutija, tj. 3323 ostavinska spisa, a iz razdoblja Kraljevine SHS, tj. Jugoslavije i ratnoga i poratnoga razdoblja od 1919. do 1947. ukupno 70 arhivskih kutija, tj. 2688 ostavinskih spisa, što ukupno čini 6011 ostavinskih spisa. Računalnom obradom, zbog lakša pronalaženja spisa, prije svega za potrebe korisnika, postojeći su protokoli pretvoreni u jedinstveno kazalo spisa od 1898. do 1947. godine. Knjiga će biti objavljena pod naslovom: *Ostavinski i notarski spisi ogledalo svakodnevnice – s kazalom ostavinskih spisa od 1898. do 1947. godine Kotarskoga suda Cavtat*. Uvodna studija sadržava sljedeća poglavlja: kratak opis serije ostavinskih spisa i spisa javnih bilježnika Luka Kalačića i Gaša Dalleorea, opis strukture i sadržaja ostavinskih spisa kao povijesnoga vrela, te poglavlje o odnosima unutar konavoskih obitelji, i to na temelju pogodba dosmrtnoga prihoda, pogodba odreke, pogodba dara i uvjetovanih oporuka. Zasebno su obrađeni odnosi između udovice i obitelji umrloga, kao i obveze samohranih majki prema sudbenoj vlasti, odnosi između braće i sestara, odnosi iseljenika prema naslijeđenoj imovini u Konavlima i odnosi unutar „velikih kuća” na primjeru obitelji Bagović. Upućeno je na primjere obraničkih ugovora i dioba velikih posjedničkih obitelji, tzv. „velikih kuća” preko instituta ždrijebanja. Naglašena je važnost ostavinskih spisa kao vrela, tj. svjedočanstva nesretnih sudbina konavoskih iseljenika itd. Slobodan sam kazati kako će ta knjiga biti od iznimne važnosti za lokalnu povijest svakodnevnice Konavala iz vremena austrijske uprave i Kraljevine Jugoslavije, ali ujedno i kao obavijesno pomagalo svim potencijalnim korisnicima navedenog arhivskog gradiva.

I da zaključim. Nakon gore navedenih primjera postaviti ću pitanje: Jesmo li mi arhivisti povjesničari potrebni suvremenim arhivima? Moj odgovor jest: Itekako jesmo. Ako ćemo se složiti s tom konstatacijom, onda nam se nameće drugo pitanje: Zašto onda naš rad nije vrednovan? Ovdje ne mislim na napredovanja u znanstvena

zvanja u području društvenih znanosti arhivistike, informacijskih i komunikacijskih znanosti, što se podrazumijeva, jer su arhivisti povjesničari – znanstvenici već stekli svoje znanstveno zvanje u području humanističkih znanosti. U Pravilniku o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u arhivskoj struci jasno je upozoreno na to da se viša stručna zvanja stječu prije svega na temelju završenoga poslijediplomskog studija i objavljenih radova iz „užega područja struke”. Što je to „uže područje struke”? Takva izmišljena, nejasna definicija, otvara i danas mogućnost manipulacije onih koji odlučuju o vrednovanju radova kandidata. U procesu donošenja novoga Pravilnika upozorio sam na taj problem, ali bezuspješno. Postavit ću pitanje: Pripada li moj doktorski rad na temu *Promjene struktura stanovništva Konavala kao posljedica iseljeničkoga vala*, koji se temelji na arhivističkoj obradi i znanstvenoj valorizaciji više tisuća ostavinskih i javnobilježničkih spisa u nešto što se zove „uže područje struke”? Netko će reći da takav i slični doktorski radovi „načelno mogu proći” i biti vrednovani za stjecanje višega zvanja u arhivskoj struci, ali zašto onda to jasno i ne piše u navedenom Pravilniku? U čemu ili kome je problem!?

Ne umanjujući vrijednost i važnost rasprava, stručnih članaka, priručnika ili udžbenika iz arhivske teorije, smatram da je za arhivsku struku od iznimne važnosti objavljivanje povijesnih znanstvenih dijela koja nastaju na temelju prethodno obrađenih arhivskih cjelina. Radovi iz tzv. „užega područja struke” mogu biti samo predmetom interesa arhivske zajednice, što je itekako vrijedno, ali naravno ako ih ona kao takva konzumira u duhu cjeloživotnoga učenja. Je li tome baš tako, nisam hrabar ovdje ponuditi odgovor. S druge pak strane, povijesne znanstvene uvodne studije i inventari kao njihovi prilozi mogu biti od interesa široj društvenoj zajednici, a što onda nije samo, kako to neki i danas utvaraju, od interesa isključivo arhivistu povjesničaru – znanstveniku, nego doprinos afirmaciji arhiva kao javne ustanove u kulturi, čime se upućuje na važnost njihovih postojanja u društvu, i to ne isključivo kao javnoga servisa i čuvara informacija, nego i kao tumača biti onoga što čuvaju – arhivskoga gradiva od trajne vrijednosti kao pisane memorije, nasljeđa i kulturne baštine.

Literatura

- Ćosić. S. Lemić. V. Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 51 (2008), str. 924.
- Ćosić. S. Lemić. V. Rad arhiva u uvjetima suprotstavljenih utjecaja: država – društvo – korisnici. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 49, 1. (2006), str. 719.
- Ivanović, J. Modeli obrazovanja arhivista. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 40 (1997), str. 1534.
- Kolanović. J. Autonomija arhivske službe. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 42 (1999), str. 2942.
- Miović, V. *Dubrovačka Republika u spisima Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 2008. Str. 1280.
- Miović, V. *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 2005. Str. 444.
- Pandžić. M. Obrazovanje arhivista – usporedni pregled školovanja u raznim zemljama svijeta. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 40 (1997), str. 3542.
- Požgan. J. Položaj i identitet arhivista spram srodnih informacijskih struka u prošlosti i danas. *Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih* (Maribor). 10 (2011), str. 3137.
- Rastić, M. Oblici izobrazbe arhivista u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 40 (1997), str. 4355.
- Škrbić T. O *ethosu* arhivista. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 52 (2009), str. 924.
- Thomassen. T. Arhivisti i *records manageri*: Ista struka, različite odgovornosti. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 43 (2000), str. 718.
- Vuković, M. Pogled na međuodnos baštine, kulture i identiteta. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 54 (2011), str. 97113.

Summary

ARE ARCHIVISTS-HISTORIANS NECESSARY IN CONTEMPORARY ARCHIVES?

The paper briefly reflects on two thematic wholes that dominate both the professional conferences and the professional archival journals and proceedings i.e. the problem of autonomy, structure and organization of archival service and the question of education and ethos of archivists. In an environment of rapid development of computer science and information science a reference is made to the direction of development

of archives as public service and archival science as separate scientific discipline where archivist-historian has been replaced with archivist-IT specialist. The specific examples i.e. projects of archival processing and scientific valorisation of certain archival wholes in the State Archives in Dubrovnik showcase their importance in affirming archival profession within the wider social community. An attempt was made to explain and answer the question whether archivists historians-scientists are necessary in contemporary archives. However, at the same time it points towards the problem of the legislative framework and the gap between appraising the works of the archivists historians-scientists and those from the so-called “narrower scope of the profession”.

Keywords: *archival service, informational science, archivist historian – scientist, archivist IT specialist; narrower scope of the profession; scientific valorisation of archival records*

Hrvatsko arhivističko društvo
ISBN